

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЕНИСЕНКО Денис Геннадійович

УДК 316.613

**ЦІННІСНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ДИНАМІКА І СУЧАСНІ ТРЕНДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність – 054 Соціологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Д. Г. Денисенко

Науковий керівник: Кривошеїн В. В., доктор політичних наук, професор.

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Денисенко Д. Г. Ціннісна система українського суспільства: динаміка і сучасні тренди трансформації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 Соціологія. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2026.

Дисертацію присвячено встановлення динаміки і сучасних трендів трансформації ціннісної системи українського суспільства.

Встановлено ключові тренди трансформації ціннісної системи українського суспільства в умовах викликів військового стану. Розкрито значення соціально-адаптаційної функції ціннісної системи, яка полягає у забезпеченні стійкості ціннісних орієнтацій в умовах кризових викликів та перетворень. Ідентифіковано динаміку норматизації провідних та додаткових ціннісних уподобань відповідно до зміни рівня військової небезпеки. Обґрунтовано передумови утвердження новітніх ціннісних кластерів громадської волонтерської взаємодії, стійкості та згуртованості в умовах військового стану і загрози. Розширено типологію цінностей трансформаційного суспільства. Уточнено процеси та дії, спрямовані на утвердження демократичних громадсько-політичних цінностей в Україні. Виявлено поведінкові маркери утвердження цінностей толерантності, мультикультуралізму, гендерної паритетності в українському суспільстві.

Ключові слова: ціннісна система, ціннісний конструкт, ціннісний кластер, громадянські цінності, соціальні інститути, соціальна криза, соціальні трансформації, соціальна згуртованість, соціальна стійкість.

Об’єктом дослідження є ціннісна система українського суспільства.

Предметом дослідження є динаміка та сучасні тренди трансформації ціннісної системи українського суспільства.

Метою дослідження є визначити чинники та параметри динаміки та схарактеризувати сучасні тренди трансформації ціннісної системи українського суспільства.

Завдання роботи:

- розкрити сучасний стан міждисциплінарних дискусій щодо конституювання ціннісної системи перехідного суспільства з урахуванням позицій сучасної фундаментальної соціологічної теорії та досліджень галузевої соціології;
- обґрунтувати методологію дослідження цінностей українського суспільства в умовах політичних та соціально-економічних трансформацій та військового часу з урахуванням принципів системного підходу;
- з'ясувати значення політичних, економічних та соціальних процесів в Україні як чинників формування і трансформації сучасної ціннісної системи українського суспільства;
- схарактеризувати процеси кластеризації цінностей українського соціуму як основи структурування ціннісної системи української суспільства;
- оцінити перебіг нормативізації ціннісної структури українського суспільства в умовах викликів військового стану;
- встановити параметри емпіризації динаміки трансформації ціннісної системи української українського суспільства з урахуванням пріоритетів утвердження політичних і громадянських цінностей демократії в сучасній Україні;
- здійснити фіксацію динамічних характеристик (проявів) соціально-адаптаційної спроможності ціннісної системи українського суспільства в умовах війни.

Методи дослідження. У дисертації застосовано комплекс фахових соціологічних методів, які зумовлені станом трансформації системи та станом предметного поля сучасної соціології цінностей. Зокрема, аналітичні рамки

враховують роль зовнішніх факторів, таких як зовнішня військова агресія проти України та європейська інтеграція, які формують ціннісні орієнтації українського суспільства в умовах його політичних та економічних трансформацій. Теоретико-концептуальний рівень включає порівняльний, системний, нормативний, історичний методи. Рефлексивно-прикладний рівень методології охоплює застосування дослідницьких інструментів репрезентативних досліджень, фокус-групи та ітеративний зворотний зв'язок, з метою забезпечення контекстуальної релевантності.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українській соціологічній традиції на комплексному рівні було виявлено специфіку динаміки і сучасних трендів трансформації ціннісної системи українського суспільства. Наукова новизна конкретизується у наступних положеннях.

Вперше

- встановлено, що ключовим трендом трансформації ціннісної системи українського суспільства в умовах викликів воєнного стану є динамічний рух від ціннісної матриці пострадянського суспільства до ціннісних засад незалежної державності. Основними ознаками даної тенденції є зміна питомої ваги та структурного значення ціннісних кластерів у рамках системи. Зокрема, відбувається збільшення значення кластеру цінностей громадянського вибору (свободи та автономії особистості, ідейно-політичної ідентичності патріотизму), соціальної когезії (цінності взаємодопомоги, співчуття, соціальна відповідальності), національної ідентичності (української ментальності, культури та мистецтва) над кластерами матеріального добробуту, особистісної успішності, локальної (регіональної) спільнотної ідентичності, культури розваг та гедонізму;

- розкрито значення соціально-адаптаційної функції ціннісної системи, яка полягає у забезпеченні стійкості ціннісних орієнтацій в умовах

кризових викликів та перетворень. Її основними емпіричними вимірами стали поведінкова стабільність (вибір конструктивної поведінки замість деструктивної та альтруїстичної замість егоїстичної), прогнозованість ціннісно зумовлених реакцій регіональних та локальних груп населення, наявність «ціннісних пактів» в етнокультурних та професійних середовищах, сталість ціннісного квотування в рамках нестабільного медійно-комунікаційного середовища;

- показано динаміку нормативізації провідних та додаткових ціннісних уподобань відповідно до зміни рівня військової небезпеки. Встановлено, що в період на початку повномасштабного вторгнення російської федерації в українському суспільстві зросло значення цінностей патріотизму, громадянської жертвності, політичної консолідації. У період починаючи з початку 2022 року спостерігається актуалізація цінностей громадянської свободи, особистого успіху, лідерства, матеріального добробуту тощо.

Набуло подальшого розвитку

- обґрунтування передумов утвердження новітніх ціннісних кластерів громадської волонтерської взаємодії, стійкості та згуртованості в умовах воєнного стану і загрози. Додано до відомих характеристик актуалізацію цінностей відданості успіху спільної справи, колективної відповідальності, взаємодопомоги, професіоналізму, прозорості, чуйності до потреб іншого співчуття тощо;

- розширено типологію цінностей трансформаційного суспільства. Зокрема, запропоновано типологічні діади реальних (які мають належну емпіричну фіксацію протягом значного періоду) та проєктивних (які мають сформуватися з точки зору принципів розвитку і трансформації суспільства) цінностей, набутих (засвоєних та актуалізованих особистістю або групою внаслідок життєдіяльності) та імплементованих (утверджених та норматизованих на основі діяльності суспільних і державних інституцій), інноваційних

(яким формуються на основі цифрових та інших технологічних трансформацій) та регресивних (які утримуються внаслідок наявності ретроверсивних соціальних практик і традицій);

Уточнено

- процеси та дії, спрямовані на утвердження демократичних громадсько-політичних цінностей в Україні. В умовах цифровізації суспільства набувають значення спільні акції цифрової громадської взаємодії (підтримки) до яких належать коворкінгові платформи, донаційні (фандрайзингові) кампанії, програми цифрової медіаграмотності, розвитку лідерства, гендерної рівності розвитку раціонально-критичного мислення;

- поведінкові маркери утвердження цінностей толерантності, мультикультуралізму, гендерної рівності в українському суспільстві. Ними є утримання від деструктивних дій та висловлювань, підтримка громадських та волонтерських ініціатив, участь в локальних та мікрогрупових взаємодіях, добір державницьких та патріотичних цифрових джерел інформування, висловлювання чіткої позиції на підтримку незалежності України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і європейської ідентичності.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає у можливостях удосконалення підготовки фахівців-соціологів на основі нових навчальних дисциплін, таких, як ціннісна структура громадянського суспільства, соціальна динаміка, соціологія цінностей, прикладні соціологічні дослідження. Опрацьовані підходи до аналізу трансформації ціннісної системи суспільства можуть використовуватися для оптимізації підходів щодо формування стратегій та проєктів державної політики соціальної згуртованості та демократичної ціннісної консолідації сучасної України.

Ключові слова: ціннісна система, ціннісний конструкт, ціннісний кластер, громадянські цінності, соціальні інститути, соціальна криза, соціальні трансформації, соціальна згуртованість, соціальна стійкість.

ABSTRACT

Denysenko D. G. The value system of Ukrainian society: dynamics and modern trends of transformation. – Manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 054 Sociology. Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2026.

The dissertation is devoted to establishing the dynamics and modern trends of transformation of the value system of Ukrainian society.

The key trends of transformation of the value system of Ukrainian society in the conditions of the challenges of the military state are established. The significance of the social and adaptive function of the value system, which consists in ensuring the stability of value orientations in the conditions of crisis challenges and transformations, is revealed. The dynamics of the normalization of leading and additional value preferences in accordance with the change in the level of military danger is identified. The prerequisites for the establishment of the latest value clusters of public volunteer interaction, stability and cohesion in the conditions of the military state and threat are substantiated. The typology of values of a transformational society has been expanded. The processes and actions aimed at establishing democratic socio-political values in Ukraine have been specified. Behavioral markers of the establishment of values of tolerance, multiculturalism, and gender parity in Ukrainian society have been identified.

Keywords: value system, value construct, value cluster, civic values, social institutions, social crisis, social transformations, social cohesion, social stability.

The **purpose** of the study is to establish the dynamics and modern trends in the transformation of the value system of Ukrainian society.

The **object** of the study: is the value system of Ukrainian society.

The **subject** is the dynamic characteristics and key trends in the transformation of the value system of Ukrainian society.

Research methods. The dissertation applies a complex of professional sociological methods, which are determined by the state of system transformation and the state of the subject field of modern sociology of values. In particular, the analytical framework takes into account the role of external factors, such as external aggression and European integration, which shape the value orientations of Ukrainian society in the context of its political and economic transformations. The theoretical and conceptual level includes comparative, systemic, normative, historical methods. The reflective and applied level of the methodology includes the use of research tools of representative studies, focus groups and iterative feedback, in order to ensure contextual relevance.

The objectives of the work:

- to establish the specifics of interdisciplinary discussions on the constitution of the value system of a transitional society, taking into account the positions of modern fundamental sociological theory and research in sectoral sociology;

- to develop a methodology for studying the values of Ukrainian society in the context of political and socio-economic transformations, taking into account the principles of a systems approach;

- to reveal the influence of political, economic and social processes in Ukraine as factors in the formation and transformation of the modern value system of Ukrainian society;

- to clarify the features of the processes of clustering values of Ukrainian society as the basis for structuring the value system of Ukrainian society;

- to identify the specifics of the normatization of the value structure of Ukrainian society in the conditions of the challenges of martial law;

- to establish the specifics of the empiricization of the dynamics of the transformation of the value system of Ukrainian Ukrainian society, taking into account the priorities in the establishment of political and civic values of democracy in modern Ukraine;

- to reflect the dynamic characteristics (manifestations) of the social and adaptive capacity of the value system of Ukrainian society.

The *scientific novelty* of the study lies in the fact that for the first time in the Ukrainian sociological tradition, the study at a comprehensive level revealed the specifics of the dynamics and modern trends in the transformation of the value system of Ukrainian society. The scientific novelty is specified in the following provisions.

For the first time

- it was established that the key trend in the transformation of the value system of Ukrainian society in the conditions of the challenges of martial law is the dynamic movement from the value matrix of post-Soviet society to the value principles of independent statehood. The main signs of this trend are a change in the specific weight and structural significance of value clusters within the system. In particular, there is an increase in the significance of the cluster of values of civic choice (freedom and autonomy of the individual, ideological and political identity of patriotism), social cohesion (values of mutual assistance, compassion, social responsibility), national identity (Ukrainian mentality, culture and art) over the clusters of material well-being, personal success, local (regional) community identity, culture of entertainment and hedonism;

- the significance of the social and adaptive function of the value system is revealed, which consists in ensuring the stability of value orientations in conditions of crisis challenges and transformations. Its main empirical dimensions are behavior stability (choosing constructive behavior instead of destructive and altruistic instead of selfish), predictability of value-based reactions of regional and local population groups, the presence of "value pacts" in ethno-cultural and professional environments, the stability of value quotas within the framework of an unstable media and communication environment;

- the dynamics of the normalization of leading and additional value preferences in accordance with the change in the level of military danger have been identified. It has been established that during the period at the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation in Ukrainian society, the importance of the values of patriotism, civil sacrifice, political consolidation has increased. In the period starting from the end of 2023, there has been an actualization of the values of civil freedom, personal success, leadership, material well-being, etc.

Further development has been made

-substantiation of the prerequisites for the establishment of new value clusters of public volunteer interaction, resilience and cohesion in conditions of war and threat. Added to the known characteristics are the actualization of the values of dedication to the success of a common cause, collective responsibility, mutual assistance, professionalism, transparency, sensitivity to the needs of others, compassion, etc.;

-expanded the typology of values of a transformational society. In particular, typological dyads of real (which have proper empirical fixation over a significant period) and projective (which should be formed from the point of view of the principles of development and transformation of society) values, acquired (acquired and actualized by an individual or group as a result of life activities) and implemented (approved and normalized on the basis of the activities of public and state institutions), innovative (which are formed on the basis of digital and other technological transformations) and regressive (which are maintained due to the presence of retroversive social practices and traditions) are proposed;

Clarified

- processes and actions aimed at establishing democratic socio-political values in Ukraine. In the conditions of digitalization of society, joint actions of digital public interaction (support) are gaining importance, which include co-working platforms, donation (fundraising) campaigns, programs of digital media literacy,

leadership development, gender equality, and the development of rational-critical thinking;

- behavioral markers of the affirmation of the values of tolerance, multiculturalism, gender parity in Ukrainian society. These are abstention from destructive actions and statements, support for public and volunteer initiatives, participation in local and micro-group interactions, selection of state and patriotic digital sources of information, expression of a clear position in support of the independence of Ukraine, protection of its sovereignty, territorial integrity and European identity.

The theoretical and practical significance of the results obtained lies in the possibilities of improving the training of sociologists on the basis of new academic disciplines, such as the structure and functions of civil society, social dynamics, sociology of values, applied sociological research. The developed approaches to the analysis of the transformation of the value system of society can be used to optimize approaches to the formation of strategies and projects of the state policy of social cohesion and democratic value consolidation of modern Ukraine.

Keywords: value system, value construct, value cluster, civic values, social institutions, social crisis, social transformations, social cohesion, social sustainability.

Наукові праці, у яких викладені основні положення дисертації:
Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Денисенко, Д. Ціннісна система українського суспільства: академічні дослідження. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2023. Вип. 99. С. 17-26. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/99/2.pdf>.

2. Кривошеїн, В., Денисенко, Д., Балійчук, В. Зміни в системі цінностей громадян України зі статусом внутрішньо переміщених осіб. Грани. 2024. Т. 27, № 2. С. 101-108. DOI: <https://doi.org/10.15421/172437>. *(Здобувач Денисенко Д. Г. виконав основний обсяг емпіричної та аналітичної роботи: розробив дизайн дослідження, організував і провів збір та аналіз емпіричних даних, підготував основні розділи тексту та сформулював висновки. Науковий керівник Кривошеїн В. В. забезпечив концептуальне й теоретико-методологічне обґрунтування дослідження, визначив його мету, завдання та гіпотези, здійснив наукову інтерпретацію результатів і загальне наукове редагування. Співавтор Балійчук В. А. здійснив аналіз наукових джерел, аналітичний супровід емпіричної частини, узагальнення результатів дослідження та оформлення бібліографічного апарату.)*

3. Денисенко, Д. Ціннісна дихотомія «індивідуалізм-комунітаризм» у контексті повсякденності війни. Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках. 2025. Т. 8, № 2. С. 123-130. DOI: <https://doi.org/10.15421/342549>.

4. Денисенко, Д. Екзистенційний поворот та нова солідарність: трансформація ціннісних орієнтацій українців в умовах війни (за матеріалами якісного дослідження). Грани. 2026. Т. 29, № 1. С. 253-262. DOI: <https://doi.org/10.15421/172682>.

Додаткові праці

5. Денисенко Д.Г. Ціннісна кластеризація: підходи до вивчення. Збірка матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 6 жовтня 2023 року). Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2023. С. 103-108.

6. Денисенко Д.Г. Ціннісна система сучасної України: кластерний вимір. Збірка матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 18 жовтня 2024 року). Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2024. С. 65-67.

7. Денисенко Д.Г. Соціально-теоретичні основи ціннісної орієнтації. Збірка матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 4 грудня 2025 року). Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2025. С. 115-117.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДО- СЛІДЖЕННЯ ДИНАМІЧНИХ ЗМІН ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	25
1.1 Міждисциплінарні дискусії в рамках конституювання ціннісної системи українського суспільства.	25
1.2 Соціологічна теорія та галузеві соціології в ідентифіка- ції цінностей українського соціуму.	42
1.3 Методологія дослідження трансформацій цінностей українського суспільства в системному контексті.	56
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2 СТРУКТУРНА БУДОВА ЦІННІСНОЇ СИС- ТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ ВИМІРИ	69
2.1 Політичні, економічні та соціальні процеси як чинники формування і трансформації сучасної ціннісної системи України	69
2.2 Кластеризація цінностей українського соціуму: гіпоте- тичне конструювання та емпірична реальність	90
2.3 Нормативізація ціннісної структури українського суспі- льства в умовах військової кризи	107
Висновки до розділу 2	122

РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНА ФІКСАЦІЯ ДИНАМІКИ ТРАНС- 125 ФОРМАЦІЙ ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІ- ЛЬСТВА

3.1 Стійкість та варіативність новітніх ціннісних кластерів 125
в українському суспільстві

3.2 Динаміка утвердження цінностей свободи, демократії і 140
громадянського вибору в Україні

3.3 Кількісне та якісне оцінювання соціально-адаптаційної 148
спроможності ціннісної системи українського суспільства.

Висновки до розділу 3. 169

ВИСНОВКИ 172

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 185

Наукові праці, у яких викладені основні положення дисер- 218
тації

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні соціологічні дослідження активно розробляють ціннісну структуру суспільства. Багатовимірність ціннісних орієнтацій індивідів і соціальних груп особливо актуалізується в умовах цифрових трансформацій. Класичні уявлення щодо ціннісних уподобань, переконань та ціннісно зумовлених поведінкових патернів передбачають ґрунтовні та тривалі процеси встановлення, інтерналізації та модифікації цінностей.

Водночас в умовах цифрового соціуму поширення нових ціннісних трендів та їх оновлення відбувається у досить короткий термін. Так само інформація про ціннісні кластери конкретних країн, регіонів, громад, соціальних та етноконфесійних спільнот досить часто застаріває та втрачає відповідність з емпіричною реальністю.

В умовах сучасної України динамізм трансформації ціннісної структури значно підсилюється через фундаментальні зрушення в масовій свідомості, пов'язані із загрозами національній ідентичності та існуванню українського народу як етносоціальної групи. Оцінка та аналіз актуального стану ціннісної системи українського суспільства вимагає комплексного проєктивного бачення не лише стосовно врахування впливу на суспільство військових подій, але й окреслення конкретних шляхів (ціннісної адаптації до фізичної загрози зміни умов життя тощо). Потребують осмислення процеси інституалізації демократичних практик, укріплення патріотичної свідомості, залучення широких верств населення до самоорганізованої громадської діяльності у вигляді волонтерства, благодійності та допомоги Збройним Силам.

Кризові виклики для ціннісної системи українського суспільства спонукають до переосмислення векторів соціально-ціннісної адаптації, сприйняття нових реалій, формування ціннісних засад консолідації згуртованості та національної єдності.

Відокремлення українського суспільства від етнокультурної ціннісної системи колишнього радянського союзу та росії як країни-агресора триває з часів проголошення Незалежності України в 1991 році. Разом з тим, військові дії починаючи з 2014 р., та особливо з 2022 року, значно пришвидшили процес сепарації українського ціннісного масиву від ціннісної матриці колишньої метрополії. На цій основі актуалізується питання оновлення складу та специфіки українських етнокультурних цінностей та громадсько-політичних державницьких і патріотичних ціннісних орієнтацій демократичної політичної системи України.

Євроінтеграційний розвиток України також спонукає до нових підходів щодо виявлення та оцінювання наявних ціннісних кластерів в українському суспільстві. Політичні, економічні та соціальні цінності європейської спільноти стають орієнтирами для широкого перетворення українського суспільства у новітні періоди. Швидке та широкомасштабне проникнення європейського ціннісного світогляду не лише на рівень еліт та освічених верств (науково-експертних спільнот), а й на рівень буденних соціальних практик пересічних українців є викликом для соціологічних науково-дослідних установ та окремих дослідників.

Ці процеси вимагають чіткого окреслення щодо обсягів, наповнення та темпорального виміру сприйняття нової правової та політичної ціннісної реальності з боку громадян та соціальних груп України. Успіх євроінтеграції у повоєнний період буде оцінюватися не лише на основі результатів інституційних перетворень але й через інтерналізацію цінностей свободи, громадської автономії, захисту прав людини тощо.

Процеси цифрової трансформації України, які пов'язані із впровадженням інноваційних електронних та мережних технологій на рівень соціального спілкування, також є важливим викликом для ціннісної системи

українського соціуму. Розмивання усталених практик міжособистісного спілкування через процеси стандартизації та медіатизацію спонукають до гіпотез щодо актуалізації новітніх цінностей цифрового соціуму. Вказані зміни визначають предметну сферу цінностей пов'язаних із соціальною мобільністю, міжгенераційними зв'язками, ціннісного сприйняття належності до певної місцевості та локальної групи тощо.

Означене свідчить, що ціннісна система сучасного українського суспільства є важливим об'єктом соціологічного наукового аналізу. Комплексна актуальність її дослідження обґрунтовується як станом наукової розробки проблеми, так і наявністю даних щодо емпіричного виразу конкретних процесів соціально-цінної ціннісної ідентифікації.

Об'єктом дослідження є ціннісна система українського суспільства.

Предметом дослідження є динаміка та сучасні тренди трансформації ціннісної системи українського суспільства.

Метою дослідження є визначити чинники та параметри динаміки та схарактеризувати сучасні тренди трансформації ціннісної системи українського суспільства.

Мета дослідження реалізується в рамках розв'язання наступних **завдань**

- розкрити сучасний стан міждисциплінарних дискусій щодо конституювання ціннісної системи перехідного суспільства з урахуванням позицій сучасної фундаментальної соціологічної теорії та досліджень галузевої соціології;

- обґрунтувати методологію дослідження цінностей українського суспільства в умовах політичних та соціально-економічних трансформацій та військового часу з урахуванням принципів системного підходу;

- з'ясувати значення політичних, економічних та соціальних процесів в Україні як чинників формування і трансформації сучасної ціннісної системи українського суспільства;

- схарактеризувати процеси кластеризації цінностей українського соціуму як основи структурування ціннісної системи української суспільства;

- оцінити перебіг нормативізації ціннісної структури українського суспільства в умовах викликів військового стану;

- встановити параметри емпіризації динаміки трансформації ціннісної системи української українського суспільства з урахуванням пріоритетів утвердження політичних і громадянських цінностей демократії в сучасній Україні;

- здійснити фіксацію динамічних характеристик (проявів) соціально-адаптаційної спроможності ціннісної системи українського суспільства в умовах війни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі політології, соціології та публічного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри політології, соціології та публічного управління факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та в межах наукових тем: «Українське суспільство в умовах цифрової трансформації: виклики, тенденції, можливості» (№ держреєстрації 0122U001290, виконувалася у 2022-2024 рр.), «Особливості формування сталої (консолідованої) демократії в Україні: теоретико-методологічний, політико-інституційний та політико-комунікаційний виміри» (№ держреєстрації 0122U001332, виконувалася у 2022-2024 рр.), «Держава й інститути громадянського суспільства: нові реалії взаємодії, фактори партнерства та перспективи розвитку в Україні» (виконується з 2025 р.), а також відповідно до

Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 476 від 30.04.2024 р.; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 р. №392/2020; Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 4 від 24.11.2022 р.).

Методи дослідження. У дисертації застосовано комплекс фахових соціологічних методів, які зумовлені станом трансформації системи та станом предметного поля сучасної соціології цінностей. Зокрема, аналітичні рамки враховують роль зовнішніх факторів, таких як зовнішня агресія та європейська інтеграція, які формують ціннісні орієнтації українського суспільства в умовах його політичних та економічних трансформацій. Рефлексивний вимір методології передбачає постійну перевірку та вдосконалення дослідницьких інструментів через репрезентативні дослідження, фокус-групи та ітеративний зворотний зв'язок, з метою забезпечення контекстуальної релевантності.

Динамічна природа цінностей у перехідному суспільстві сучасної України вимагає застосування порівняльної методології, яка відстежують зміни з часом, у поєднанні з двомірними порівняннями для виявлення закономірностей та розбіжностей між різними соціальними групами. Крім того, методологія інтегрує історичний, нормативний та політичний аналіз, з метою дослідження впливу економічних, соціальний та політичних процесів на конституювання і трендове ранжування ключових ціннісних кластерів. Дискур-

сивно-аналітичний метод застосовано для ідентифікації ціннісних інтерпретацій суверенітету, демократії, незалежності та європейської інтеграції. Системний підхід застосований для відображення механізмів зворотного зв'язку, за допомогою яких суспільні цінності впливають на соціальну згуртованість, стійкість та консолідацію українського суспільства в умовах військового стану.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українській соціологічній традиції на комплексному рівні було виявлено специфіку динаміки і сучасних трендів трансформації ціннісної системи українського суспільства. Наукова новизна конкретизується у наступних положеннях.

Вперше

- встановлено, що ключовим трендом трансформації ціннісної системи українського суспільства в умовах викликів воєнного стану є динамічний рух від ціннісної матриці пострадянського суспільства до ціннісних засад незалежної державності. Основними ознаками даної тенденції є зміна питомої ваги та структурного значення ціннісних кластерів у рамках системи. Зокрема, відбувається збільшення значення кластеру цінностей громадянського вибору (свободи та автономії особистості, ідейно-політичної ідентичності патріотизму), соціальної когезії (цінності взаємодопомоги, співчуття, соціальна відповідальності), національної ідентичності (української ментальності, культури та мистецтва) над кластерами матеріального добробуту, особистісної успішності, локальної (регіональної) спільнотної ідентичності, культури розваг та гедонізму;

- розкрито значення соціально-адаптаційної функції ціннісної системи, яка полягає у забезпеченні стійкості ціннісних орієнтацій в умовах кризових викликів та перетворень. Її основними емпіричними вимірами

стали поведінкова стабільність (вибір конструктивної поведінки замість деструктивної та альтруїстичної замість егоїстичної), прогнозованість ціннісно зумовлених реакцій регіональних та локальних груп населення, наявність «ціннісних пактів» в етнокультурних та професійних середовищах, сталість ціннісного квотування в рамках нестабільного медійно-комунікаційного середовища;

- показано динаміку нормативізації провідних та додаткових ціннісних уподобань відповідно до зміни рівня військової небезпеки. Встановлено, що в період на початку повномасштабного вторгнення російської федерації в українському суспільстві зросло значення цінностей патріотизму, громадянської жертвовності, політичної консолідації. У період починаючи з початку 2022 року спостерігається актуалізація цінностей громадянської свободи, особистого успіху, лідерства, матеріального добробуту тощо.

Набуло подальшого розвитку

- обґрунтування передумов утвердження новітніх ціннісних кластерів громадської волонтерської взаємодії, стійкості та згуртованості в умовах воєнного стану і загрози. Додано до відомих характеристик актуалізацію цінностей відданості успіху спільної справи, колективної відповідальності, взаємодопомоги, професіоналізму, прозорості, чуйності до потреб іншого співчуття тощо;

- розширено типологію цінностей трансформаційного суспільства. Зокрема, запропоновано типологічні діади реальних (які мають належну емпіричну фіксацію протягом значного періоду) та проєктивних (які мають сформуватися з точки зору принципів розвитку і трансформації суспільства) цінностей, набутих (засвоєних та актуалізованих особистістю або групою внаслідок життєдіяльності) та імплементованих (утверджених та норматизованих на основі діяльності суспільних і державних інституцій), інноваційних

(яким формуються на основі цифрових та інших технологічних трансформацій) та регресивних (які утримуються внаслідок наявності ретроверсивних соціальних практик і традицій);

Уточнено

- процеси та дії, спрямовані на утвердження демократичних громадсько-політичних цінностей в Україні. В умовах цифровізації суспільства набувають значення спільні акції цифрової громадської взаємодії (підтримки) до яких належать коворкінгові платформи, донаційні (фандрайзингові) кампанії, програми цифрової медіаграмотності, розвитку лідерства, гендерної рівності розвитку раціонально-критичного мислення;

- поведінкові маркери утвердження цінностей толерантності, мультикультуралізму, гендерної рівності в українському суспільстві. Ними є утримання від деструктивних дій та висловлювань, підтримка громадських та волонтерських ініціатив, участь в локальних та мікрогрупових взаємодіях, добір державницьких та патріотичних цифрових джерел інформування, висловлювання чіткої позиції на підтримку незалежності України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і європейської ідентичності.

Практичне значення отриманих результатів можливостях удосконалення підготовки фахівців-соціологів на основі нових навчальних дисциплін, таких, як структура та функції громадянського суспільства, соціальна динаміка, соціологія цінностей, прикладні соціологічні дослідження. Опрацьовані підходи до аналізу трансформації ціннісної системи суспільства можуть використовуватися для оптимізації підходів щодо формування стратегій та проєктів державної політики забезпечення соціальної згуртованості та суспільної ціннісної консолідації сучасної України.

Особистий внесок здобувача. Постановка і вирішення всього комплексу завдань та публікація результатів дослідження здійснені автором самостійно.

Публікації. За темою дисертації автором опубліковано 6 одноосібних наукових статей та 1 у співавторстві. Серед цих публікацій – 4 наукові статті у фахових виданнях України з політичних наук, 3 тези у матеріалах всеукраїнських наукових конференцій.

Апробація матеріалів дисертації. Апробація результатів дослідження була здійснена в доповідях на всеукраїнських наукових конференціях. Зокрема, на VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 6 жовтня 2023 року), IX Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 18 жовтня 2024 року), X Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 4 грудня 2025 року), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Громадсько-політична діяльність та соціальна гуманітарні науки в умовах російської агресії» (м. Київ, 30 квітня 2025 року).

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації обумовлена поставленою метою і завданнями дослідження та складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 219 сторінок, з яких 34 – список використаних джерел (276 найменувань) та перелік наукових праць, у яких викладені основні положення дисертації. Обсяг текстової частини дисертації складає 168 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІЧНИХ ЗМІН ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1 Міждисциплінарні дискусії в рамках конституювання ціннісної системи українського суспільства

Багатовимірність поняття ціннісної системи суспільства спонукає до з'ясування термінологічних розбіжностей в рамках різних науково-дисциплінарних традицій. Ціннісна структура та система є визначальними для низки напрямків наукового теоретизування та прикладних розробок. Зокрема, йдеться про ціннісні виміри сучасних філософських, політичних, правознавчих та психологічних дисциплін.

Соціально-психологічне прочитання процесу формування цінностей на індивідуальному та груповому рівні дозволяє поглянути на низку параметрів, які будуть розкрити в наших подальших розділах. Зокрема, концептуальне розуміння впливу економічних та соціальних і політичних процесів на формування ціннісних конструктів ґрунтується на психологічних аргументах. Зокрема вони розкривають процес варіативності ціннісних конструкцій та їх зміни. Український дослідник В. Бочелюк вважає, що на сучасному етапі руйнуються цінності, які ще вчора здавалися стабільними, тому що зникають соціальні гарантії, ростуть економічні катаклізми. Соціальний простір і час вибудовують певну ієрархію цінностей, що перебувають в діалектичній єдності з конкретним етапом розвитку суспільства. Динаміку цінностей усього суспільства необхідно розглядати як результат змін цінностей і ціннісних орієнтацій, складових даного суспільства (соціально-демографічних груп, класів, страт, і окремих особистостей) [12, с. 28].

Індивідуальний рівень формування ціннісної структури / ієрархії / мережі / системи є ключовим для розуміння соціальної генези цінностей. Кожен індивід має окремий психічно-когнітивний базис цінностетворення. Однак стандартні зовнішні умови спонукають до добору прийнятних для соціуму ціннісних конструктів. В. Бочелюк обґрунтовує, що у системі ціннісних орієнтацій кожної людини відбуваються зміни, є своя динаміка й розвиток. Детермінантами ціннісних орієнтацій особистості виступають умови життя, діяльність, а також схильності, здатності, інтереси й потреби людини. Ціннісна орієнтація позначає вплив зовнішнього середовища, у ній акумулюється життєвий досвід людини як особистості. Ціннісна орієнтація адекватно відображається в поведінці людини [12, с. 30].

Психологічна типологія цінностей на певному етапі дозволяє побачити різницю між локусом індивідуального та суспільного. Розрізнення цінностей між індивідуальним та суспільним рівнями є первинним кроком для розуміння логіки формування всієї ціннісної системи суспільства. Згідно з В. Бочелюк, люди розрізняються по ціннісним орієнтаціям. У систему цінностей соціального суб'єкта можуть входити різноманітні цінності, наприклад: змістожиттєві, що формують уяву про добро й зло, щастя, мету й сенс життя і таке інше; універсальні, які розділяються на: а) вітальні (життя, здоров'я, безпека, добробут, родина, освіта і таке інше); б) суспільного визнання (працьовитість, соціальний стан і таке інше); міжособистісного спілкування (чесність, доброзичливість, безкорисливість); демократичні (воля слова, совісті, об'єднання в партії; національний суверенітет і таке інше); партикулярні, що проявляються як: прихильність до малої батьківщини, родині; фетишизм, тобто віра в Бога, прагнення до абсолюту і таке інше [12, с. 31].

Важливим в контексті нашого дослідження є адаптаційна спроможність ціннісних конструктів. Процес адаптації на індивідуальному та дрібно-

груповому рівні є процесом «підлаштування» вітальних ціннісних конструктів під суспільні. Водночас психологічна ціннісна адаптація надає перевагу вітальним мотиваціям. І. Філенко виокремлює ключовий компонент соціально-психологічної адаптації – «Позитивне самосприйняття» – і визначає сутність внутрішньої адаптації. Третя компонента – «Позитивне сприйняття світу» – спрямована на зовнішній світ, з яким суб'єкта пов'язують діалогічні відносини, і вона відповідає зовнішньому вектору адаптації [74, с. 565].

Ціннісна орієнтація є поняттям, яке є первинним для наукового усвідомлення цінніснотворення. Для формування індивідуальної ціннісної структури необхідно з'ясувати весь перелік цінностей та обрати з них ті, які відповідають потребам особистості. Соціальний світ пропонує ціннісні конструкти, людина в них орієнтується. Колективні орієнтації, які мають стійкий характер формують ціннісну систему. І. Філенко слушно зауважує, що ставлення світу до суб'єкта і ставлення суб'єкта до світу знаходить віддзеркалення в цій компоненті. Перший компонент – «Пізнавальна активність» – є базовим, який підтримує оптимальне функціонування двох інших компонентів, оскільки пізнавальна активність може бути спрямована всередину себе (на визначення особистісних проблем психологічної природи, на аналіз своїх мотивів і цінностей в складних ситуаціях вибору, на пошук внутрішніх ресурсів адаптації та саморозвитку тощо), або в зовнішній світ (аналіз проблемних ситуацій життєдіяльності, прогнозування їхнього розвитку, визначення можливих ресурсів соціальної підтримки, допомоги тощо) [74, с. 566].

Формування системного цілого визначається на основі адаптивних механізмів. Вони виникають через практику добору цінностей та побудови зв'язків між ними. Усвідомлення причинно-наслідковості ціннісного добору є важливим кроком до розуміння процесів індивідуального та колективного оцінюється утворення фіксації та нормативізації. І. Філенко визначає, що

осіб з високими рівнями адаптації характеризує висока щільність розвинених кореляційних зв'язків між базовими психологічними показниками, які формують компоненти соціально-психологічної адаптації, а також високі рівні індексів когерентності та організованості відповідних структур [74, с. 567].

Соціально-психологічні дослідження демонструють, що система цінностей можуть мати слабкі та сильні зв'язки. І. Філенко для неадаптивних осіб називає характерними слабкі зв'язки між досліджуваними базовими показниками, а також низькі рівні індексів когерентності та організованості відповідних структур, що свідчить про несформованість у них системи ефективної соціально-психологічної адаптації [74, с. 568].

Філософська парадигмальність цінностетворення виходить з узагальненого теоретичного тлумачення ціннісних конструктів. Перехід від вітальних до суспільних цінностей здійснюється на основі фокусування конкретних ціннісних орієнтацій на проблемах суспільства. Саме філософське обґрунтування дозволяє побачити набуття значущості певними ціннісними концептами. В. Васютинський державницькі настрої бачить найбільш властивими тим, хто задоволений із життя, бере активну участь у волонтерській діяльності, вважає, що здатен впливати на ситуацію, визнає впливовість правоохоронних структур, чиїм сім'ям вистачає грошей, мешканцям сіл і селищ, студентам, працівникам освіти, працівникам сільського господарства. Меншою мірою державницькі настрої властиві тим, хто незадоволений із життя, не бере участі у волонтерській діяльності, вважає, що не здатен впливати на ситуацію, не визнає впливовості правоохоронних структур, чиїм сім'ям не вистачає грошей, мешканцям великих міст, пенсіонерам, працівникам промисловості, домогосподаркам [14, с. 75].

Процес добору ціннісного конструкту на індивідуальному та груповому рівнях також демонструється в рамках соціально-філософських міркувань. Абстрактні суспільні цінності засвоюються та добираються індивідами на основі освітнього впливу суспільства. В. Васютинський виявив, що інтернальний локус контролю більше властивий тим, хто вважає, що здатен впливати на ситуацію, має вищу освіту, мешканцям великих міст, чоловікам. Екстернальний локус контролю частіше відзначають у собі ті, хто вважає, що нездатен впливати на ситуацію, має неповну середню освіту, мешканці селищ, жінки [14, с. 76]

Філософське прочитання фіксації та інтерналізації суспільних цінностей визначає нормативні моделі ціннісно зумовленої поведінки індивіда. В. Васютинський вважає, що участь у волонтерській діяльності, що почасти відображає соціальний капітал особи, сприяє адекватному залученню до позитивного суспільного дискурсу. Навпаки, уникання такої участі корелює з нехиттю до державницьких постав та недовірою до влади [14, с. 77].

Прагматизація суспільного буття розкривається філософами як середовище спирання індивіда на суспільні ціннісні настанови. Ринкове капіталістичне суспільство формує певну ілюзію добору цінностей на основі свободи волі індивіда діяти на свою користь. В. Зінченко бачить, що мораль і її теорія у філософії прагматизму Дьюї не включають будь-яких стійких норм, пов'язаних з інтересами певних класів. Більш того, Дьюї вважає, що теза про класовий характер моралі та етики може слугувати лише руйнуванню суспільства та моральності. Різні класи створюють, міркує він, свої звичаї, які використовуються ними в якості власної робочої моралі. Кожен клас твердо переконаний у правоті своїх цілей і, отже, не надто педантичний щодо засобів їхнього досягнення. У сфері моралі немає ніякої спільної основи, відсутнє взаєморозуміння, згода у нормах поведінки [27, с. 85].

Варіативність добору ціннісних конструктів на індивідуальному рівні підкреслюється в класичних працях філософського прагматизму. Свобода волі підкреслює можливість індивіда або громадянина уникати очевидно невідповідних його/її бажанням та потребам ціннісних систем. В. Зінченко інтерпретує позицію Дж. Дьюї як не випадкову. Вона замінює поняття історичної закономірності, необхідності поняттям «можливості». З безлічі можливостей людина має право обирати ту, яка підказана йому самою ситуацією та забезпечує задоволення її бажань, отримання вигоди. Будь-яку ж дію відповідно до необхідності, із законами розвитку об'єктивної дійсності Дьюї розглядає як прояв фаталізму, заперечення свободи особистості. Але будь-який вибір, який здійснюється без опори на усвідомлену необхідність, стає свавіллям та в кінцевому підсумку – сліпим підпорядкуванням необхідності [27, с. 86].

Ієрархія потреб людини як основа ціннісних орієнтацій та побудова суспільної цілісної системи також знаходить обґрунтування у філософських розробках. Детермінізм базових та абстрактних і другорядних потреб є популярною тезою для обґрунтування ціннісного добору. В. Зінченко аргументовано вважає систему освіти і виховання згідно неопрагматизму покликана виявити сутність вродженої природи людини і спиратися на неї. Моральне виховання, як її найважливіша частина, виходить, за Маслоу, з ієрархії вроджених людських потреб – починаючи від таких елементарних потреб, як потреба в їжі, продовження роду, до такої вищої потреби, як самоактуалізація особистості [27, с. 88].

Філософсько-онтологічний вимір добору ціннісних конструктів розкриває важливу перспективу взаємодії людини та природи. Це важливий контекст механізму ціннісної орієнтації людини як біологічної істоти. В. Мельничук розкриває вивідокремлення людини від природи як чинник сприй-

няття природного середовища як щось ворожого людині, такого, що їй загрожує, як джерело небезпеки. Перед людиною і раніше поставали небезпеки, що походили від природи. Сьогодні ж виникає інша ситуація, коли людина може не знати про загрозу своєму життю і здоров'ю, адже попередні небезпеки сприймалися за допомогою органів чуття, сучасні ж – невідчутні для них, їх загрозу необхідно усвідомити [40, с. 13].

Проекологічне філософське програмування оптимальності ціннісної структури людини і суспільства намагається аргументувати максималістську форму опозиції людина-біосфера. Пропонується формування проєкологічної ціннісної структури на основі доступних для суспільства засобів. В. Мельничук визначає сучасний стан життя як наслідок морально-духовного спустошення людства. Щоб не порушити рівновагу у системі «суспільство – біосфера», потрібно керуватися приматом екологічної відповідальності, яка закладена в екологічній свідомості, є основою екологічного мислення, екологічних знань, екологічної культури. Формування екологічної культури відбувається шляхом екологічної освіти і виховання. Принципи екологічної культури (повага до всього живого, повага до природи, повага до людини та інші) повинні витримуватися на всіх рівнях життя людини – від індивідуального до суспільного [40, с. 14].

Приклад проєкологічної системології в ієрархії цінностей демонструє, що навіть наукова точка зору може мати тенденційний або кон'юнктурний характер. Для нашого дослідження важливо, що фіксація (кластеризація) цінностей може здійснюватися як у відносно вільний, так і в жорстко детермінований спосіб. Саме це доводять сучасні філософські дослідження. В. Мельничук підсумовує, що цінність природи є беззаперечною. Сьогодні це визнають науковці, політики, релігійні діячі. Завданням сучасної соціальної держави є забезпечити всі умови для того, щоб природа була визнана цінністю для держави загалом і для кожного громадянина зокрема.

До цього процесу повинні бути залучені і науковці, які займаються вивченням даного питання, і політики, які на державному рівні можуть приймати відповідні рішення, а також і релігійні діячі, адже для віруючої людини церква є беззаперечним авторитетом [40, с. 16].

Державний ціннісний детермінізм також є ознакою філософської аргументації. Водночас формування проєкологічної ціннісної рамки вступає у конфлікт із свободою особистості. Саме тому, імовірно, проєкологічний ціннісний кластер ще не набув такого впливу і домінування, на який розраховують окремі автори. В. Мельничук вважає, що держава повинна спрямувати людину до усвідомлення цінності природи як для всього суспільства, так і для окремої людини. Необхідно, щоб кожна людина зрозуміла, що природа є цінністю, яку неможливо нічим замінити, втративши її, ми втратимо і можливість розвитку людства [40, с.16].

Важливим концептуальним елементом розуміння ціннісної структури та її формування є антиподальний розподіл позитивних і негативних цінностей. Моральна соціальна філософія у цьому контексті відіграє провідну роль. Центральним концептом виступає духовність. Н. Іванова до контексту осмислення духовності зараховує вирішення проблеми співвідношення «добра» і «зла», яка перебуває в центрі всіх філософських, теологічних, етичних систем. В історії цивілізації ви дані системи, починаючи від міфологічних поглядів і світових релігій до новоєвропейського раціоналізму виходили з концепції співвідношення добра і зла [28, с. 30].

Моральність на мотивація ціннісного добору є одним з найбільш неоднозначних та контрверсійних пояснень генези цінностей та їх об'єднання у варіативні структуровані спільності. Духовно-моральна рамка є точкою відліку для систематизації та абсорбації цінностей. Н. Іванова у різноманітних, соціально і морально неоднозначних, альтернативних ситуаціях бачить роль особистісного протистояння абсолютному злу або співмірних йому

явищ підвищується. Для збереження канонів моральності постає завдання звернення до більш високих рівнів духовних цінностей, а також ціннісної ієрархії моральної свідомості, піднесення над ситуативною етикою до безумовності «морального імперативу». Тут вимога морального піднесення одержує новий контекст вживання і нову мотивацію його значимості, яка виходить за сферу лише однієї моралі до більш широкого духовного осмислення [28, с. 33].

Філософські дискусії щодо національної ментальності проливають світло на національні варіанти ціннісного добору. Українська філософська традиція демонструє спроможність виявити національні акценти творення цінностей та висування найбільш важливих з них як універсальних в рамках національної групи. Н. Турпак на основі аналізу праць українських філософів доводить, що Україна, завдяки кордоцентризму, є ментально та духовно близькою до Європи. Він показав, що ще на ранніх етапах розвитку праукраїнського суспільства сформувався так званий «кордоцентричний погляд на світ», який згодом у літературних пам'ятках Київської Русі започаткував одну з провідних ліній вітчизняного філософування [68, с.152].

Феноменальність національної ціннісної структури на сучасному етапі ґрунтується на поняттях ментальності та національного духу. Попри контрверсійність деяких положень, ці інструменти мають значний пояснювальний потенціал. Н. Турпак наводить думку філософа, згідно з якою українська ментальність, як і менталітет взагалі, не є суто психологічним явищем, тому він не пов'язував його з феноменом «національної душі», як це можна спостерігати у працях філософів української діаспори. Водночас у його підході до дослідження проблеми української ментальності є відчутним вплив вчення про архетипи колективного несвідомого К. Юнга [68, с. 153].

Правознавча методологія обґрунтування ціннісного добору та формування цілісних ціннісних структур спирається на практику інтеграції ціннісних конструктів до нормативних актів. При цьому знаходить відображення саме контекст змін, пов'язаний із суспільними трансформаціями. Правознавець Т. Огаренко зазначає, що в тоталітарному або перехідному суспільствах, коли порушується усталена система норм та цінностей, соціально-правові відносини мають скоріше декларативний характер, оскільки де-юре існують, а де-факто ігноруються більшістю людей. Однак існування суспільства як соцієтальної системи неможливе без функціонування соціально-правових відносин, які, ґрунтуючись на праві, “вплітаються” в мережу всіх соціальних інститутів на всіх етапах їх становлення, розвитку та функціонування [47, с. 13].

Значення цінностей як провідного елементу регулювання людської поведінки визначається саме в правознавчих роботах. Вони пов'язують соціально-культурні та виробничі аспекти в одну смислову пояснювальну систему. Ціннісний контекст необхідний правознавству для розуміння суспільного підґрунтя правозастосування та правотворчості. Т. Огаренко відзначає спонукальний характер загальнолюдських, соціальних і матеріальних, а також особистісних та правових цінностей (це визнають представники всіх суспільних наук). Цінності мотивують індивідів до дії, забезпечують індивідуальну та колективну діяльність різного характеру, утілюючись і реалізуючись у соціальних нормах [47, с. 13].

Інтерналізація цінностей до правової системи, як стверджують правознавці, відбувається як за вектором «згори-донизу» так і у зворотному напрямку – «знизу догори». «Юридизація» цінностей соціального рівня відбувається на основі взаємного оцінювання правильності застосування правових норм. Т. Огаренко дефініює соціально-правові відносини, що забезпечу-

ють функціонування правової системи, як ціннісно унормовану й функціональну сукупністю взаємозв'язків між різними соціальними суб'єктами (окремими індивідами, групами, спільнотами, установами, державами тощо) соціально-статусної структури суспільства з приводу ставлення до права та закону і є основним способом вияву, трансформації й реалізації соціальності, яка формується між ними в процесі правової поведінки та правової діяльності; засновуються, перш за все, на праві як важливій суспільній цінності, що втілюється в законах [47, с. 14].

Фундаментальна правознавча теорія намагається ще глибше зрозуміти мотивації ціннісної інтерналізації на основі макросуспільних процесів. Вона намагається вибудувати цілісну концепцію генези цінностей на соціальному рівні та їх трансляції на рівень державності та правової нормотворчості. О. Дзьобань та Є. Мануйлов вважають цінності інтерсуб'єктивними конструктами репрезентативної культури, життєвого світу, за допомогою яких визначаються, організуються й утримуються сфери соціальноісторичних значень, особистісні змісти різних феноменів. Вони є продуктами й механізмами спільного існування людей, що, у силу своєї інституціоналізації, "вплетеності" у повсякденні ментальні й поведінкові практики, знаходять певний ступінь об'єктивної фактичності, сприймаються як відчужені сутності. Від цього, однак, вони не перестають залежати від соціальних суб'єктів, існуючи остільки, оскільки активно чи пасивно визнаються останніми [24, с.35].

Значущим елементом правової аргументації творення цінностей в контексті нашого дослідження є пошук магістральних тенденцій розмежування «ціннісних потоків» на основі цивілізаційної та культурної належності. О. Дзьобань та Є. Мануйлов Розкривають феномени права як такі, що припускають відмову від їх апріорно-універсалістської, європоцентристської ін-

терпретації, їх рівневої градації на більш і менш “цивілізовані”, “прогресивні” тощо і вимагає їх розгляду із самої ментальності, культури, на основі утворюючих їх ідей, критеріїв. Різним культурно-хронотопічним контекстам відповідає різний зміст і ціннісно-функціональна ієрархія регуляторів соціальної поведінки [24, с. 37].

Операційне та функціональне ставлення до цінностей також проливає світло на концептуальні можливості управління системою цінностей. Ця думка покладена нами до гіпотетичного розуміння того, як цінності проходять добір в рамках цілісної державної політики. Така позиція розкриває можливість цілеспрямованої ціннісної індоктринації за підтримки правової системи. О. Дзьобань та Є. Мануйлов обґрунтовано вважають, що українській правосвідомості історично більш відповідає саме інструменталістське, етичне сприйняття цінності права. Будучи частиною соціального універсуму, право відіграє в ньому важливу, але допоміжну роль, воно є цінним не саме по собі, а у зв’язку з тими цілями, яких з його допомогою можна досягти. Проте, незважаючи на обмежені можливості й підпорядкованість різним цілям і інтересам, у тому числі чисто егоїстичним, справжнє призначення права вбачається тут у тому, щоб бути необхідною передумовою духовно зрілого суспільства, стверджувати високі моральні ідеали в соціальному житті [24, с. 37].

Характеристика ціннісних сукупностей на основі дихотомії бажаного і дійсно дозволила виокремити тенденцію до участі у ціннісному доборі самого індивіда як громадянина. Акцентованість на окремих ціннісних конструктах саме є показником такої проактивістської ролі. О. Глинянська вважає, що свобода – це найвища цінність суспільства, яка перетворює блага на зверхність тих, хто її набув. Блага, які були набуті в рабстві, належать не рабам, а їх правителям. Влада, безпека і доля індивіда безпосередньо залежать від

стану власності. З цієї причини ліберальна доктрина вважає приватну власність священною і недоторканою [18, с. 3-4].

Сучасні вчення правознавці виокремлюють значення окремих ціннісних конструкцій як для суспільства так і для індивіда. Означене розкриває спільність векторів ідентичності в процесі обґрунтування ціннісних масивів. О. Глинянська стверджує, що свобода неможлива, якщо її не гарантує держава. Міра свободи виявляється лише в діючому праві, яке визначає положення і роль особистості в суспільстві. У цьому сенсі міру свободи людини представляє юридичний закон [18, с. 5].

Процес трансформації ціннісної системи серед іншого пов'язаний із кумулятивним утвердженням найважливіших ціннісних конструктів, які є базовими для системи в цілому. Отже, обґрунтовується концепт головних базових та невід'ємних цінностей. О. Глинянська висновує, що правове гарантування свободи в конституціях посттоталітарних країн здійснюється шляхом визнання свободи ціллю політичної діяльності держави, оголошення свободи вищою соціальною цінністю, закріплення свободи як правового поняття (категорії), фіксація численних конституційних прав [18, с. 5].

Таким чином, з'являється цілісне обґрунтування «творення» цінностей, їх фіксації та поширення на рівні міждисциплінарного теоретичного дискурсу. Ціннісний вимір трансформації суспільства охоплює різноманітні аспекти формування поведінкових засад, ціннісного усвідомлення та ціннісного світосприйняття. У сучасних психологічних розробках цінності вважається проявом формування ідентичності починаючи з індивідуального рівня та завершуючи рівнем психологічних настанов суспільства [200]. Сучасна психологія розглядає цінності як результат соціально-когнітивної діяльності людини починаючи з ранніх періодів усвідомленого життя. Фінальна схема психологічної парадигми ціннісного творення визначається на основі формування ідентичності [202]. Ідентичність є концептом, який виникає на

основі опису усвідомлення людиною в своїх базових характеристик та ставлення до навколишнього світу. Ідентичність визначає базові характеристики на рівні «психологічне я» - «навколишнє середовище». Ідентичність визначає зразки соціальної поведінки. Поведінка формується на основі механізмів бажаних та заборонених вчинків або реакцій [199]. Поведінка на індивідуальному рівні базується на власному досвіді людини в тій мірі, в якій цей досвід виходить за межі «я-концепції» та зустрічає опір/сприяння або обмеження з боку інших членів мікрогрупи (родини тощо). У такий спосіб формується картина світу, в якій одні об'єкти (явища, процеси) мають менше або більше значення, ніж інші. В контексті базових пріоритетів та потреб індивідуальні цінності тісно пов'язані з потребами і вимогами людини.

Сучасна поведінкова психологія вивчає цінності як результат досвіду людини із апробації оптимальних вчинків або реакцій в соціальному середовищі цінності. Як результат формується ієрархія потреб, яка має мають з цієї точки зору об'єктивних характер [219]. Потреби є стандартизованими та такими, які притаманні кожній людині незалежно від статі, етносу, раси тощо. Водночас коли йде мова про абстрактні соціальні та політичні цінності, то їх характер зумовлюється настановами суспільства, яке намагається сформувати базові ціннісний стандарт, який регулює бажану поведінку.

Пояснення ціннісної системи через категорії гештальтпсихології надають цікаві інтерпретації суб'єктивного вибору людини на основі здобутого або не здобутого переживання. Відповідно набуття стандартного набору цінностей в соціальному та політичному вимірах дещо проблематизується. Але при цьому гештальт-методологія психології дозволяє розкрити деякі моменти формування національної психології як колективного сприйняття певних цінностей, ціннісних конструктів та переліку цінностей, які вибірково формують систему цінностей етнічної групи на певному етапі її розвитку [204].

Психоаналітична інтерпретація здобуття цінностей людиною формує темпоральний вимір ціннісної системи як результату колективного психологічного досвіду. Концепції соціальних архетипів фундують походження цінностей на основі спільного колективного переживання та сприйняття або несприйняття позитивного або травмуючого досвіду соціальних спільностей [126].

Архетиповість цінностей як елемент загального психологічного дискурсу надає поняттю “система цінностей” обґрунтованості на основі фундаментальних міркувань, які транслують досвід минулих поколінь та обґрунтовують його не з точки зору доцільності модерного/постмодерного суспільства, а з точки зору укоріненості певних архетипових патернів в життєдіяльності національної спільності [119].

Сучасні філософські дослідження приділяють походженню та розвитку ціннісної системи значну увагу. Для нашого дослідження великого значення набуває філософія прагматизму, яка визначає шляхи філософського затвердження та дискурсивної легітимації саме набору або сукупності цінностей. Утилітарність цінностей як мотивація їх закріплення в системі обґрунтувань суспільного розвитку та індивідуального стану свідомості є ключовим аспектом для магістрального розуміння та сприйняття матеріалістичних цінностей споживання успіху та відстоювання цінностей володіння майном [127]. Означення обґрунтування попри абстрактної філософський характер імпліцитно присутні в прагматичних засадах функціонування сучасного підприємництва та в цілому маркетингового орієнтованої системи набору обґрунтованих та необґрунтованих ціннісних конструктів [121].

Сучасна філософія постмодернізму великою мірою визначає багатоманітність та варіативність ціннісних сукупностей, які можуть здобувати або сприймати сучасні індивіди або людство в цілому. Стан постмодерну як суспільство після прогресу та висхідного розвитку визначає фундаментальний

сумнів в доцільності цінностей просвіти науки та раціонального світосприйняття. Постмодерн ставить під сумнів визначальний статус авторства в контексті ціннісного креаціонізму. Творення цінностей в модерний період та закріплення їх в системах освіти і соціалізації руйнується поглядами на хаотичність соціального розвитку. У цьому мінливому контексті зникає ціннісна передвизначеність, цінність як данність та ціннісна сфокусованість [124].

Ціннісні конструкти та їх сукупності в період постмодерну можуть і не і не мати системного виміру. Це ставить під сумнів максималістські та есхатологічні варіанти трансляції цінностей до інших поколінь. Філософія кіберпанку як один з концептів та відгалужень філософії постмодерну намагається поєднати постмодерний ціннісний нігілізм та новітній кібертехнологізм, демонструючи варіативність ціннісного підґрунтя існування людства та різні траєкторії його розвитку.

Саме сумнів в можливості формування цілісної системи породжує антиподальну позицію, згідно з якою візія ціннісної сукупності людства відштовхується від технологічних реалій, які заперечують саму суб'єктність людини у виборі ціннісних орієнтирів. Відносини людина-машина деформують традиційний ціннісний дискурс та логіку уявлень щодо цінностетворення (творення цінностей). Якщо людина позбавляється монополії на формування ціннісної системи та генерування її окремих компонентів, то виникає питання щодо спроможності «машини», в даному випадку штучного інтелекту, до продукування альтернативної ціннісної реальності [124].

Поряд з цим, суспільство кіберпанку як новітня метафора самореалізації людини у симбіозі з кібернетичними організмами та машинними структурами визначає нову специфічну ситуацію ціннісного креаціонізму. У цій ситуації цінності припиняють бути наслідком або функцією людської поведінки. Вони потребують більш універсального чіткого та точного формулю-

вання, яке заступить модерне та дотехнологічне визначення цінностей як аспекту єдиного суспільного цілого, яке має спільні орієнтири та перспективи взаємодії [122].

Нормативно-правовий контекст дефініювання цінностей та ціннісних систем доповнює наше дослідження концептуальним виміром фіксації цінностей в практиці законотворення. Цінність як норма тлумачиться правознавцями в межах обговорень моральної зумовленості права. Водночас юридична практика та науковий правознавчий дискурс трансформує моральну основу цінностей на систему із зворотним зв'язком. Моральні ціннісні імперативи закріплюються в правовій системі та в подальшому коригуються або посилюються на основі практики правозастосування. Саме зворотній зв'язок тримає ціннісну систему в цілісному стані та здійснює «відбракування» недоцільних ціннісних сукупностей. При цьому прецедентна система правосуддя та правозастосування значним чином може працювати і як ретроградний чинник. Зокрема, вона може уповільнювати модернізацію ціннісної системи на основі консервативних міркувань збереження правового змісту.

Таким чином, міждисциплінарний дискурс створення цінностей та їх закріплення в суспільній практиці демонструє об'єктивні та суб'єктивні засади просування цінностей до соціального порядку денного. Обговорення трансформаційної ціннісної системи має включати референції на ці дискурсивні локуси, оскільки більшість вчених має парадигмальні настанови, пов'язані із вказаними масивами обґрунтувань. Філософська рецепція творення цінностей відображає кумулятивний ефект міркувань над доречністю існування універсальних ціннісних імперативів. Психологічна традиція вказує на невідворотність наявності ціннісного підґрунтя поведінки людини та груп. Нормативно-правові дослідження демонструють, що цінності закріплюються в практиці на основі конкретних настанов та як результат розробки й дотримання законодавства.

Отже, термінологічний тезаурус соціологічного дослідження ціннісної системи збагачується міркуваннями ціннісної сталості та лабільності, акцентуванням уваги до цінностей інституцій, державних утворень та об'єднань глобального рівня. Відповідно ціннісна система сучасної України перебуває

в середовищі ціннісної акцентуації з різних дисциплінарних систем та публічного сприйняття цінностей, які мають різні вектори та інтереси. У цьому контексті доречно з'ясувати соціологічні пріоритети дослідження ціннісної системи суспільства України.

1.2 Соціологічна теорія та галузеві соціології в ідентифікації цінностей українського соціуму

Ціннісна система суспільства в актуальних наукових розробках українських соціологів розглядається як одна з базових засад соціальної поведінки та соціальної ідентичності. Відповідно доречно з'ясувати теоретичне значення ціннісної системи в рамках теоретичної соціології та підходить до ідентифікації і її трансформації в рамках галузевих соціологічних дисциплін.

Фундаментальна соціологічна теорія розглядає цінності як один з провідних аспектів встановлення соціального буття людини. Соціальність є концептом, який ґрунтується на послідовному впровадженні на індивідуальному та колективному рівнях схеми ідентичності поведінки цінностей та інститутів. Кожна з цих ланок є самодостатнім процесом, який має власні характеристики. Соціальна ідентичність визначає належність до певної соціальної спільноти. Ототожнення індивіда з мікрогрупою (в нормі з родиною) є вихідним пунктом входу до соціального цілого.

Усвідомлення статусу належності є первинним кроком пунктом для розгортання засвоєння соціальних норм. Соціалізована поведінка є тим етапом, на якому визначається оптимальність або хибність соціально значущих вчинків. Відповідно цінності імплементується на основі соціального досвіду та контролю з боку середовища. Формування інститутів є результатом сформованості ціннісних засад або практик ціннісної соціальної іденти-

фікації. Інститути як стійкі колективні практики у вигляді цінностей набувають орієнтирів та система координат у вигляді цілепокладання та функціональності. Саме процес перетворення індивідуальних цінностей на колективні та загальносуспільні є ключовим для розуміння інституалізації модернізаційних соціальних практик у трансформаційному суспільстві. Акцентування уваги на певній групі цінностей як провідних та найбільш необхідних на даному етапі розвитку суспільства визначається на основі ціннісного добору, до якого залучені соціальні інститути. Таким чином, в рамках нашого дослідження ми спираємося на логіку формування ціннісної системи в рамках генези ціннісного вибору/добору. Що більш свідомим є цей вибір/добір з боку конкретних індивідів та суспільства в цілому, то більш імовірною є успіх трансформації суспільства, його перехід на новий етап розвитку.

Важливим контекстом для розуміння соціально-теоретичного відображення ціннісної системи є її включення до більш значних та складних конструктів. Зокрема, концепт суспільної системи вимагає від дослідників-соціологів шукати місце в елементарній структурі для своїх цілей та завдань. Ціннісна система охоплює континуум ціннісних уподобань даного соціуму в певний період часу. Вона фіксується на основі емпіричних засобів як наслідок ціннісного орієнтування індивідів і груп. Відповідно значення ціннісної системи в системі суспільства проходило велику кількість інтерпретацій та теоретичних поворотів.

Фундаментальні соціологічні теорії походження цінностей відіграють роль відправного пункту в розбудові міркувань щодо розвитку програми досліджень. Як ключове поняття цінність фундує подальшу логіку дослідження, фокусуючи подальші смислові нашарування. Цілісне соціологічне уявлення про цінності формується на основі тлумачення суспільства як взаємопов'язаного цілого. Аналітик соціологічного теоретизування С. Штайнерт вказує, що цінність завжди відігравала важливу роль у соціологічному

теоретизуванні. Однак тут потрібно бути обережним, оскільки існує різниця між цінністю (однина) та цінностями (як абстрактними іменниками у множині)[248].

Класична соціологічна теорія на ранньому етапі виявила пояснювальний потенціал цінності як окремого конструкту. Також було з'ясовано значення окремої цінності та їх сукупності. Подальшим кроком стало визначення принципу об'єднання цінностей до смислової (функціональної) спільності.

Цінність в однині стосується кінцевої мети, тоді як цінності (множина) є принципами. Деякі автори не зовсім чітко пояснюють, чи говорять вони про цінність, чи про цінності, і ми побачимо це незабаром, коли зосередимося на ідеях Макса Вебера про цінність [248].

Оскільки в нашому дослідженні значну роль відіграє детермінація ціннісної системи політичними? соціальними та економічними процесами, то логічно бачити фундаментальний підхід до місії сукупності цінностей зв'язкового елементу, який демонструє взаємозв'язок та супідрядність суспільних явищ. Досить наочно це видно на прикладі концепції Вебера. Макса Вебера, ймовірно, найбільш відомого поза межами соціології своїм трактуванням взаємозв'язку між протестантизмом та розвитком капіталізму. Вебер запропонував одне з найвпливовіших, але важких для розуміння тлумачень ролі цінності в суспільстві. Його основним внеском у соціологічну теорію цінності є поняття ціннісних сфер та розмежування між ціннісною раціональністю та інструментальною раціональністю [265, р. 35].

Поняття ціннісної орієнтації у фундаментальній соціологічній теорії ґрунтується на раціоналістичних міркуваннях індивіда. Він виступає критерієм добору цінностей як доцільних або недоцільних. Ціль дії індивіда або групи, своєю чергою, визначається як необхідність або потреба в рамках ра-

ціональних міркувань. С. Штайнерт вважає, що раціональність все ще відіграє важливу роль, і Вебер розрізняє інструментальну раціональність та ціннісну раціональність. Раціональність тут стосується суб'єктивної орієнтації актора на дію. Інструментальна раціональність, якщо коротко, це такий вид раціональності, коли актор розглядає об'єкти та інших людей як засоби для досягнення або реалізації своїх цілей. Однак інструментальна раціональність не обмежується засобами та цілями. Інструментально раціональні дії можуть зосереджуватися на перешкодах, які необхідно усунути для досягнення певної мети [248, р. 36].

На макросуспільному рівні сукупність цілераціональних дій, зумовлених добром доцільних цінностей формує соціальний порядок. Але при цьому цінності набувають абстрактного характеру та втрачають мотивацію у вигляді об'єктивації. Згідно з С. Штайнертом, Т. Парсонс вважав, що цінності відіграють вирішальну роль у стабільності суспільства. Він стверджував, що члени суспільства засвоюють обмежений набір основних цінностей, що надаються суспільством. Люди орієнтують та організовують свої дії та думки навколо цих основних цінностей. Парсонс відкидає об'єктивізацію понять цінності. На його думку, цінності – це не об'єкти, а уявлення про бажане, які керують людською поведінкою та вибором. Крім того, цінності є абстрактними та загальними, що означає, що вони не є специфічними для конкретних ситуацій. Деякі читачі могли помітити, що ідеї Парсонса про цінність резонують з психологічними поняттями цінності як абстрактних трансситуативних цілей [248].

Цінність як регулятив поведінки індивіда в соціумі виступає підґрунтям для мережі унормованих приписів, які транслюються між поколіннями. Вони визначають смисл пояснення соціального світу людини. С. Штайнерт розрізняє цінності є трансситуативними та абстрактними цілями, та норми, які керують конкретними ситуаціями. Вони говорять вам, що ви повинні і не

повинні робити. Цінність стосується бажаної мети, тоді як норми говорять вам, як досягти цієї мети [248].

На груповому рівні розкривається функціональне тлумачення цінностей. Їх призначення обґрунтувати типові операції дій індивідів та спільнот, які мають спільне призначення. Згідно з функціоналістською ідеєю цінності, цінності є абстрактними. Однак вони впливають на норми суспільства, які, у свою чергу, впливають на поведінку людей. Основні цінності, які поділяють члени групи, мають подвійну функцію. З одного боку, вони забезпечують внутрішню мотивацію для людей, які їх засвоїли; з іншого боку, вони є основою соціальних норм, що підтримують соціальний порядок [271, р. 38-39].

У межах розвитку фундаментальної соціологічної теорії значення цінностей неодноразово переоцінювалося. Зокрема, Джон Леві Мартін та Алессандра Лембо вважають поняття цінностей таким, що користується новим інтересом у соціології; справді, багато хто стверджує, що його слід розглядати як центральне в будь-якій теорії дії. Як його ввів в американську соціологію з Європи Парсонс, воно перетворилося з умови можливості на невід'ємний елемент системи дій, який міг би пов'язати абстрактні культурні імперативи з моделями конкретної поведінки. Коли система Парсонса розпалася, поняття цінностей розкололося, деякі вчені трактували цінності як абстрактні імперативи, а інші – як моделі поведінки, але вони зазнали невдачі в питаннях розділення валідності та існування [193].

За наявності суб'єктивних цінностей окремої людини та первинних соціальних груп, цінності тлумачаться як універсальний критерій для пояснення будь-якої соціальної діяльності. Дж. Мартін та А. Лембо відстоюють думку, що відокремлення поняття валідності від цінностей повертає нас до концепції інтересів, діадичних відносин між акторами та об'єктами, що ха-

рактикуються наміром, увагою та поширенням – іншими словами, інвестуванням себе. Цьому поняттю інтересів бракує пояснювальної нестабільності, характерної для цінностей. Переосмислення обговорень цінностей з точки зору інтересів може прояснити питання, що є центральними для нашої дисципліни [193].

Постійне поновлення інтересу до цінностей в рамках розвитку соціологічної теорії пов'язане з потребами виокремити головний елемент пояснення поведінки. До концепції трансформації системи цінностей це означає закріплення за ціннісними критеріями значення критерію обґрунтування соціальні динаміки. Ендрю Майлз на основі аналізу двопроектних моделей культури та дії постулює, що швидкі, автоматичні когнітивні процеси значною мірою керують діями людини, а свідомі процеси відіграють набагато меншу роль, ніж передбачалося раніше. Ці моделі багато зробили для покращення нашого розуміння визначення поведінки, але вони зосереджені на загальних процесах, а не на конкретному культурному змісті. Хоча це було корисно, це мало що говорить нам про те, які форми культури важливі для дії. Спираючись на міждисциплінарний набір теорій та доказів, я стверджую, що цінності пов'язані з багатьма формами поведінки, як у контекстах, так і в культурах, і вони функціонують у спосіб, що відповідає моделям подвійного процесу [195, р.681].

Детермінація ціннісної структури або сукупності культурою свідчить про потребу у встановленні причини наслідкових зв'язків між динамікою і статикою. Трендовість ціннісної системи у такому випадку доречно розглядати відносно вихідного ціннісного ядра, яке міститься в культурному масиві суспільства. Культура є агрегатом встановлених та визнаних цінностей, які фундують соціальну поведінку. Е. Майлз ілюструє правдоподібність цих тверджень, використовуючи дані другої хвилі Європейського соціального опитування, а також дані про рішення в режимі реального часу з великого

онлайн-опитування. Вчений демонструє, що цінності передбачають самооцінку поведінки в різних суттєвих сферах та у 25 країнах, і вони функціонують за допомогою автоматичних когнітивних процесів [195, p.682].

Розбіжність між динамічною і статичною природою цінностей є ключовою для розуміння розвитку системи цінностей в темперальному вимірі. Хоча це і потребує визнання багатьох умовностей та постійної (ре)операціоналізації понять. Зокрема, П.Д. Гатчон у 1970-х роках помітив значну плутанину в соціології, оскільки вчені використовували термін «цінність» для позначення багатьох різних речей. Наприклад, вчені використовували термін «цінність» для позначення норм, культурних ідеалів, оцінок дій, переконань, об'єктів, ціннісних орієнтацій, можливостей поведінки або узагальнених ставлень [152, p.173].

Феномен трансформації системи цінностей на сучасному етапі позначає способи сприйняття формальних і неформальних регулятивів поведінки. Ціннісно орієнтоване мислення є провідним каналом трансляції норм між генераціями. П. Гатчон припускає, що через зміни середовища люди стикаються з проблемами, які старі способи мислення та дій не можуть вирішити. Отже, система знань адаптується до змін, і люди створюють нові парадигми мислення. Таким чином, зміни в системі знань призведуть до трансформацій у системах цінностей. Але, на жаль, Гатчон не надає подробиць про те, як зміни в системі знань трансформують систему цінностей [152, p.173].

Соціологічна теорія на досить ранньому етапі охопила значення суб'єктивного сприйняття цінностей респондентами опитувань. Це дало змогу продукувати концепції щодо мінливості ціннісного тла суспільства. Дж. Гойдер та Дж. Лейпер вказують, що теоретичне розуміння невідповідей на опитування неявно є сильно біхевіористським, зосереджуючись на вхідних даних дослідників, таких як домовленості про подальше спостереження,

та на визначенні характеристик соціальних ролей вибірових списків. Однак, зі зниженням рівня відповідей з часом, методологи серйозніше розглядали можливу важливість соціальних цінностей щодо порушення конфіденційності [140].

Емпіричне виявлення невідповідностей у смислових позиціях дозволило з'ясувати феномен (проблему) «циркулювання» цінностей в контексті мінливої соціальної реальності. У статті Гойдера описано докази, які вказують на те, що як у США, так і в Канаді зниження рівня відповідей після 1960-х років не пояснюється лише вхідними поясненнями. Індекс конфіденційності генерується шляхом аналізу контенту британських, канадських та американських газет на предмет заперечень, пов'язаних з конфіденційністю, проти десятирічного перепису населення. Десятиліття та країна, оцінені відповідно до індексу конфіденційності, потім вводяться в емпіричну модель для прогнозування рівня відповідей на опитування [140].

Виокремлення найважливіших груп цінностей здійснювалася шляхом їх накладання на соціальний простір. Класиками концепцій постматеріальних цінностей було помічено регіональні відмінності у ціннісних пріоритетах. Це дає змогу обґрунтувати гіпотетичну візію просторової ціннісної акцентуації. У матеріалі «Культурна карта Інглхарта-Вельцеля» традиційні цінності підкреслюють важливість релігії, зв'язків між батьками та дітьми, поваги до влади та традиційних сімейних цінностей. Люди, які дотримуються цих цінностей, також відкидають розлучення, аборти, евтаназію та самогубство. Ці суспільства мають високий рівень національної гордості та націоналістичний світогляд [155].

У контексті даного дослідження важливо виявити принципові розбіжностей між окремими ціннісними конструктами та їх сукупностями. На рівні системи цінностей відмінності у ціннісних пріоритетах за географічною ознакою визначають можливість ціннісної варіативності. Картування

Інглхарта-Вельцеля демонструє, що світсько-раціональні цінності мають протилежні переваги до традиційних цінностей. Ці суспільства менше наголошують на релігії, традиційних сімейних цінностях та владі. Розлучення, аборти, евтаназія та самогубство вважаються відносно прийнятними. (Самогубство не обов'язково є більш поширеним.) [155].

Теорія картування цінностей доводить значення національних ціннісних уподобань. Згідно з позицією Інглхарта та Вельцеля, цінності виживання наголошують на економічній та фізичній безпеці. Це пов'язано з відносно етноцентричним світоглядом та низьким рівнем довіри та толерантності [155].

Географічно-просторовий принцип ідентифікації ціннісних масивів на теоретичному рівні дозволив описати зв'язки між первинними та вторинними ціннісними конструктами. Також була виявлена зумовленість елементарних та розвинених або складних цінностей. Картування Інглхарта-Вельцеля доводить, що цінності самовираження надають великого значення захисту навколишнього середовища, зростаючій толерантності до іноземців, геїв та лесбіянок та гендерній рівності, а також зростаючим вимогам до участі в прийнятті рішень в економічному та політичному житті [155].

Культурні розбіжності за умови модернізації суспільства знову стали актуальними як тло для тлумачення ціннісного фокусування та ціннісного добору в рамках співвідношення конкретних та абстрактних цінностей. Р. Інглхарт та В. Бейкер у доробку, присвяченому модернізації та культурним змінам доводять, що міжкультурна варіація дуже обмежена. Якщо люди певного суспільства надають великого значення релігії, можна передбачити відносну позицію суспільства за багатьма іншими змінними, від ставлення до абортів, почуття національної гордості та бажаності більшої поваги до влади до ставлення до виховання дітей [154, р. 20].

Обґрунтування кластерності ціннісних масивів постматеріалістичні концепції цінностей дає нашому дослідженню теоретичну базу для обґрунтування внутрішні зв'язків в системі суспільних цінностей. Також ідеться про генетичний взаємозв'язок ціннісних конфігурацій та ціннісних сукупностей. Р. Інглхарт та В. Бейкер наводять ключовий вимір, який відображає ще один широкий, але сильно корельований кластер змінних, що включає матеріалістичні цінності (такі як підтримка порядку та боротьба з інфляцією) проти постматеріалістичних цінностей (таких як свобода та самовираження), суб'єктивне благополуччя, міжособистісну довіру, політичний активізм та толерантність до чужих груп (вимірюється прийняттям або відкиданням гомосексуальності, чутливого показника толерантності до чужих груп загалом) [154, р. 21].

Взаємозв'язок між групами цінностей та їх розвиток закріплюється на основі суб'єктивних потреб публічної презентації ціннісних орієнтацій. Згідно з Р. Інглхартом та В. Бейкер, цінності самовираження підкреслюють толерантність до різноманітності та зростаючі вимоги до участі в прийнятті рішень в економічному та політичному житті. Перехід від цінностей виживання до цінностей самовираження пов'язаний зі зростанням почуття існування [154, р. 22].

Галузеві соціології намагаються дати дисциплінарне тлумачення для ціннісної системи відповідно до системи своїх понять та векторів розвитку. Соціологія тілесності визначає обмежену актуальність цінностей для забезпечення фізичного існування людини. На рівні сучасних галузевих соціологій ціннісна акцентуація та варіативність пройшли емпіричну апробацію. Індивідуалізація окремих ціннісних конструктів в суспільстві споживання стала основою для концептуального бачення індивідуального (дрібного групового) ціннісного добору. Згідно з розробкою «Тіло як соціальна конструкція», як чоловіки, так і жінки підтримують та конструюють/формуєть своє

тіло, купуючи послуги та продукти, що відповідають їхньому індивідуальному проєкту ідентичності, такі як косметика, хірургія, здорова їжа та пірсинг [253].

Соціологія щастя формує селективний ціннісний перелік відповідно до існуючих форм сприйняття перспектив соціального буття. Соціологія щастя показала, що можливість добору суб'єктивних цінностей в суспільстві споживання ґрунтується на сприйнятті індивідом умов задоволеності потреб. Соціолог Р. Вінховен зазначає, що нерівність у щасті зменшується. Це зростання середнього щастя супроводжується зменшенням розсіювання щастя серед населення загалом, що проявляється у зниженні стандартних відхилень з часом. Це зниження частково пов'язане зі зростанням середнього значення, яке спричиняє концентрацію відповідей у верхній частині шкали, але не повністю. Зменшення нерівності в щасті також пов'язане зі зменшенням кількості нещасливих відповідей [262].

Мотив втрати цінностей став основою для розвитку соціології ризику. Вимірювання загрози та небезпеки в суспільстві споживання ґрунтується на імовірності позбавлення людини певного ціннісного конструкту або можливості споживання його властивостей. Рольф Лідског та Йоран Сундквіст називають ризик відносно новим об'єктом соціологічних досліджень, але ця галузь досліджень швидко розвивалася протягом останніх трьох десятиліть. У цьому розділі стверджується, що завдання соціології полягає в тому, щоб зробити внесок у дослідження ризиків, підкреслюючи, що ризики завжди розташовані в соціальному контексті та обов'язково пов'язані з діяльністю акторів [187].

Усвідомлення мінливості параметрів життєзабезпечення дозволило вченим розвинути уявлення про «порогову межу» ціннісного задоволення. Ризик при цьому виступає ознакою перевершення мінімального забезпечення ціннісних потреб. Р. Лідског та Й. Сундквіст вказують, що соціологія

виступає проти реіфікації ризиків, де ризики виринають з їхнього соціального контексту та розглядаються як щось, що не залежить від діяльності, технологій та інструментів, що служать для їх відображення [187].

Уявлення щодо прогресивного вдосконалення ціннісної системи суспільства сформувалися на основі відкидання малоімовірних загроз втрати цінних ціннісних об'єктів або абстрактних уявлень. Р. Лідског та Й. Сундквіст завершують свій доробок представленням та обговоренням трьох різних соціологічних перспектив щодо ризику, кожна з яких пропонує різний внесок. Вчені зосереджуються на сучасних напрямках соціологічних досліджень ризику. Він починається з огляду трьох різних соціологічних підходів до ризику: культурної теорії соціального порядку Мері Дуглас, теорії рефлексивної модернізації та суспільства ризику Ульріха Бека, а також системної теорії Нікласа Лумана [187].

Градації цінностей та їх зіставлення за рівнем значущості для індивіда і суспільства також ґрунтується на уявленнях ризиковості. Поняття політичних цінностей як компоненту ціннісної системи формується на основі прогресивного задоволення ціннісних потреб та переходу їх на новий рівень. Методологічні підходи, виокремлені Р. Лідскогом та Й. Сундквістом по-різному концептуалізують ризик і роблять різний внесок у соціологічне вивчення ризику. Після огляду цих теорій проводиться презентація п'яти центральних дискусій у соціології ризику: управління ризиками, суспільна довіра, демократія та ризик, дебати реалізму та конструктивізму, а також урядовість та ризик [187].

Соціологія ризику демонструє варіативний підхід до тлумачення цінностей як чиннику адаптивності індивідів і груп в умовах загроз та небезпек. Відповідно така селективна логіка спонукає до думки про існування галузевих цінносних сукупностей які певним чином відповідають за окремі аспекти соціальної життєдіяльності.

Формування ціннісної системи у суспільстві, як вже зазначалося, є складним та багатоетапним процесом, який ґрунтується на ментальних, прагматичних та націєтворчих засадах. Воно зумовлене емоційними та трансформаційними явищами, які відбуваються в колективних ментальних структурах. Професор В. Кривошеїн слушно вважає, що периферію сучасних ментальних структур утворюють тимчасові, новоутворені або привнесені із чужих культур цінності, зсуви в їх традиційно устояному порядку, а також тимчасові, новоутворені або привнесені із чужих культур «змісти», «образи», «зразки». Обмін елементами між ядром і периферією, що викликає емоційні й революційні процеси усередині ментальності, відбувається під дією реально історичних, ідеологічних, культурних і інших факторів, серед яких довгострокові мають першорядне значення. Потрапити з периферії у щільні пласти ядра ментальних структур мають можливість лише ті цінності та змісти, які слабо або зовсім не суперечать наявним у ядрі елементам [33, с. 266].

На процеси національного цінностетворення значно впливає сукупність факторів, які включають історичну спадщину, поширені ідеологічні конструкції, культурні традиції та ризиковий соціально-політичний контекст. На думку В. Кривошеїна, вихідними соціально-психологічними феноменами акторів ментальних ризиків, які залучені в політичне життя і особливим чином виражають своє ставлення до влади, виступають стани «Ми» – «Вони». Як правило, феномени «Ми» виникають під впливом зовнішнього ворожого оточення. Відрізняючись досить простими, подібними мотивами масової поведінки, установками, настроями щодо влади, «Ми» виштовхує негативні почуття назовні, адресуючи їх містифікованим «Вони». Якщо «Ми» асоціюється з реальним простором у межах конкретної спільності, то «Вони» можуть бути скрізь – у найближчому і далекому оточенні, в сьогоденні і минулому [33, с. 266].

В основі ціннісних трансформацій лежать емоційні реакції та реактивні імпульси, які кидають ставлять під сумнів усталені парадигми, ініціюють ситуативне колективне залучення й спонукають соціальні верстви до реконструкції або підтвердження інноваційних цінностей. В. Кривошеїн вірно називає суспільство, що модернізується, гетерогенним. У ньому репрезентовані як високомодернізовані групи і шари суспільства, так і верстви, пронизані традиційними моментами і засадами. Це поєднання є природним і єдино можливим на етапі модернізації. Проте така диспозиція породжує додаткові джерела ризиків. Наприклад, загальне виборче право передбачає, що велику частину населення країни становлять відповідальні громадяни, які досягли деякого рівня політичної, культурної і громадянської зрілості. Вони здатні до аналізу політичних і соціальних процесів, усвідомлюють свої інтереси, уявляють собі віяло наслідків тієї чи іншої політики і тому подібне. Якщо ж значна частина суспільства не готова бути відповідальними і компетентними виборцями, парламентська демократія вироджується в порожню форму [33, с. 274].

Однак загальна картина ціннісної системи формується на основі експлікації існуючих ціннісних масивів. Підтвердження їх існування робить доцільним холистичний, а не селективний підхід. В контексті ціннісної системи сучасної України важливим елементом є пошук національної моделі оптимізації ціннісних конструктів. Українське суспільство постійно перебуває в ситуації переобрання ціннісних орієнтирів. Відповідно необхідною є універсальна рамка ціннісної придатності та ціннісного реалізму згідно з наявними емпіричними даними.

Отже, сучасна соціологічна теорія розкриває ціннісну систему як конгломерат ціннісних утворень груп і смислів, які межують з поняттями свідомості, поведінки та суспільних взаємозв'язків. Системність ціннісного підг-

рунтя суспільства утверджується в дисциплінарних галузевих локусах соціології політики, соціології щастя, соціології тілесності тощо. Широкий спектр дисциплінарного зацікавлення цінностями свідчить про ціннісну зумовленість багатьох суспільних процесів та глибоке проникнення ціннісного підходу до детермінації функціонування широкого кола соціальних інститутів.

1.3 Методологія дослідження трансформацій цінностей українського суспільства в системному контексті

Методологічна візія дослідження цінностей українського суспільства базується на низці принципів та результатів досліджень, які здійснюють української соціології починаючи з початку 1990-х років. Програма дослідного процесу передбачає виявлення проблемності та побудову гіпотези. Водночас доречно звернутися до методичного забезпечення дослідних процедур з точки зору особливостей предметної сфери.

Методологічний підхід щодо формування ціннісної системи на сучасному етапі формується на основі пріоритетів дослідника. Можливість побачити значення явище трансформації ціннісної системи суб'єктивному або об'єктивному вимірах вимагає усвідомлення руху від одного етапу дослідження до іншого. Суб'єктивне та об'єктивне сприйняття системи цінностей з'являється на основі співвіднесення дослідника із ціннісною реальністю та рецепцією власного досвіду. Методична розробка «Ціннісності в дослідженнях» визначає суб'єктивність як продукування суджень на основі власних особистих упереджень. Об'єктивність пов'язана з науковими дисциплінами. Соціологію, вільну від цінностей, відстоюють позитивісти [257].

Перехід на поза ціннісну оцінку ціннісної системи в методологічному плані вимагає інвентаризації власних цінних конструкцій та їх співвіднесення з передумовами самоусвідомлення суспільного цілого. Сучасна методологічна традиція соціології вимагає чіткого розмежування ціннісної рамки дослідника та його трансляції назовні. При цьому соціологію, вільну від цінностей, відстоюють позитивісти. Вони стверджують, що соціологія повинна бути повністю вільною від цінностей [257].

Це означає, що ваші власні особисті погляди та упередження не повинні впливати на ваше дослідження на жодному етапі, натомість соціологія повинна вивчати спостережувані факти, як і природничі науки.

Принцип ціннісної релевантності є ключовим для абсорбування вражень дослідника від емпіричних ознак існування та трансформації ціннісної системи в його соціальному оточенні. Згідно з класичними уявленнями, доречно сприймати як власні лише ті цінності які мають стосунки релятивності з предметами дослідження [257].

Згідно з сучасними уявленнями, Макс Вебер не вірив, що соціологія може бути повністю вільною від цінностей, натомість він обговорює підхід ціннісної релевантності. Щоб пояснити це, він розбиває процес дослідження [265, p.134].

Методологічним вихідним пунктом для розуміння формування та трендів трансформації системи цінностей є уявлення актуальності ціннісного наповнення суспільного життя в контексті сучасних реалій. Належність цінностей до сфер одночасно бажаного і дійсно робить ціннісну систему одночасно і колективним індивідуальним утворенням. Німецький соціолог А. Беднарек-Гілланд відзначає, що у кількох галузях соціальних наук інтерес до цінностей та моральних оцінок зріс в останні роки, причому групові цінності займають центральне місце, проте задовільного теоретичного пояснення концепції цінностей та їхньої ролі в соціальному житті все ще бракує [99].

Прагматичні засади структури системи цінностей на сучасному етапі є визначальним чинником усвідомлення наявності цілісності системи. Добір та генетичний взаємозв'язок ціннісних конструктів та ціннісних сукупностей на сучасному етапі базується на імпліцитному нормативістському підході, який, проте, знаходить апробацію в емпіричних дослідженнях. Книга «Дослідження цінностей за допомогою якісних методів» А. Беднарек-Гілланд представляє теорії формування цінностей та ролі цінностей у повсякденному житті, що зустрічаються в етиці, класичній соціології та сучасній соціальній теорії, а також їхнім значенням для емпіричної роботи. Вона обґрунтовує прагматичний підхід як до розуміння цінностей та способу їх формування, так і до дослідження способів їх емпіричного вивчення за допомогою якісних методів дослідження. Таким чином, ця монографія вирішує багато практичних проблем, пов'язаних з польовою роботою з політичними групами, включаючи важливе питання про те, як враховувати власні цінності дослідника [99].

Власна ціннісна рамка дослідника в умовах необхідності розкриття структура ціннісної системи та напрямків її трансформації дозволяє уникати ототожнення із вже експлікованими ціннісними конструктами. Критичне ставлення до цінностей як абстрактного продукту на сучасному етапі дозволяє вийти за межі суб'єктивної авторської підтримки певних цінностей та їх схвалення як доречних та необхідних. А. Беднарек-Гілланд ілюструє свою концепцію прикладами з опублікованих, а також нових досліджень, та забезпечує основу для теоретичного розуміння цінностей та їх емпіричного дослідження, тим самим зміцнюючи зв'язок між соціальною теорією та розвитком методів дослідження. Таким чином, концепція зацікавила соціологів, антропологів та географів, які цікавляться цінностями, соціальною теорією та методологією дослідження [99].

У нашому дослідженні уявлення системи цінностей як взаємопов'язаного та функціонального цілого базується на відокремленні ціннісної системи від решти суспільних підсистем та мотивацій ідентичності поведінки та практик інститутотворення. У доробку «Методологія Дослідження» предметний аналіз стосується систематичного, об'єктивного та критичного вивчення соціальної реальності з метою отримання нових, достовірних та перевірених знань. У соціології дослідження займає центральне місце, оскільки воно дозволяє науково вивчати соціальні явища, такі як інститути, відносини, процеси та структури. Соціологічне дослідження виходить за рамки здорового глузду та спирається на методичні процедури, теоретичні рамки та емпіричні докази [217].

Виявлення механізмів самовідтворення ціннісної системи суспільства ґрунтується на гіпотетичному припущенні, згідно з яким цінності об'єктивним чином утворюють взаємодіючу цілісну реальність. В подальшому на основі зовнішніх і внутрішніх цінностей вона трансформується, тобто набуває іншої форми та якості. Означені припущення проходять багатоступеневу апробацію як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях. За К.Р. Котарі, дослідження – це академічна діяльність, яка включає визначення проблем, формулювання гіпотез, збір та аналіз даних, висновки та перевірку висновків. Однак, як зазначав Рід у контексті досліджень соціальної роботи, дослідження не завжди повинні бути суворо «науковими» в позитивістському сенсі; вони також можуть включати систематичний збір корисної інформації для вирішення соціальних проблем [217].

Базовий термінологічний тезаурус даного дослідження ґрунтується на прочитанні взаємозв'язку цінностей та поведінки. Готовність та можливість змінити поведінку на основі ціннісних мотивів та або імперативів є критерієм дієвості цінностей та їх функціональності в рамках цілісної системи.

Згідно з методологічною розробкою «Теорія Цінностей» стосуються бажаних цілей (наприклад, рівність) та способів поведінки, які сприяють досягненню цих цілей (наприклад, справедливість, корисність) [258].

Гіпотеза щодо трендовості цінностей ґрунтується на припущенні щодо мінливості індивідуальних ціннісних конструктів протягом періоду життя конкретного індивіда. На системному рівні висування одних груп цінностей на перший план та деактуалізація інших груп цінностей пов'язана з можливістю досягнення конкретних цілей соціальною групою та суспільством в цілому. У методологічній візії теорії фомування цінностей виходять за рамки конкретних дій та ситуацій. Слухняність, наприклад, актуальна на роботі чи в школі, у спорті чи в бізнесі, з родиною, друзями чи незнайомцями [258].

Фіксація та констеляція ціннісного з цілого ґрунтується на уявленнях щодо нормативізації сприйняття цінностей як поширене та прийнятних. Досвід методологічних узагальнень в соціологічній теорії стверджує, що цінності слугують стандартами, що керують вибором або оцінкою поведінки, людей та подій [258].

Трендовість ціннісної системи пов'язана з темпоральними вимірами видозміни цінностей. Відповідно в нашому дослідженні ми будемо мати справу із змінною ціннісних орієнтацій на основі впливу чинників екзогенного та ендогенного характеру. До першого буде належати перетворення цінностей в рамках макропроцесів, до другого цінність на конкуренція або конкуренція між ціннісними конструктами. У рамках консенсусних методологічних уявлень щодо соціологічного теоретизування, цінності впорядковані за важливістю відносно одна одної. Впорядкований набір цінностей утворює систему ціннісних пріоритетів. Культури та особистості можна характеризувати їхніми системами ціннісних пріоритетів [258].

Ідентифікація трендів трансформації ціннісних систем в нашому дослідженні спирається на принципи встановлення інтерналізації ціннісних

конструктів до ареалу поведінкових альтернатив притаманних даному суспільству. Зміна поведінки є базовим критерієм для ідентифікації трендовості, тобто висування ціннісних конструктів та їх сукупностей як актуальних, або таких, що втрачають значення. Згідно з сучасними теоретичними розробками, дослідження цінностей цікавило соціологів протягом усієї історії цієї дисципліни. Останнім часом вивчення цінностей призвело до появи нових емпіричних дослідницьких програм, які ретельно розглядають ключові питання в цій галузі дослідження. Найголовніше, що дослідники цінностей запитують, що мотивує поведінку: чи це виключно егоїзм, егоїзм та зовнішній примус, чи поєднання егоїзму, примусу та інтерналізованих цінностей? Центральним питанням у цьому напрямку є роль цінностей у вирішенні конфліктів між індивідуальними та колективними прагненнями [258].

У цілому дослідження трендовості трансформації ціннісної системи українського суспільства визначається сукупністю теоретичних та прикладних уявлень до фахового середовища соціологічних наук.

На сучасному етапі ми спостерігаємо ситуацію суб'єктивної ціннісної акцентуації дослідників або рецепцію нормативіцьких засад ціннісної фіксації. Для побудови власної картини трендовості трансформацій ціннісної системи доречно усвідомити цільові показники та параметри відповідності поведінки актуалізованим ціннісним конструктом.

З огляду на пріоритети загальнотеоретичного та галузевого соціологічного аналізу тематики суспільних цінностей, розгляд ціннісної системи вимагає формування певної рамки концептів та векторів руху дослідного процесу. У нашій роботі необхідно розглянути систему цінностей українського суспільства в умовах трансформацій. Відповідно доречно ідентифікувати склад цієї системи, її статичний вимір, динамічні характеристики та відмінність від решти національних ціннісних систем.

У цьому контексті привертають увагу окремі дискусії, які стосуються специфіки національного ціннісного масиву. В умовах сучасної України відбувається інтенсивне перетворення ціннісних основ функціонування суспільства. Масштабні кризові виклики вимагають уваги для зміни ціннісних пріоритетів відповідними в своїй роботі зосереджуємося на методологічній рамці топових ціннісних конструктів які перебувають в режимі актуалізації. Сучасна технологія соціологічних емпіричних досліджень дозволяє виміряти емпіричні ознаки окремої ціннісної системи. Водночас універсальні тлумачення щодо ціннісних сукупностей потребують істотної корекції. Якщо дивитися на суспільство сталих демократій, то їх ціннісні системи мають стабільний характер та підживлюється між поколінними зв'язками та стійкими соціальними практиками. Натомість суспільство автократичної Росії як країни-агресора характеризується викривленою, насильницьким чином трансформованою ціннісною системою.

Відповідно ціннісна система сучасної України займає особливе положення між цими двома сукупностями статистичних даних та картин вимірювань. Порівняльний контекст формується також на основі міжнародних оглядів цінностей в контексті розвитку інститутів демократії ринкової економіки екологічних вимог тощо. Крім цього, існує міжнародна рамка ООН у визначенні цінностей як ключових маркерів самодостатності та спроможності суспільства та його окремих інститутів. Означене потребує гнучкого підходу в ідентифікації актуальних та доречних ціннісних масивів, оскільки умови повномасштабного вторгнення та загрози з боку країни-агресора призводять до зміни ціннісної оптики самого дослідника.

Таким чином, соціальна ментальність нації в ракурсі цінностетворення формується динамічними чинниками, які породжують почуття ідентичності, приналежності та мети. Вони проявляючись у дихотомії «Ми» проти «Вони», відмінності, яка підкреслює колективну єдність та спільну долю народу

проти зовнішніх загроз на світоглядному рівні. Згідно з Н. Комих, ціннісні орієнтації складають основу світогляду людини, його поведінки, політичних, естетичних, моральних переконань та пріоритетів. Вони є своєрідним стрижнем свідомості, який забезпечує усталеність людини у соціальному світі. Ціннісна орієнтація пов'язана із спрямованістю і змістом соціальної активності індивіда, із усталеністю його життєвих цілей. Таким чином цінності розглядаються як елемент культури та як об'єкт зацікавленості суб'єктів [31, с.105].

Дихотомія «Ми» – «Вони» є не лише соціально-психологічним поділом, а й відображенням глибинних політичних та культурних процесів, які впливають на ставлення індивідів до влади, авторитету та свого соціального середовища. Вона розкриває параметри політичної, культурної та громадянської зрілості, досягнуті суспільством. Н. Комих зауважує, що для суспільства споживання, до якого часто за певними параметрами відносять Україну, зростання потреб буде прямо пропорційне зростанню технологічних можливостей їх задоволення. Але в такому випадку в сучасному суспільстві індивід буде розглядатися не як особистість, мікрокосм, а як об'єкт суспільства споживання [31, с.106].

Ступінь ціннісної зрілості впливає на здатність громадян змістовно брати участь у суспільному розвитку, підтримувати стабільність у життєвих цілях та брати участь у конструктивній громадянській діяльності. Н. Комих зауважує, що на сучасному етапі сенс існування духовних, гуманістичних цінностей йде на другий план. Але саме духовні цінності зараз найбільш важливі для формування нового типу суспільства – екологізованого, глобального інформаційного, або «суспільства знання». Нематеріальні, вищі цінності охоплюють всі сфери людської діяльності. Розглядаючи сучасні екологі-

чні глобальні проблеми, можна прийти до висновку, що їхнє рішення неможливо поза світоглядного контексту, гуманістичних і соціальних критеріїв цих проблем [с.106]..

Формування колективної ціннісної ідентичності як невід'ємні частини соціального організму, відбувається на основі кластеризації цінностей «вищого порядку», які виходять за межі індивідуальних інтересів та охоплюють усі сфери людської діяльності, в тому числі культури. Н. Комих доречно говорить про виникнення небезпеки для культури, якщо розглядати тільки розвиток практичної, матеріальної сторони життя суспільства. Не існує суспільства, світу, вільного від цінностей. В епоху глобалізації цінності стали мати практичний, а швидше, навіть прагматичний характер. Формування багатьох цінностей безпосередньо залежить від практичної сфери діяльності, до якої належить індивід [31, с.106].

Відповідно в методологічному плані нам потрібно проводити ревізію загальнонаціональних та універсальних цінностей в контексті їх міжнародного значення з урахуванням проросійського тлумачення та інтерпретації. Особливо це стосується наративно-дискурсивних сукупностей гуманізму людяності та соціального співчуття, які втрачають своє традиційне значення внаслідок практик терору на межі геноциду які здійснює сучасна росія.

Вказана ситуація вимагає чіткого відмежування від минулих уявлень культурної спільності міркування історичного минулого та схожості генези соціальних процесів та спільного коріння інституалізації трансформаційних соціальних практик.

Таким чином, гіпотеза дослідження полягає в утворенні системи ціннісних кластерів на основі зміни політичних соціальних та економічних процесів. Означені кластери нормативізуються та набувають сталого характеру на основі емпіричних даних щодо зміни поведінки. Зміна рейтингу важливості/доцільності кластерів цінностей окремих соціальних груп та суспільс-

тва в цілому забезпечує соціальну адаптивність ціннісної системи на прагматичному рівні базових потреб людини і громадянина, а також більш абстрактних потреб і векторів розвитку суспільства.

Звідси, методологічна стратегія нашого дослідження будується на принципах системного підходу. Зокрема, йдеться про тлумачення ціннісної системи як цілісного утворення, в якому окремі ціннісні кластери визначають соціальний стан, ідентичність та поведінку громадян і груп. Системність розгляду ціннісної структури суспільства підпорядкована інтересами виявлення функціоналу конкретних ціннісних кластерів, які розвиваються в динамічному середовищі цифрових трансформацій. Кризовий контекст розвитку українського суспільства та наявність військової загрози виступають параметрами, які формують середовище ціннісної системи та визначають співвідношення і взаємодію окремих ціннісних кластерів.

Висновки до розділу 1

Ознакою міждисциплінарного відображення специфіки ціннісної структури суспільства та цінностей як таких є твердження про сталість і відтворюваність ціннісних настанов в окремих національних соціумах та на глобальному рівні. Філософська візія ціннісного підґрунтя суспільства визначає цінності як результат духовних практик та відображення архетипового досвіду багатьох поколінь.

Сучасні психологічні розробки тлумачить цінності як функцію свідомості людини, яка на основі власного досвіду та досвіду попередніх поколінь маркує (ранжує) явища навколишнього соціального світу відповідно до значення для цієї особистості. Для нашого дослідження передусім важлива суб'єктивна характеристика цінностей, яка властива кожному індивіду. Від-

повідно конвенційним загальнонауковим твердженням є усвідомлення мініливості ціннісного підґрунтя суспільства залежно від психологічного стану громадян і груп.

У сучасних політологічних дослідженнях цінності виступають рамкою зміни суспільних політичних процесів на макрорівні. Поведінкові підходи вказують на ціннісну зумовленість політичної поведінки (від реакції на політичні події до ухвалення рішень про участь в політичному процесі). Особливо актуальним для нашого дослідження є ціннісна зумовленість маркетингової та медійної політики і застосування комунікацій цифрового суспільства заради імплементації політичних ціннісних настанов для конкретних груп населення, регіонів, держав та аудиторій глобального людства.

Сучасні правознавчі дисципліни визначають цінності як підґрунтя для моральної аргументації правових норм. Відповідно в контексті нашої роботи обґрунтовується поняття нормативізації ціннісної структури, яка залучена до «виправдання» діяльності державних і суспільних інституцій. Ідеться про документальну фіксацію бажаних або прийнятних цінностей, які набувають поширення і підтримки державного апаратом та елітами як ціннісні мінімуми та оптимуми.

Сучасні соціологічні науки мають давню традицію розгляду ціннісних засад суспільного розвитку. Детерміністські теорії класичного періоду (М. Вебера, Е. Дюркгейма, П. Сорокіна) бачать цінності як невід’ємні елементи регулювання соціально значущої поведінки. Вони надають цінностям системного функціоналу. Натомість постматеріалістські теорії (Р. Інглхарт) наголошують на інтенсивній постмодернізації ціннісного тла індивіда і суспільства. Для нашого дослідження така позиція утверджує поняттєву рамку індивідуалізації сприйняття ціннісних кластерів.

В рамках сучасних галузевих соціологій ціннісна система суспільства розглядається як базис для пояснення окремих галузевих вимірів соціальної

дійсності. Соціологія політики та громадської діяльності наполягає на ціннісному зумовленні всієї логіки політичних дій та позицій індивідів і груп. Соціологія щастя робить висновок про доречність тлумачення цінностей як чинника суспільної рівноваги та задоволеності життям. Соціологія тілесності звертає увагу на цінності як на орієнтир адекватності самосприйняття людиною свого місця в соціумі. Це дає змогу для пошуку взаємозв'язків між кластерною будовою ціннісної системи суспільства і окремими аспектами соціальної самореалізації.

Методологія нашого дослідження будується на гіпотезі щодо кластерної будови ціннісної системи суспільства. Взаємодія та співвідношення кластерів визначають соціальну адаптацію суспільства та його можливості реагувати на зміни цифрового світу. Цифровізація суспільного життя у короткі терміни знижує значення одних кластерів і радикального підвищує актуальність інших.

Феномени цифрового споживання та дистанційного спілкування кидають виклик класичним цінностям соціальної когезії та громадянського активізму, відповідальності та соціального обов'язку. Відповідно в нашій роботі ми будемо здійснювати оцінку функціональності та утвердженості базових та додаткових ціннісних кластерів на основі методів порівняння, ретроспективного аналізу аналізу документів та польових соціологічних досліджень.

Чиником виправдання гіпотези є фіксація впливу політичних економічних та соціальних процесів на трансформації ціннісної системи сучасної України. Також важливим етапом дослідження є розгляд нормативних підстав ціннісної структури українського суспільства та зміни в умовах військового стану. В емпіричній частині дослідження ми здійснюємо аналіз стійкості та варіативності новітніх та класичних ціннісних кластерів в українському суспільстві. Ознаками динаміки утвердження цінності свободи демок-

ратії громадянського вибору є особливості суб'єктивних та об'єктивних оцінок означених цінностей з боку респондентів. Соціально-адаптаційна спроможність ціннісна система українського суспільства тлумачиться як явище та ознака її модернізації.

Формування гіпотези нашого дослідження спрямовано на характеристику умов предметної сфери ціннісного підґрунтя українського трансформаційного суспільства її сутність полягає в тому що ціннісна система українського суспільства формується під впливом політичних соціальних та економічних умов які мають мінливий характер. Внаслідок вказаних змін відбувається процес кластеризації ціннісної структури який полягає у виокремленні найбільш операційна значущих ціннісних конструктів та їх рейтингуванні. За результатами кластеризації відбувається нормування ціннісної системи на основі кейсів зміни поведінки та реакцій на суспільну дійсність.

РОЗДІЛ 2 СТРУКТУРНА БУДОВА ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІНСТИТУЦІЙНИЙ І ПРАГМАТИЧНИЙ ВИМІРИ

2.1 Політичні, економічні та соціальні процеси як чинники формування і трансформації сучасної ціннісної системи України

Специфіка політичного та соціально-економічного розвитку України може певним чином детермінувати трансформації її ціннісної системи. Означені чинники формують соціальну реальність для індивідів і груп, яка створює умови для формування певних ціннісних орієнтацій. Політичні та економічні зміни визначають актуальність сукупностей цінностей, які в подальшому фіксуються в емпіричних дослідженнях.

Ідентифікація впливу здійснюється на основі фіксації вторинних змін ланцюгу подія – вплив – зміна. Велике значення набуває позиція дослідника та інтерпретація. Для соціолога відокремленість від політичних соціальних та економічних реакцій є вирішальним параметром ідентифікації цінностей. Економічна цінність у роботі Керолайн Бентон – це те, наскільки людина оцінює економічний товар на основі вигоди, яку вона від нього отримує. Вона часто оцінюється тим, скільки хтось готовий заплатити, зазвичай у грошовому вираженні. Економічна цінність відрізняється від ринкової вартості, яка є фактичною ціною продажу товару чи послуги. Ринкова вартість може бути вищою або нижчою за ціну, яку оцінює товар будь-яка одна людина [93].

Фокусна економічна подія, яка викликає детермінаційні зв'язки подій як встановлених ціннісних орієнтацій може бути не досить помітною. Коли

йдеться про трансформацію ціннісної системи, важливо усвідомлювати масштаб та значення зміни. Ракурс детермінації залежить від прагматичної потреби як там суб'єкта. У цьому контексті К. Бентон розкриває класичний метод, який економісти використовують для оцінки того, наскільки люди цінують економічний товар, – це подивитися на ціну, яку вони за нього платять. Коли людина купує товар, вона відмовляється від певної суми грошей натомість. Оскільки вони цінують як товар, який вони отримують, так і гроші, від яких вони відмовляються, на основі свого суб'єктивного, передбачуваного використання (для товару чи грошей), з їхнього вибору придбати товар очевидно, що вони повинні надавати товару вищу економічну цінність, ніж цій сумі грошей. Таким чином, ціна, яку людина платить за товар, є одним із способів кількісної оцінки економічної цінності цього товару [93].

Вульгарний економізм у поясненні ціннісної структури має поступитися структурованому розподілу першорядних та другорядних чинників. При цьому належить враховувати групові класові економічні упередженості. Як вважає К. Бентон, гедоністичне ціноутворення – це ще один метод оцінки економічної цінності товару. Він використовує статистичний аналіз для оцінки того, як люди оцінюють певні атрибути товару на основі минулих продажів. Атрибути визначають, наскільки добре товар відповідає потребам людини та впливають на його вартість. Економісти створюють моделі, що показують, як атрибути подібних товарів вплинули на минулі ціни, щоб оцінити вартість товару [93].

Складність для емпіричного обґрунтування гіпотези щодо трансформаційного впливу політика і політичних економічних та соціальних процесів на систему цінностей полягає в здійсненні змішаних детермінаційних зв'язках. Зокрема політико-економічний перетворювальний вплив слабо фіксується на тлі головних та другорядних ціннісних конструктів індивідів. Вод-

ночас якісні фокус групові експертні дослідження фіксують детермінаційний зв'язок в межах ідентифікації владного управлінського впливу на економічні процеси. Науковці Стеффен Корсгаард та Алістер Р. Андерсон вказують, що соціальний аспект відіграє важливу роль у підприємництві, але вона недостатньо добре вивчена. Ми стверджуємо, що соціальні умови підприємців, а також соціальна природа можливостей впливають на підприємницький процес. Отже, концептуально корисно розуміти підприємництво як соціально ситуйоване. Відповідно, ця стаття розглядає реалізацію соціалізованої можливості для дослідження процесу підприємницького зростання [178].

Економізація індивідуальної та групової поведінки стає чинником фіксації ціннісної акцентуації, яка є неспіввимірною з політичними та соціальними детермінантами. Цінності економічного успіху (ефективність, прибутковість, споживчий рівень) мають домінантне значення для цілих поколінь респондентів. С. Корсгаард та А. Р. Андерсон вважають, що концептуалізація створення соціальної цінності корисно розвиває наше розуміння та ставить під сумнів думку про те, що економічне зростання є єдиним релевантним результатом підприємництва. Наше тематичне дослідження показує, як соціальна цінність створюється в різних формах у різних центрах та на різних рівнях: від індивідуальної самореалізації та розвитку громади до широкого впливу на суспільство. Ми також виявляємо складні взаємозв'язки між різними рівнями та центрами, тому ми стверджуємо, що підприємництво є таким же соціальним, як і економічним явищем [178].

Економічні процеси, які стосуються цінністетворення на сучасному етапі виходять за межі традиційних компонентів економічної системи. Зокрема, важко вести мову про «виробничі цінності». Водночас трудова етика як ціннісна система отримала значне поширення. Це свідчить про вторинне відображення економічних процесів. Джін Кім Йон та Лі Чул наголошують,

що індивідуальність є атомістичною, і тому, приймаючи рішення, вона не враховує зовнішні ефекти, що виникають внаслідок розподілу часу на продуктивну чи непродуктивну діяльність. Задоволення, яке людина отримує від цієї діяльності, зростає в запасі капіталу (тобто наукових ідей та соціальних цінностей), який вона накопичила в минулому від цієї діяльності [175].

Складним питанням є зв'язок між процесами економічних і ціннісних трансформацій. Соціально-психологічна природа цінностей акцентується на індивідуальному рівні та не дає змоги побачити детермінаційний зв'язок на рівні конкретних соціальних груп. Однак на рівні зміни в економічного добробуті ціннісна трансформація стає більш емпірично обґрунтованою. Тобто конкретний економічний процес, зокрема цифровізація, набуває ціннісного відображення в ціннісному конструкті цифрової досяжності та споживчої якості інформаційних продуктів або послуг. К. Й. Джін та Л. Чул виявили, що якщо ці дві діяльності достатньо доповнюють одна одну, то система є внутрішньо стабільною згідно з наступною інтуїцією: високий рівень споживання матеріалів, що виникає внаслідок великого запасу наукових ідей, спонукає до високого рівня діяльності, пов'язаної з цінностями, що призводить до високого запасу цінностей, і навпаки, тобто існує взаємодія між економічним зростанням, науковими ідеями та соціальними цінностями [175].

Важливим вирішальним концептом економізації ціннісних трансформацій крім успіху, є економічна вигода. Вона в концептуальному вимірі суперечить ціннісним конструктам суспільного блага, гуманітарним та гуманістичним міркуванням та доброчинності як цінностям, які виникли за доби модерну. На тепершній час вона набуває статусу смислового осердя ціннісного кластеру соціального успіху та лідерства. К. Й. Джін та Л. Чул з'ясували, що якщо ці дві діяльності є взаємозамінними, система є незбалансованою за своєю суттю. Початок з більшого запасу цінностей порівняно з нау-

ковими ідеями зрештою призведе до занепаду та колапсу з наступної причини: висока відносна віддача від діяльності, пов'язаної із соціальними цінностями, постійно перевищує віддачу, пов'язану з науковими ідеями/виробництвом, і зрештою кожен відхиляється від продуктивної діяльності та займається діяльністю, пов'язаною із соціальними цінностями, що призводить до економічного колапсу [175].

Соціально-комунікаційна проблематика економічної детермінізму на сучасному етапі дещо привертає традиційну схему уявлень економічно орієнтованого цінностетворення. Якщо в двоцифрову добу економічна детермінація цінностей включала суб'єктивний компонент та була питанням вибору з боку суб'єкта, то на сучасному етапі цифрове середовище перетворює цінності на орієнтування на явище «сугестивного перекомутування» та ситуації «вибору без вибору». Р. Спір та К. Лаутерманн виявили узгоджений набір концептуальних пар, кожна з яких характеризує два важливі аспекти «соціальної» цінності поза межами утилітарного мейнстріму. У цьому відношенні в статті наведено огляд потенційно корисних категорій, які могли б допомогти знайти... усю концептуальну порожнечу, що виникає через нечіткість концепції «створення соціальної цінності» [246].

Таким чином, економічні процеси формують багатоманіття імпульсів, які можуть викликати зворотну реакцію. Проте імовірність кореспондування індивіда з економічними процесами глобального, національного регіонального та локального рівня залежить від конкретного детермінаційного зв'язку поведінки, що не завжди наочно та може бути ідентифікований однозначно. Дослідник ціннісних трансформацій виступає «фіксатором» найбільш рельєфних подій які отримують однозначне сприйняття. Р. Спір та К. Лаутерманн запропонували категорії, які не є вичерпними, як показує короткий огляд подальших неоднозначностей створення цінності. Тим не менш, вони

є спробою вказати на плідність бізнес-етики доброчесності для розвитку розширеного розуміння підприємницького створення цінності для суспільства. Важливим наслідком є незвичайний погляд на те, яким є діапазон відповідних прикладів соціального підприємництва в першу чергу [246].

Таким чином, галузевий підхід до розуміння цінністотворення має як багато переваг, так і багато викликів. На сучасному етапі доречно здійснювати інтегративну фіксацію ціннісних кластерів. У цьому вимірі економічні процеси виступають провідними, але не єдиними чинниками кластеризації.

Вплив соціальних процесів на формування ціннісної системи залежить від включеності процесів до соціально-когнітивного та соціально-поведінкового системотворення та творення цінностей до загального контексту соціального розвитку. Інтегральне розуміння соціальних процесів відкриває їх широке тлумачення та водночас спрямоване на досягнення спільних контекстів сприйняття соціальної дійсності. Саме соціальний процес, як сукупність елементів які мають початок і завершення, визначає трендовість трансформації ціннісної системи. Згідно з визначенням ЮНЕСКО, «соціальні процеси» <https://www.unesco.org> стосуються моделей взаємодії та стосунків, що відбуваються між окремими особами та групами в суспільстві. Ці процеси вивчаються в рамках соціальних та гуманітарних наук, щоб зрозуміти, як розвиваються поведінка, норми та цінності. Вони охоплюють різні динамічні аспекти, включаючи комунікацію, співпрацю, конфлікти та соціалізацію, формуючи структуру спільнот та культур [244].

Широке коло соціальних процесів на сучасному етапі виходить за межі вузьких парадигмальних тлумачень. Приклади соціальних інновацій та інституалізації нових практик соціального спілкування визначають межі ймовірності появи та закріплення нових цінностей. Ціннісний конструкт може виникнути на основі відносно нещодавніх соціальних подій, які об'єд-

нуються в рамках процесу. Нормативні визначення ЮНЕСКО підкреслюють, що це досягається шляхом управління соціальними трансформаціями та зміцнення зв'язку між наукою та політикою, етичного управління новими технологіями, зокрема штучним інтелектом, нейротехнологіями та кліматичною інженерією, а також шляхом сприяння довірі до науки та безпеки вчених. Сектор також займається питаннями расизму та дискримінації, налагоджує міжкультурний діалог, розширює можливості молоді та жінок, а також використовує етичний та соціальний вплив спорту [244].

Найбільш резонансні явища соціальних інновацій впливають на увагу дослідників через тиск медіа та громадської думки. Зокрема, практики штучного розвитку штучного інтелекту та його сприйняття в суспільстві спонукають до розширення його соціального значення. Рекомендації ЮНЕСКО звучать як програмні тези, які спрямовані на «позитивізацію» та «гуманізацію» сприйняття технологічних іновацій. Зокрема, швидке зростання застосування штучного інтелекту (ШІ) створило багато можливостей у всьому світі, від спрощення діагностики медичних захворювань до забезпечення людських зв'язків через соціальні мережі та підвищення ефективності праці завдяки автоматизованим завданням [215].

Ідентифікація проблемних аспектів соціальних процесів, зокрема й в секторі кіберінновацій, дозволяє громадськості та фахівцям говорити про спірність пропагування ціннісних наслідків соціальних процесів. Кейс швидкого поширення практик взаємодії зі штучним інтелектом наочно демонструє, що апологетика соціальних практик, які породжують ціннісний конструкт, може змінитися застереженнями та підозрілістю за дуже короткий термін. На думку представників ЮНЕСКО, швидкі зміни також викликають глибокі етичні проблеми. Вони виникають через потенційну можливість систем ШІ впроваджувати упередження, сприяти погіршенню клімату, загро-

жувати правам людини тощо. Такі ризики, пов'язані зі ШІ, вже почали посилюватися на додаток до існуючої нерівності, що призводить до подальшої шкоди для вже маргіналізованих груп [215].

Підсумовуючи значення окремих соціальних інновацій, сучасні міжнародні організації намагаються пропонувати зміни на поведінковому рівні з метою стандартизації ціннісних реакцій. Водночас подібні пропозиції потребують більш широкого обговорення та консенсусного соціального схвалення. Це розкриває проблему фрагментарності поширення ціннісних конструктів, які формують ціннісну систему. Очевидним є те, що навіть міжнародно погоджені оцінки соціальних процесів та їх наслідків, не можуть бути сприйняті одразу всіма соціальними акторами та агентами, які адаптуються до впливу соціальних процесів. Рекомендація щодо етики ЮНЕСКО розробила перший у світі глобальний стандарт з етики ШІ – «Рекомендацію щодо етики штучного інтелекту» у листопаді 2021 року. Вона застосовується до всіх 194 держав-членів ЮНЕСКО [215].

Суб'єктивне сприйняття соціальних процесів на сучасному етапі породжує розбіжності в ціннісному обґрунтуванні подальшої оптимальної поведінки. Сучасні міжнародні організації, концентруючи увагу на етичних та правових аспектах, можуть не враховувати локальні та індивідуальні ціннісні реакції на соціальні процеси. Відповідно втрачається рівень інтегрованості та універсальності ціннісної системи. Рекомендація щодо етики ЮНЕСКО проголошує захист прав людини та гідності наріжним каменем Рекомендації, що базується на розвитку фундаментальних принципів, таких як прозорість та справедливість, завжди пам'ятаючи про важливість людського контролю за системами штучного інтелекту [215].

Трендовість ціннісної системи залежить не лише від консенсусного сприйняття соціальних інновацій та актуальних практик, які формують сукупність соціальних процесів. Вона достатньо чітко набуває характеру

суб'єктивної мінливості (волатильності) внаслідок розширення числа акторів впливу на соціально-подієвий контекст. Зокрема, йдеться про вплив політичних акторів, які ухвалюють відповідні рішення. Рекомендація щодо етики ЮНЕСКО формулює положення, які роблять її винятково застосовною, на основі її широкі сфери політичних дій, які дозволяють політикам втілювати основні цінності та принципи в дії щодо управління даними, навколишнього середовища та екосистем, гендерної рівності, освіти та досліджень, а також охорони здоров'я та соціального благополуччя, серед багатьох інших сфер [215].

Кейс штучного інтелекту як чиннику формування новітніх соціальних практик та масштабних соціальних перетворень демонструє, що нормативізація ціннісних конструктів на відміну від кластеризації може відбуватися як наслідок цілеспрямованого опору певних спільнот експертів та соціальних груп. Це означає, що ціннісні конструкти, які породжені соціальними практиками штучного інтелекту та яким першочергово викликали позитивного оцінку та ціннісне сприйняття (зокрема, досяжність, зручність, ефективність, оперативність) можуть за певних умов стати «анти цінностями» за наявності практик зловживання та негативної правової оцінки. Рекомендація щодо етики ШІ від ЮНЕСКО застерігає, що використання систем штучного інтелекту не повинно виходити за рамки того, що необхідно для досягнення законної мети. Оцінка ризиків повинна використовуватися для запобігання шкоді, яка може виникнути внаслідок такого використання [215].

Усвідомлення суспільством реальних наслідків швидкого впровадження інноваційних соціальних практик призводить до корекції управлінських та інституційних реакцій. Соціальний процес впровадження штучного інтелекту до всіх сфер цифрового спілкування та виробництво послуг і товарів не суперечить індивідуальним цінностям. Водночас апробація соціаль-

них практик спонукає до застосування обмежувальних заходів. Рекомендація щодо етики наголошує, що конфіденційність повинна бути захищена та заохочена протягом усього життєвого циклу штучного інтелекту. Також слід створити належні системи захисту даних [215].

Реакція громадськості та міжнародних організацій на соціальний вплив штучного інтелекту призводить до низки застережень. Вони в своєму підсумку мають ціннісний характер. Для трендовості ціннісної системи це означає, що в один період штучний інтелект, та пов'язані з ним практики, буде актуальною позитивною цінністю (навіть загальнообов'язковою практикою), а надалі, згодом, він може перетворитися на загрозу, що спричинить переорієнтацію ціннісної структури. Також Рекомендація щодо етики закликає, що системи штучного інтелекту повинні бути аудитованими та відстежуваними. Повинні бути запроваджені механізми нагляду, оцінки впливу, аудиту та належної перевірки, щоб уникнути конфліктів з нормами прав людини та загроз екологічному благополуччю [215].

Кейс штучного інтелекту також показав, що суспільство на глобальному рівні може намагатися скоригувати соціальний вплив технологічних інновацій. Схвалення або заперечення тих чи інших складових поширення технологій впливає на ціннісну систему через застереження, які блокують попередні схвалені ціннісні конструкти прогресивності, відповідності інноваціям тощо. Рекомендація щодо етики вимагає, аби етичне розгортання систем штучного інтелекту залежало від їхньої прозорості та пояснюваності (П&З). Рівень Т&О має відповідати контексту, оскільки можуть виникати суперечності між Т&О та іншими принципами, такими як конфіденційність, безпека та захист [215].

Отже, існує певний цикл появи новітніх соціальних процесів та реакцій на них з боку суспільства. В цьому циклі цінності виступають об'єктом перетворень.

Сприйняття ціннісних конструктів як базових та таких, що реалізують певні потреби та формують поведінкові зміни відіграють вирішальну роль до адаптації світосприйняття індивідів. Орієнтаційна функція цінностей глибоко вбудована до всього комплексу соціальних потреб та вітальних властивостей людини. Казахстанські дослідниці Б. Єрбосинова та С. Ісмадова вважають, що цінності відіграють важливу роль у формуванні світогляду людини. Вони визначають її погляди на світ, на суспільство, на своє місце в ньому. Цінності впливають на мотивацію та поведінку людини, спонукаючи її до досягнення певних цілей, до вибору певного способу життя. Цінності є основою морального вибору, допомагаючи людині відрізнити добро від зла, правду від брехні, справедливе від несправедливого [272, р. 44].

Усвідомлення індивідом своєї ціннісної системи як взаємопов'язаної структури є потужним соціально-адаптаційним механізмом. Він має подвійну соціально-поведінкову та психологічно-соціокогнітивну природу. Можливість корекції поведінки на основі пізнання відзначає рівень глибини інтерналізації ціннісної системи. Б. Єрбосинова та С. Ісмадова з'ясували, що стабільна система цінностей дозволяє людині зберігати свою ідентичність, протистояти негативному впливу навколишнього середовища та приймати обґрунтовані рішення на основі власних переконань [272, р. 48].

Розуміння трендовості ціннісної системи на сучасному етапі залежить від усвідомлення гнучкості ціннісних конструктів на індивідуальному та колективному рівні. Корекція переліку ціннісних конструктів на індивідуальному рівні навряд чи може бути поширена на всю сукупність емпіричних відображень трансформації суспільної системи цінностей. Однак можна вважати, що індивідуальна мінливість переліку ціннісних конструктів є базовим атомарним елементом загальносуспільної трендовості, яку потрібно (можливо) охопити соціально-діагностичними засобами. Б. Єрбосинова та С. Ісмадова зазначають, що формування цінностей – це безперервний процес,

який триває протягом усього життя людини. Ми постійно переосмислюємо свої цінності, коригуємо їх відповідно до набутого досвіду, змінних життєвих обставин. Однак, незважаючи на це, система цінностей залишається основою нашої особистості, визначаючи нашу поведінку та наші життєві орієнтації [272, р. 48].

Складністю охоплення трендовості трансформації ціннісної системи пов'язана не лише з індивідуальною мінливістю та можливо індивідуальним та дрібногруповим ціннісним консерватизмом чи навпаки інноваційністю. У цифровому суспільстві зростає значення автономності аудиторії. Відповідно ці спільноти будуть мати замкнений цикл формування та чергування ціннісних конструктів. Вайз Блейк та Дж. Наш характеризують сучасний світ мозаїкою різноманітних систем цінностей, що відображають глобалізовану та взаємопов'язану природу наших суспільств. Основні цінності, такі як індивідуалізм, демократія та сталий розвиток, співіснують поряд із традиційними та культурними цінностями, створюючи динаміку с ландшафт етичних та моральних міркувань [269].

Соціальні процеси здійснюють просування певних різновидів актуальних соціальних практик на рівні свідомості та на рівні поведінки. Ціннісна акцентуація формується на основі сприйняття певних практик як обов'язкових доречних та раціональних. Відповідно й ціннісні конструкти обираються як регулятиви (драйвери) відповідності індивіда до існуючих соціальних умов.

Для даного дослідження істотною є констатація значення нематеріальних цінностей. Ними є, насамперед, справедливість, свобода, рівність та патріотизм. Вони слугують керівними принципами, які об'єднують різноманітні елементи суспільства та забезпечують «етичний компас» для колективної поведінки в період масштабних воєнних криз. Патріотизм, зокрема, пос-

тає як фундаментальна державна цінність, яка може проявлятися в різних аспектах. Ними є насамперед соціальні практики культурного самовираження та громадянської відповідальності до захисту національного суверенітету та участі в громадському житті. І. Найда влучно називає патріотичне почуття молоді є емоційним аспектом національно-державницького світогляду і включає в себе почуття належності до своєї Держави, повагу до історії свого народу, до своєї культури, мови, любов до рідної природи, неприйняття всього антиукраїнського. Від молодого покоління залежить, якою буде Україна в майбутньому. Проведені соціологічні дослідження показали, що патріотизм посідає провідне місце в системі державних цінностей серед молоді. Патріотизм як державна цінність може проявлятися в різних аспектах, як-от: мова, прапор, гімн, тризуб, любов до Батьківщини, повага до історичного минулого, формування національної свідомості та любові до рідної мови тощо [43, с. 358].

Патріотична ціннісна акцентуація полягає у формуванні почуття вірності та відданості Україні, яке може виражатися через акти самопожертви, збереження культурної спадщини та активній участі у процесах державотворення. Реалії українського суспільства під час війни доводять, що патріотично ціннісно-орієнтований стиль мислення й поведінки має вирішальне значення. Він надає імпульси мобільності, психологічної молодості та здатності адаптуватися до змінних реалій, дозволяючи суспільствам конструктивно розвиватися та стійко долати виклики. І. Найда за результатами проведеного аналізу визначень патріотизму констатує, що патріотизм – явище багатогранне, воно відображає основні людські цінності, як-от любов і повага. Залежно від історичної ситуації, тенденцій суспільного розвитку та світоглядних позиції людини змінюється поняття та сутність патріотизму. Війна у країні згуртувала українців загалом і молодь зокрема. Молодь пробудила в собі

патріотичні почуття, які допомагають кожному зрозуміти, що означає бути патріотом і громадянином своєї країни [43, с. 356].

Такі нематеріальні теоретичні конструкти, як «життєва енергія» та «психологічна молодість» є істотно важливими для розвитку мислення, ціннісно орієнтованого на прогрес, творчість та активну участь у формуванні національного майбутнього. Здатність розставляти пріоритети на своєму життєвому шляху відображає зрілу свідомість, яка визнає важливість узгодження особистих прагнень із колективними цілями, тим самим сприяючи створенню солідарного суспільства. Соціолог В. Ніколенко відображає погляди лідерів громадської думки, у яких важливу роль у досягненні успіху у всіх сферах життя людини відіграють такі особистісні цінності, якості та преференції, як шанобливе ставлення до часової перспективи, прагнення конкурентної освіти, увага до порад батьків, уміння співчувати незнайомим людям, інноваційний стиль мислення, життєва енергія, психологічна молодість, уміння розставляти пріоритети на своєму життєвому шляху та концентрувати зусилля на досягненні найважливіших особистих завдань, цінувати товариство цікавих і розумних людей, уміння працювати в команді, лідерські якості, прагнення бути самокритичним, не боятися невдач, необхідність знайти працю до душі, досяжницька мотивація, прагнення бути суб'єктом власного життя, самодисципліна, чіткі внутрішні моральні настанови. Усе це здебільшого інструментальні цінності, які дозволяють людині йти шляхом самореалізації та досягнення життєвого успіху [46, с. 64].

Стале демократичне суспільство ціннісно акцентує єдність серед різноманітності. У його ціннісній системі присутній наголос на взаєморозумінні, повазі до відмінностей та спільному прагненні до спільних результатів. В умовах трансформаційного суспільства прагнення до єдності в умовах різноманітності сприяє соціальній згуртованості та забезпечує вплив плюралізму як чиннику соціальної інтеграції. Він є дієвою протипагою тенденціям

розколу, оскільки покликаний сприяти соціальній стабільності та динамічному розвитку. Основою цих процесів є взаємодія між емоційним залученням та раціональними міркуваннями, демократичними практиками та прагматичними стратегіями, проактивною свідомістю та культурною ідентичністю, які формують прогресивну (актуальну) систему цінностей. В. Ніколенко наголошує, що загальнолюдські термінальні цінності тісно корелюють зі сталим розвитком суспільства, поширенням демократії, допомогою нужденним, з діями щодо запобігання війнам і тероризму, з егалітарною освітою та рівними стартовими можливостями, зі створенням солідарного суспільства, прагненням до єдності в розмаїтті, зі зведенням нанівець різноманітних форм соціальної дискримінації та ненависті, з унеможливленням подальших кліматичних змін тощо [46, с. 64].

В рамках розбудови української національної системи цінностей, інтерналізація «вищих» цінностей, утвердження патріотизму та сприяння інноваційному мисленню значною мірою сприяють стабільності та життєздатності суспільства в умовах воєнної кризи. Обрання та інтерналізація цінностей є не лише встановленням норм чи принципів, а й формуванням ціннісних стимулів для окремих індивідів та груп активно брати участь у поточному проєкті розбудови нації.

Ідентифікація взаємозв'язку між сталими поведінковими патернами соціального рівня та абстрактними процесами в рамках конкурентної демократичної політики вирішує завдання розкриття специфіки впливу. Звернення до процесу формування процесу формування політичних ціннісних конструктів на сучасному етапі пов'язана з маніпулятивною природою політичної діяльності та співвідношенням конкретних і абстрактних смислових навантажень ціннісного дискурсу. Джуліан Райнеке та Ансарі Шаз зауважують, що «проблема цінності» або процес, за допомогою якого суб'єкти призначають цінність товарам, є центральною для функціонування ринків. Хоча

економісти наголошували на ринковій ціні як головному мірилі цінності, соціологи та теоретики організацій більше зосереджувалися на впливі соціальних, культурних та етичних цінностей на цінність. Однак мало досліджень зосереджені на «політиці цінності», тобто на політичному процесі встановлення та контролю того, які та чиї цінності мають значення при визначенні критеріїв оцінки та подальшої цінності. Ключова частина цього процесу, на нашу думку, полягає в побудові категорій, які керують оцінкою та визначають цінність на ринках [216].

Визначення розбіжностей між впливом політичних та соціальних і економічних процесів на формування ціннісних конструктів та ціннісних агломераций пов'язана з можливістю просування політико-зумовлених ціннісних конструктів в контексті процесів споживання. Задоволення соціальних та економічних потреб громадянами може мати прихований політичний зміст. Дж. Райнеке та Ш. Ансарі називають конструювання категорій, замість того, щоб бути доброякісним процесом, є політичним досягненням, у якому як культурні, так і технічні аргументи, а також порядок цінності використовуються для обґрунтування вибору певних оціночних критеріїв, що складають категорію. Використовуючи два приклади: екологічно чисту каву та шампанське, ми показуємо, як різні актори, включаючи фірми, розробників стандартів та сертифікаторів, беруть участь у роботі з категоріями та, спираючись на різні економіки цінності, впроваджують певні цінності в категорії для формування оцінки та цінності [216].

Комунікація політичних акторів та суспільства є ключовим процесом трансляції ціннісних конструктів політичні партії в країнах сталої демократії мають ідеологічне підґрунтя своїх комунікаційних відозв. Адресність цих послань спонукає до припущень про ціннісну природу маніпулятивного впливу. З. Б. Якобсен виявляє кілька аспектів, які призводять до загального

питання про те, чи взагалі можливо політичній партії відповідати цій центральній меті стратегічної комунікації, чи політичній партії слід розглянути інші комунікативні підходи, такі як комунікативна адаптивність. Дійсно, політичні партії повинні адаптуватися і адаптуються – як до інституційних вимог, так і до контекстуальних змін. Таким чином, їм також може знадобитися адаптувати свою комунікацію. Однак, як показав випадок SPP, партії, які занадто сильно адаптуються, можуть зіткнутися з браком внутрішньопартійної згуртованості, що зрештою може призвести до зниження електоральної життєздатності, оскільки виборці неохоче підтримують розділену партію [158].

Синхронізація ціннісного підґрунтя політичних акторів та ціннісних орієнтацій громадян як виборців є основою для цілеспрямованої політичної трансформації ціннісної системи. В умовах сучасної України маніпулятивна природа політичного дискурсу визначає просування тих чи інших ціннісних конструктів. В умовах сталих демократій політична конкуренція спричиняє наявність багатьох альтернатив для ціннісного обґрунтування політичної поведінки. Згідно з З. Б. Якобсен, політична партія, потрапляє в пастку-22. Занадто мало адаптації – і партія вважається несинхронізованою з реальністю, а занадто багато адаптації – і вона несинхронізована зі своєю ідеологічною ідентичністю. Тому політичним партіям стало необхідно застосувати інший підхід до комунікації, а саме прозорий підхід, який є чесним щодо будь-яких змін у цінностях та діях партії, але також визнає центральну роль цінностей у політичній партії [158, р. 234].

Сучасні ідеологічні політичні сили країн ЄС, зокрема Нідерландів, намагається просунути ідеологічні концепти як ціннісні зобов'язання для електорату. Для ціннісної системи України такий підхід є орієнтиром для еволюції політичної системи в далекому майбутньому. Поряд з цим, наявність

альтернативних ціннісних конструктів та їх агломератів вимагає від громадян високої обізнаності в політичних процесах. З. Б. Якобсен робить висновок, що з точки зору змісту політичних цінностей, що основна різниця полягає не в промовах, виголошених до та після входу до уряду, а між двома жанрами партійних програм та промов на конференціях лідерів партій. Це особливо помітно для SPP. Різниця в ціннісному змісті двох жанрів може бути не дивною, враховуючи їхню принципово різну природу. Однак вона відображає центральну дихотомію політичних партій, а саме ідеальне бачення партій суспільства, виражене в партійних програмах, проти більш практичного повсякденного управління країною. Для нідерландської партії SPP розбіжність між ідеологічними ідентичностями в двох жанрах, здається, спричинена тривалішим процесом ідеологічних змін, оскільки партія прагнула до першої участі в уряді – зміна, яка, здавалося, являла собою точку конфлікту між партійною елітою та іншими членами партії [158, р. 233].

Комунікаційно-риторичний вираз ціннісного підґрунтя політичної комунікації з боку партій вимагає уваги до форми і змісту ціннісно зумовлених послань. Публічний дискурс партії, таким чином, постачає ціннісні альтернативи зміни політичної поведінки. Громадяни у демократичному суспільстві можуть сприймати або не сприймати адресні цифрові політичні відозви. Водночас політичний тиск (тиск політико-комунікаційних процесів) полягає в тому, що завоювання частини політичної аудиторії дає змогу закрити частину ціннісних потреб на соціальному рівні. З. Б. Якобсен на основі аналізу структури вираження політичних цінностей пропонує інструмент для визначення риторичних стратегій, що застосовуються для вираження політичних цінностей у промовах лідерів партії. Ця структура базується на риторичних стратегіях, виявлених у промовах лідерів партій з набору даних, та спирається на існуючі теорії, такі як оціночна мова, цілеспрямовані речення та ідеологічний квадрат ван Дейка (2006). Однак вона робить внесок у спробу

інтегрувати різні теорії в більш систематичний та повний підхід до аналізу вираження політичних цінностей лідерами партій, і таким чином також пропонує емпіричне розуміння того, як політичні цінності стратегічно застосовуються в політичному дискурсі [158, р. 227].

Емпіричне свідчення взаємозв'язку політичного процесу та індивідуального і групового рівня ціннісного сприйняття демонструє, що певні вікові групи можуть бути ангажованими політико-ціннісними концептами та конструктами та змінити свою поведінку. Соціальна група молоді є середовищем відображення набутих ціннісних орієнтацій в контексті політичної соціалізації. Первинна ініціація політико-ціннісних орієнтацій є доказом взаємодії соціального рівня ціннісних конструктів з конструкціями другого рівня – політичними цінностями. Згідно з Хоканом Статтіном та Еріком Амно, роль, яку відіграють основні людські цінності в політичних ставленнях та поведінці політично зацікавленої молоді, значною мірою ігнорується в літературі. У цьому дослідженні політично зацікавлені підлітки, які надають високого рівня важливості добробуту інших людей, порівнюються з підлітками, які надають йому низького рівня важливості. В особистісно-орієнтованому аналізі очікувалося, що ці дві групи виникнуть як природні кластери. Автори розглядають докази того, що дві групи підлітків відрізняються за іншими основними цінностями, ставленнями та поведінкою, а саме за своїми політичними діями та усвідомленою потребою діяти, коли інші перебувають у небезпеці [247, р. 2206].

Зацікавленість молоді в політично мотивованих ціннісних конструктах демонструє, що політичний рівень розвитку суспільства пропонує конкретні політико- поведінкові вимоги. Цінності стають орієнтирами для повторюваних вчинків або дій яким обґрунтовуються політичною обов'язковістю або доцільністю. Матеріал молоді є репрезентативним через те, що ця соці-

ально-вікова група лише вступає в період певної соціально-політичної активності та орієнтації та не мала виразних політичних ціннісних орієнтацій у попередні періоди. Х. Статтін та Е. Амно встановили, що зосередженість на добробуті громадян повинна характеризувати як політично зацікавлених підлітків з високим рівнем важливості, що надається добробуту інших людей, так і заявленим цілям більшості громадських та політичних об'єднань. Отже, очікується, що політично зацікавлені підлітки, які надають високого значення добробуту інших, будуть більше залучені до громадянських дій з іншими або до політичних чи громадських об'єднань, ніж політично зацікавлені підлітки, які надають низького значення добробуту інших [247, р. 2207].

В цілому відбувається заміщення конкретних прагматичних соціальних потреб у вигляді стійких ціннісних конструктів на абстрактній політичній мотивації. Це відбувається через заміщення ціннісного конструкту соціального добробуту на ціннісний конструкт бажаної («відповідальної») поведінки. Політичний ціннісний конструкт якраз може бути чинником трендовості загальної ціннісної системи через те, що змінюється поведінка соціальної групи. З точки зору Х. Статтіна та Е. Амно, якщо є молодь, яка готова діяти політично, якщо з іншими людьми трапиться щось погане, це, ймовірно, ті, хто підживлюється як політичним інтересом, так і тим, що надає високого значення добробуту інших. Саме вони повинні бути готові діяти політично, якщо люди перебувають у небезпеці або до них ставляться несправедливо, або просто якщо інші люди їх про це просять [247, р. 2208].

Кластеризація соціально-політичних цінностей на матеріалі сталих демократій свідчить, що обрання ціннісних конструктів здійснюється вимушено. Ідеться про те, що бажана поведінка визначається суспільством як загальнообов'язкова або прийнятна. Ініційована як добровільний альтернати-

вний вибір, сукупність ціннісних конструктів, зумовлених політичною діяльністю та політичною освітою, вона стає «звичною», тобто такою, що зобов'язує соціальні групи до утримання певних соціальних конструктів в топовій частині кластера. Х. Статтін та Е. Амно на основі кластерного аналізу шведської вибірки середнього підліткового віку виявили, що політично зацікавлені підлітки, які надавали високого або низького значення добробуту інших, з'явилися як два природних кластери. Хоча обидва мали високу політичну репутацію серед своїх однокласників і обидва отримали високі бали в тесті на громадянські знання, група підлітків, які надавали високого значення добробуту інших, продемонструвала значно вищу екологічну стурбованість, більш інклюзивне ставлення до іммігрантів, більш позитивне ставлення до демократичних принципів та вищу довіру до соціальних рухів. Вони також виявилися характерними для резервних громадян, готових діяти політично в майбутньому, якщо людям загрожує шкода або до них ставляться несправедливо. Вони можуть бути не політично активними на даний момент, але готові діяти, якщо їхні основні цінності опиняться під загрозою [247, р. 2209].

На відміну від соціальних та економічних процесів, політичні цінності мають інший рівень абстракції. Вони наголошують на необхідності свободи обов'язковості громадянських чеснот патріотизму тощо оскільки громадяни та групи намагається реалізувати свої соціальні та економічні потреби з урахуванням картини успіху тих або інших політичних сил. Відповідно стійкість абстрактних політичних ціннісних конструктів залежить від їх зв'язку з прагматичними потребами громадян.

Таким чином, значення політичних і соціально-економічних процесів як цінніснотворних чинників є статистично зафіксованим. Сучасні особливості становлення ринкової економіки та цифровізації економічних відносин

активують в громадській свідомості цінності матеріального добробуту та успіху особистості. Водночас кризові явища спонукають до ціннісного реагування у вигляді висування на перший план цінностей стабільності, передбачуваності та політичної злагоди.

2.2 Кластеризація цінностей українського соціуму: гіпотетичне конструювання та емпірична реальність

Структурна будова ціннісної системи сучасного українського суспільства вимагає уваги не лише через необхідність впорядкування наявних ціннісних пріоритетів. Вона формує умови для розроблення прогнозування публічних політик щодо просування оптимального цілісного середовища, розвитку особистості та конкретних соціальних груп. Можливість об'єктивно спостерігати та фіксувати співвідношення ціннісних кластерів дозволяє вимірювати ресурси та конкретні заходи у вигляді програм та проєктів ціннісного забезпечення демократичних і ринкових соціально-економічних трансформацій.

Глибинне розуміння кластерної структури ціннісної системи сучасної України будується на результати досліджень, які демонструють значення та позицію індивіду в мінливих умовах соціальних реалій. Сучасні українські вчені намагаються розкрити механізми інтерналізації ціннісних конструктів. Вони наголошують на ініціативності та активності особистості сприйнятті цінностей. Українська науковиця Людмила Сокурянська наголошує, що ціннісна система не може бути інтерналізована людиною, якщо вона не відповідає її уявленням про важливість певних об'єктів, зокрема ідеальних, для власного життя. Саме людина виступає агентом цінностей та ціннісних орієнтацій. Міркування про цінності у відриві від людини, на нашу думку, не мають сенсу. З іншого боку, вищезгадані аксіофеномени позначають спосіб

існування людини, будучи своєрідною «візитною карткою» людини [245, р.52].

Укоріненість цінностей у суспільстві, що робить її компонентом ціннісної структури, пов'язана з ретроспективним оглядом цінністетворення. Проте їх гіпотетичний характер не дає змоги повною мірою з'ясувати їх стабільність та збереження в новітніх умовах. Означене ускладнює операцію фіксації трендовості ціннісної системи. Л. Сокурянська виявила, що на відміну від традиційного суспільства, система цінностей якого була стабільною протягом багатьох століть, сучасне суспільство (особливо за сучасних умов його трансформації, враховуючи також постмодернізацію) характеризується фундаментальною нестабільністю та полівалентністю цінностей і ціннісних орієнтацій на всіх соціальних рівнях: від особистісного до суспільного [245, р. 52].

Водночас фундаментальний погляд на зумовленість цінностей розгортання процесів на макросоціальному рівні включно із цивілізаційними та соціокультурними, дозволяє побачити процес трансформації ціннісної системи з глобальної точки зору. При цьому кластеризація цінностей гіпотетично може іти шляхом відповідно до масштабних тектонічних зсувів суспільного пізнання та ідентичності. Аналіз отриманої Л. Сокурянською якісної інформації показує, що ціннісна амбівалентність як індивідуальна характеристика проявляється в політичних та економічних цінностях і ціннісних орієнтаціях деяких наших респондентів з одночасним артикулюванням різних цивілізаційних типів цінностей (традиціоналістських, модерністських, постмодерністських) тощо [245, р. 53].

Другим важливим аспектом, який формує сукупність гіпотетичних версій детермінації кластеризації ціннісних конструктів є зв'язок із існуючою суспільною виробничою структурою. На відміну від міркувань детермінованості політичними соціальними та економічними процесами, індустріальна

або аграрна структура поведінки індивідів і груп визначає їх схильність на сприйняття певного роду ціннісних конструктів, які й утворюють кластери на тлі загального вектору розвитку суспільства. У зв'язку з цим Наталія Черниш доводить, що в індустріальному суспільстві аграрний сектор продовжує процвітати поряд із сектором промислового виробництва та сектором послуг, проте лише другий із цих секторів можна вважати центральним у такому суспільстві. І навпаки, в постіндустріальному суспільстві центральне місце займає третинний сектор (сектор послуг), хоча два інші сектори продовжують існувати, хоча й у менш помітній формі, а їхня сутність зазнає як якісних, так і кількісних змін. Белл пише, що «постіндустріальні тенденції не можуть замінити попередні соціальні форми як етапи людської еволюції» [111, p.18].

Темпоральний та просторовий виміри кластеризації цінностей є важливим елементом акцентування політичної свідомості. Сучасні соціально-діагностичні засоби перебувають в стані внутрішньої дискусії та намагається дистанціюватися від ціннісної упередженості. Це особливо актуально для аналізу кластеризації ціннісної системи сучасної України, яка перебуває в умовах війни з російським агресором та не може дотримуватися позицій загальнолюдських цінностей, гуманізму та повного відокремлення від контексту військових дій та екзистенційної загрози. Н. Костенко та С. Макеєв запропонували бачення, згідно з яким розгляд людського світу як об'єкта спостереження та аналізу натуралістом, а пізніше і вільним від ціннісних суджень інтерпретатором, вимагав виконання складної інтелектуальної роботи, дотримуючись інтелектуального кредо. Наприклад, прийняти обов'язковий характер соціальних фактів; це питання зрештою змусило Дюркгейма розширити своє тлумачення суспільства від суто емпіричної реальності до по суті трансцендентної та сакральної, джерела та вмістилища всіх вищих цінностей [179, p.31].

Сучасні якісні соціологічні дослідження, проведені провідними громадськими дослідними центрами, демонструють видозміну пріоритетності ціннісних конструктів в рамках періоду зміни звичних умов умов життєдіяльності громадян. Зокрема, соціальна група закордонних українців, які вимушено залишили територію України під час війни, мають ціннісні орієнтації, які сформовані під впливом цих обставин. Зокрема, підвищення актуальності політичних цінностей дається взнаки в рамках обмежень виборчого права.

Якісне дослідження громадянської мережі «Опора» щодо стану соціальної згуртованості в Україні виявило, що однією з найчастіше згадуваних експертами перешкод для участі в політичному житті є практична неможливість для більшості українців за кордоном брати участь у виборах в Україні. Перш за все, це стосується обмежень щодо активної політичної участі, зокрема, неможливості балотуватися на посади через ценз проживання. Експерти наголошують, що деякі переміщені особи за кордоном отримали досвід систематичної волонтерської роботи, міжнародної адвокації та іншої діяльності, тому вони можуть мати політичні амбіції в Україні, які вони не можуть реалізувати через це обмеження. Експерти розглядають чинні обмеження активного виборчого права для українців за кордоном як дискримінаційні [243].

Ціннісні орієнтації та конструкти, які характеризувалися помірною актуальністю в довоєнний період для соціальної групи закордонних українців, виявилися знову важливими та актуальними. Це свідчить про наявність процесу ціннісних пріоритетів та варіативності актуальних ціннісних конструктів у кластері політичних цінностей. Якісне дослідження громадянської мережі «Опора» щодо стану соціальної згуртованості доводить, що крім обмеженого доступу до виборчого процесу, експерти також говорять про іс-

нування бар'єрів, що ускладнюють участь українців за кордоном у громадській діяльності в Україні. Зокрема, ми бачимо, що українці, які виїхали з країни, наразі фактично позбавлені можливості брати участь у політичному житті на місцевому рівні у своїх рідних громадах. Способи участі українців за кордоном у громадській діяльності залишаються вкрай обмеженими: волонтерство, фінансова підтримка Збройних Сил України та участь у мітингах у країнах перебування [243].

Зв'язок ціннісних орієнтацій які актуальних для груп, які перебувають в певних умовах та трансформації ціннісної системи демонструється на основі змін виявлених якісними опитуваннями. В основному це стосується зміни параметрів бажаної та дійсної громадсько-політичної поведінки. Специфіка поведінкового самовиразу ціннісних конструктів детермінована розбіжністю в політичному статусі. Згідно з даними дослідження громадянської мережі «Опора», деякі експерти висловлюють стурбованість щодо потенціалу громадянської активності українців, які повертаються з-за кордону: на їхню думку, громадянська участь в Україні залишається обмеженою через недостатню відкритість влади до взаємодії з суспільством та недостатню увагу до суспільних запитів. Експерти наголошують на тому, що українці, які повертаються з-за кордону, можуть не мати відповідних навичок громадянської участі, оскільки не мали потреби чи можливості брати участь у соціальному та політичному житті, перебуваючи за кордоном [243].

Трендовість ціннісного кластеру, який відповідає за політичні реакції та поведінку, виявляється на основі зміни актуальності конкретних ціннісних конструктів. Зокрема, конструкти єдності та згуртованості у певний період були в «топі» кластерної структури за рівнем актуальності. Проте умови війни змінили співвіднесення ціннісно зумовлених мотивацій поведінки. Якісне дослідження громадянської мережі «Опора» описуючи, як виглядає справді згуртоване суспільство, наводить відповіді респондентів фокус-

груп, які здебільшого згадували перші місяці повномасштабного вторгнення. У той час українці демонстрували безпрецедентний рівень єдності, коли незнайомці допомагали один одному, спільно організовували логістику, гуманітарну підтримку та інформаційні кампанії. Однак з часом відчуття згуртованості поступово зменшувалося через адаптацію до нових умов, зростання внутрішніх викликів тощо [243].

Поведінкова експлікація трендів кластеризації ціннісних конструкцій демонструється на основі даних фокус груп. Співвідношення бажаного та дійсного в розвитку мотивації дотримання ціннісних конструктів змінюється внаслідок наявності звуженого простору обрання адекватної поведінки. Відповідність ціннісних конструктів громадської згуртованості визначається ангажованістю громадян відповідними ціннісними пріоритетами. При цьому групове сприйняття ними цих пріоритетів як бажаних з'являється лише в існуючих соціальних умовах. Згідно з даними громадянської мережі «Опора», учасники фокус-груп наголошують, що українські громади за кордоном демонструють високий рівень солідарності та єдності. Зокрема, вони описують численні приклади волонтерства, регулярних зустрічей, культурних ініціатив, благодійних зборів та внутрішньої взаємодопомоги, які стали частиною повсякденного життя багатьох громад. Учасники наголошують, що згуртованість зберігається, хоча й визнають, що в деяких громадах інтенсивність активізму ослабла, а в інших вона зберіглася або навіть посилилася завдяки новим ініціативам [243].

Соціально-вікова зумовленість трендовості кластерної структури ціннісної системи дає змогу побачити, що мінливість (варіативність) пов'язана не лише із зміною соціального статусу та соціальних умов життя. Реакція на події та зміну умов демонструє наявність або відсутність ціннісних пріоритетів людини або спільноти. Відповідно кейс української закордонної громади після повномасштабного вторгнення є вельми симптоматичним з точки

зору варіативності трендів зміни ціннісної системи. Емпіричні дані «Опори» щодо стану соціальної згуртованості свідчать, що респонденти також згадують вікові відмінності. Згідно з їхніми спостереженнями, люди середнього віку (переважно 35-50 років) є найактивнішими в організації навколо волонтерських, гуманітарних, психологічних та культурних ініціатив. З іншого боку, молодші українці рідше залучаються до таких спільнот. Вони більш схильні інтегруватися в місцеве середовище через роботу чи навчання та рідше шукають підтримки у діаспорних спільнот [243].

Сучасні комплексні соціологічні дослідження демонструють видозміну ціннісних конструктів пріоритетів та кластерів саме під впливом зовнішньої ситуації. Об'єднання детермінації соціальних та політичних цінностей дає змогу побачити, що трендовість ціннісної системи суспільства ініціюється імпульсами самореалізації громадян, які здійснюють добір оптимальних цінностей в новій ситуації. Українські дослідники-соціологи С. Дембіцький, Р. Кириченко та інші співавтори присвятили ґрунтовний доробок актуальності соціальних цінностей ліберально-демократичних суспільств під час війни, їх структурним особливостям та їхній ролі у повоєнній відбудові України. Відповідні цінності включають безпеку, різноманітність, вибірковість, нормативність, свободу, рівність, порядок, стабільність, розвиток, незалежність та силу. Емпірична частина дослідження базується на результатах онлайн-опитування, проведеного в липні 2022 року. Розмір вибірки становить 2350 респондентів (жінки – 51,3%, чоловіки – 48,7%, середній вік – 37,3 роки) [120, р.43].

Ціннісні вподобання, орієнтації та стійкі переконання громадян в умовах війни вимірюється на основі їх регіональної належності. Умови війни демонструють динамічну зміну ціннісних конструктів. У політичному полі особливо очевидним стає просування в «топ» (до верхньої актуальної частини кластеру цінностей) безпеки та самозбереження на противагу іншим

традиційним політичним ціннісним конструктам. У дослідженні С. Дембіцького, Р. Кириченко та інших авторів структура вибірки повторює структуру міського населення України віком від 18 до 55 років на початок війни в населених пунктах з населенням 50 тисяч жителів і більше для всіх регіонів, крім таких груп: 1) населення на тимчасово окупованих на початку війни територіях Донецької та Луганської областей, а також АР Крим; 2) населення на інших територіях Луганської області; 3) населення на територіях Херсонської області. Було встановлено рейтинг суспільних цінностей (метод Кондорсе): безпека (80,5 %), сила (63,8 %), порядок (61,3 %), нормативність (58,9 %), рівність (53,6 %), свобода (48,4 %), стабільність (44,0 %), незалежність (37,4 %), розвиток (35,6 %), різноманітність (34,1 %), вибірковість (32,3 %)[120, p.44].

Воєнні умови змінили ціннісну пріоритетність українських громадян. Відповідно фіксація трендовості забезпечується на основі артикуляції респондентами найбільш важливих компонентів та умов реальності. До безпечових ціннісних компонентів додаються компоненти згуртованості. С. Дембіцький, Р. Кириченко та інші в структурі суспільних цінностей визначили два кластери. Перший включає порядок, безпеку, різноманітність, вибірковість, нормативність, свободу та рівність. Загалом, цей кластер цінностей підкреслює необхідність внутрішнього балансу, який є фундаментальною гарантією національної стійкості під час масштабної війни, оскільки зберігає здатність суспільства генерувати додаткові ресурси, необхідні державі [120, p.45].

Виокремлення кластерів ціннісних конструктів сучасними науковцями здійснюється на основі підтвердження гіпотези щодо важливості збереження умов життєдіяльності громадян. Сучасні українські вчені виокремили цінності кластери, які в довоєнний період (до повномасштабного вто-

ргнення) не досить часто корелювалися у спільних переліках. С. Дембіцький, Р. Кириченко та інші вказують, що другий кластер цінностей включає силу, розвиток, незалежність та стабільність. Ця підструктура пов'язана з тією частиною національної стійкості, яка відповідає за реагування на зовнішні кризи та виклики [120, р.46].

Панорама ціннісних конструктів, перерахованих респондентами у комплексних дослідженнях 2022-го року демонструє, що попри стійкість демократичних цінностей, сучасні громадяни схильні коригувати свої ціннісні настанови відповідно до змін життєвих умов. Проте гарним сигналом для збереження продемократичного характеру розвитку сучасної України є те, що громадяни поєднують ціннісні конструкти в рамках кластерів безпеки та згуртованості. Політична та соціальна самореалізація відходять на інший рівень актуальності. С. Дембіцький, Р. Кириченко та інші запропонували прогнози щодо пріоритетної актуальності майже всіх суспільних цінностей у період повоєнної відбудови: 1) безпека через шкоду, завдану війною населенню та територіям України; 2) сила завдяки успіхам України в оборонній та дипломатичній сферах; 3) порядок через неприпустимість наративів розколу в суспільстві; 4) нормативність через запит на впровадження верховенства права; 5) рівність через необхідність підтримки широких верств населення з боку держави; 6) свобода через необхідність поступового послаблення обмежень, що виникли внаслідок війни; 7) стабільність через постійний попит на неї в мирний час; 8) розвиток через його фундаментальне значення для національної суб'єктності України; 9) різноманітність через сучасні орієнтири цивілізаційного розвитку; 10) вибірковість через необхідність ефективних управлінських рішень [120, р.53].

Мотивація кластеризації ціннісних конструкцій демократичного спрямування пов'язана з процесами «політичної аккультурації» загальнонаціона-

льних інтересів. Концепт солідарності є пояснювальним чинником для загальносуспільного утвердження переліку цінностей. Трансформаційна мотивація суспільства впливає на трансформаційні процеси ціннісної системи. Як зазначають сучасні українські політологи...Суспільно-політична солідарність гуртування населення навколо держави, подолання ним соціальних розбіжностей заради спільної мети, утвердження в ньому віри у потенціал демократично-ліберальних цінностей, демократії і свободи, прав людини і громадянина [63, с.36].

Процес кластеризації громадянських цінностей як цінностей «другого порядку» у порівнянні з базовими цінностями виживання, відбувається, як не дивно, на основі зв'язку з основними соціально-психологічними реакціями та трендами індивідуальної поведінки. Політична участь демократичного типу, яка передбачає посилену громадянську активність, може за висновком науковців вирішувати базові соціально-психологічні потреби громадян. Приклад українського суспільства є підтвердженням цієї тези на основі досліджень солідарності під час війни.

У розрізі ціннісної мотивації суспільно-політичної солідарності громадянська участь залишається ефективним засобом подолання людиною почуттів розгубленості, апатії, невпевненості у майбутнє, зміцнює у ній почуття громадянського обов'язку, національної відповідальності [63, с.36].

Кластеризація громадянських цінностей є процесом добровільного обрання ціннісних конструктів індивідами та групами. Водночас на макросуспільному рівні вона демонструє далекосяжні наслідки, які розкриваються за допомогою сценарного підходу.

У рамках розкриття чинників формування суспільно-політичної солідарності можна окреслити чотири можливі сценарії розвитку суспільної єдності у повоєнній Україні: оптимістичний – інклюзивна консолідація (успішне об'єднання суспільства на основі спільних цінностей і участі всіх груп);

інерційний – локальна стабільність за національної фрагментації (збереження згуртованості переважно на місцевому рівні з ослабленням загальнонаціональної єдності); песимістичний – розпад вертикальної довіри, занепад участі (криза довіри до влади і втома суспільства, що призводить до роз'єднаності та пасивності); трансформаційний – новий суспільний договір через інтегровану участь (глибинні реформи, що інституціоналізують співпрацю держави і громадян, закладаючи основу стійкої єдності) [63, с.40].

Вказане свідчить, що ціннісний кластер громадсько-демократичних цінностей відіграє вирішальну роль в успіху демократичних реформ в Україні. Відповідно доречно вести мову про різні варіанти та сценарії успіху кластеризації та її повноти. Крім того, кластеризація демократичних цінностей має не лише національне, але й міжнародно-правове значення. Конкретизація демократичної трансформації на основі категорії інституційної спроможності виступає основою для проєктивного бачення функціонування відповідного кластеру цінностей на міжнародному рівні. Зокрема на рівні європейських інституцій представництва врядування та зовнішньополітичних взаємодій. На думку українських науковців, які розробляють межі інституційної спроможності на макрорівні, необхідно чітко розуміти, що наявність дефектної демократії, своєю чергою, входить у суперечність з євроінтеграційним курсом України. Однією з ключових умов для відкриття переговорів про вступ до ЄС за кластером «фундаментальних реформ» (The Fundamentals of the Accession Process) є схвалення урядом Дорожньої карти з функціонування демократичних інституцій та її поступова імплементація. Відтак розв'язання проблеми інституційної дисфункції та забезпечення реального поділу влади є необхідними передумовами подальшого просування України на шляху європейської інтеграції [39,с.15]. Отже, громадянсько-демократичний ціннісний кластер має власне значення у вигляді оцінкових характеристик з боку європейських партнерів.

Політичні процеси ініціювання добору демократичних ціннісних конструктів мають емпіричний вираз у вигляді фіксації перебігу демократичних процесів у конкретних країнах. Окремі держави колишнього СРСР, зокрема Грузія, продемонстрували зміну рівня утвердження кластеру демократичних цінностей за відносно короткий період. Зміна політичної поведінки в бік протестної на основі цінностей свободи та громадянського вибору дає змогу передбачати перебіг подій у подібних ситуаціях. Експерти ШПЕНД імені Івана Кураса НАНУ виявили, що попри те, що масові протести були придушені силовими структурами, вони продемонстрували потенціал громадянського суспільства в Грузії та його здатність протистояти владі для захисту демократичних цінностей та свобод [16, с.114].

Кейс сучасної Грузії став наочним прикладом формуванням індивідуальної та колективної ціннісно зумовленої демократичної ідентичності. Попри те, що перебування при владі радикального прибічника проєвропейських та продемократичних реформ Міхеїла Саакашвілі завершилося, емпіричні дані свідчать, що ціннісні конструкти, які впливають на демократичний політичний вибір, здобули апробацію та закріпилися на рівні конкретних соціально-вікових груп зокрема молоді. Як відзначено в одному з колективних досліджень за назвою «Цінності молоді та політична активність у Грузії», яке було ініційоване грузинським Фондом стратегічних і міжнародних досліджень GFSIS), молоді не подобається постійне протистояння, напруженість та протести людей, «викликані поділом у суспільстві за ознаками політичної, етнічної, релігійної ідентичності, сексуальної орієнтації, нетерпимості до інших поглядів та людей з ксенофобською агресією». До речі, у цьому дослідженні, яке проводилося з використанням кількісних та якісних методів у липні–серпні 2021 року, представлено опитування, репрезентативне для грузинського населення Грузії (віком 18–29 років) щодо активної участі молоді у політичних процесах, зокрема у громадських протестах, порушенні

прав і свобод людини, фальсифікації виборів, вирішенні соціальних та економічних проблем [16, с.122].

Емпіричні дані якісних та кількісних соціологічних вимірювань у Грузії показали, що ціннісна акцентуація демократичного типу має досить короткий термін життєвого циклу. Масова зміна політичної поведінки потребує постійного оновлення актуальності ціннісних конструктів. Дослідники відносин влади і громадянського суспільства наводять дані, згідно з якими під час кількісного опитування респондентів запитували, окрім їхньої участі у виборах, також про їх участь в інших політичних та громадських процесах. Опитування виявило низький рівень політичної активності грузинської молоді у політичному та громадському житті країни, лише незначна частина молодих людей є громадськими активістами: членами молодіжного руху (3%), членами політичної партії (3%), членами громадської організації (3%) або залучені до політичних чи громадських процесів в інший спосіб (5%)[16, с.122].

Отже відносно низька політична участь грузинської молоді, попри лідерські позиції Грузії у демократичних перетвореннях на пострадянському просторі порівняно нещодавно, свідчить, що утримання ціннісних конструктів в актуальній частині кластерів ціннісної системи має тимчасовий характер. Це і є основою розуміння трендовості трансформації ціннісної системи. На думку учасників фокус-груп у Грузії, основними причинами пасивності молоді у громадсько-політичному житті є: низька довіра до політиків та існуючих політичних інституцій, відсутність вибору на виборах, постійне очікування фальсифікації виборів, низька громадянська обізнаність молоді та пріоритет питань власного майбутнього, освіти та роботи. Незважаючи на це, дослідження також виявило позитивні тенденції, такі як зростання інтересу молоді до громадянської активності порівняно з попередніми роками, а такі історичні події, як-от Революція троянд, демократична передача влади

в 2012 році, Європейська угода про асоціацію та лібералізація візового режиму значно сприяли зростанню політичної та громадянської свідомості як серед населення Грузії, так і серед молоді [16, с.122-123].

Більш тривале спостереження за демократичними трансформаціями в країнах Балтії засвідчило, що утвердження кластеру демократичних цінностей має періодичний та хвилюподібний характер. Згідно з позицією авторів ПЕНД НАН України, концепти «громадянського суспільства», «політичних свобод», «демократичних цінностей стали особливо динамічно і широко поширюватися у регіоні з кінця 80-х років XX століття, у період Влада і громадянське суспільство у країнах світу: досвід взаємодії трансформаційних процесів та початку руху за незалежність [16, с. 123].

Інституалізація громадських об'єднань, які актуалізують ціннісні конструкти є основою для підтримки сталості кластеру демократичних цінностей. Аналіз перебігу трансформації в країнах Балтії дозволяє стверджувати, що ініціювання ціннісних конструктів свободи та громадянського вибору більш успішно відбувається за наявності демократичного інституційного середовища. Процес демократичної трансформації розпочався в країнах Балтії практично одночасно і ключова роль тут належала громадським об'єднанням та суспільним рухам, що своєю метою визначили всебічну підтримку демократичних змін на батьківщині і сприяння швидкій трансформації старих систем та механізмів управління державними справами [16, с.143-144.].

Етапність та нормативізація кластерів демократичних цінностей на прикладі країн Балтії проявилися в тому, що первинна ініціація та закріплення ціннісних конструктів були продовжені на основі спроб та практик євроінтеграції. Кластеризація забезпечувалася на основі цілеспрямованих політик з боку ЄС у вигляді грантової та консультативної підтримки вдалося

тривалий час підтримувати актуальному стані ціннісний кластер демократичних цінностей.

Згідно з монографією НАН «Влада і громадянське суспільство», перед країнами, що прагнуть стати членами ЄС, постають завдання реформування всіх без винятку секторів та сфер. Так, Таллінну, Вільнюсу та Ризі був представлений перелік умов, які вони мали виконати для досягнення рівноцінного балансу між членами Союзу. Базовими напрямками або механізмами, за якими громадянське суспільство мало бути реформованим для подальшої гармонізації всіх державних структур і які планувалося застосувати до країн Балтійського регіону, були різногалузеві програми ЄС у сфері просування демократичних цінностей; участь у роботі транснаціональних ініціатив та організацій-представництв Союзу на території країн-кандидатів; використання інструменту нормативно-правової оцінки відповідності рівня демократії у Балтійських країнах, необхідного для вступу до організації; реформування, оновлення та адаптація відповідних існуючих законодавчих актів в контексті їх гармонізації до прав та норм Союзу [16].

Виходячи з вище наведеного, кластер цінностей є поняттям, яке описує сукупність цінностей, що мають спільне смислове тематичне осердя. Фіксація появи зміни кластеру має низку умовностей та заперечень. Зокрема в багатьох дослідженнях об'єднання ціннісних конструктів розглядається як необґрунтоване, оскільки всі цінності ціннісні налаштування орієнтації людини є рівноправними за своїм значенням із соціально-психологічної точки зору. Водночас інтереси розбудови демократичної державності та ліберального суспільства вимагають структурування даних про мотивацію про поведінки громадян. Соціальні, економічні та політичні локуси кластеризації визначають добір та агрегування цінностей на основі потреб суспільства.

Відповідно принципи віднесення ціннісних конструктів до певного кластеру є зовнішніми відносно уявлень пересічних громадян або соціальних груп. Обрання до групи ціннісних конструктів детермінованих інтересами дослідження. Також процес добору визначається медійною публічною артикуляцією, розкриттям ціннісної орієнтації на основі опитувань, виявлення найбільш значущих ціннісних конструктів на основі аналізу попередніх ітерацій кластеризації. Кейс кластеру добробуту свідчить про трендовість ціннісної системи. Вона залежить від зовнішніх чинників.

У сучасній Україні під час війни кластер добробуту, який включає ціннісні конструкти заможності реалізації потреб рівня споживання то що, був замінений/ усунений з топової частини ціннісної системи кластером безпеки та виживання. Це сталося через зміну соціально-психологічного сприйняття дійсності та зміну поведінки.

Сутність трендовості полягає у зміні ставлення індивідів до первинних потреб з позицій переоцінки їх значення на даний момент. Відповідно кластер безпеки сформувався як реакція соціуму на екзистенційну кризу та загрозу. Життєвий цикл кластеризації ціннісних конструкцій включає 1) агрегування потреби переорієнтації поведінки; 2) конституювання базового переліку ціннісних конструктів; 3) апробація нового ціннісного масиву; 4) інтерналізація класу кластеру до вітальної структури поведінки.

Ініціювання тренду як явище варіативної зміни кластерів у фокусі суспільного суспільної свідомості та громадської думки відбувається через кумулятивний ефект низки чинників. Трансформація ціннісної структури суспільства є сукупністю стійких трендів.

Кластеризація включає два основні чинники: внутрішньогрупову інтерпретацію оптимальних ціннісних конструктів та зовнішню дослідно-аналітичну ідентифікацію. На першому етапі ціннісні конструкти встановлю-

ються як регулятиви поведінки, на другому – вони ідентифікуються дослідниками та експертами в рамках поточних методологій. Важливою рисою ціннісного кластеру є його корелятивність з іншими кластерами та поширеними поведінковими патернами. Кореляція кластерів та їх зміна формують гіпотези про тренди трансформацій ціннісної системи суспільства.

Кластеризація ціннісних конструктів, таких як незалежність згуртованість, демократія, свободу в одному кластері патріотичних цінностей в сучасній Україні демонструє, що в умовах екзистенційної загрози відбувається своєрідна «перекомутація» ціннісних регулятивів. Цей процес відбувається у зв'язку з втратою актуальності культурно-цивілізаційними чинниками (параметрами) та смислових ареалів секулярність-релігійність та традиційність-модерність. На перший план виходить захист родини та збереження нації.

Таким чином, кластеризація ціннісних конструктів в Україні під впливом зовнішніх чинників (в даному випадку війни) відбувається як на рівні окремих специфічних груп (зокрема, закордонних українців, так і на рівні регіонального розподілу). Водночас комплексний характер трендовості ціннісної структури потребує відображення в рамках процесів нормативізації. Ідеться передусім про закріплення цінної моделі в правовій системі. Ця фіксація також має низку умовностей та застережень. Відповідно, основними складовими елементами ціннісної структури системи цінностей українського суспільства на сучасному етапі слід вважати ціннісні кластери, які сформувалися за 34 роки Української Незалежності. Поняття кластеру цінностей відрізняється від попередніх об'єднань і угруповань (ієрархії цінностей, домінантних ціннісних орієнтацій тощо) на основі горизонтального взаємозв'язку та гнучкої смислової прив'язки.

В сучасних кластерах цінностей здебільшого відсутній субпідрядні та субординаційні зв'язки. Відповідно кластери виникають на основі значення

для життєдіяльності індивідів і груп, яка актуалізується за принципом імпульсу та реакції. Перелік (або «каталог») ціннісних кластерів є опціональним для різних соціальних спільнот. Відповідно кластеризація є своєрідною відповіддю на атомізацію та фрагментацію суспільства. Отже, основними кластерними об'єднаннями в рамках ціннісної структури є особистісно-прагматичні цінності, громадсько-державні цінності, етико-культурні цінності, цінності духовного зростання та удосконалення. В умовах цифровізації набуває значення кластеру цифрової компетентності (або «лайфхак-цінності»). Ця значна група ще потребує опису та пояснень, при цьому вона має потенціал для зростання і поширення.

2.3 Нормативізація ціннісної структури українського суспільства в умовах воєнної кризи

Поняття нормативізації цінностей не є повною мірою усталеним в сучасних дослідженнях. Водночас запит на нормування ціннісної структури пов'язаний із процесами цифрової стандартизації, адже необхідно дати відповідь на питання ціннісного мінімуму і ціннісного оптимуму для різних соціальних груп та суспільства в цілому. Для сучасної України цей процес значно ускладнюється впливом багатовимірних кризових викликів військового стану.

Нормативізація ціннісних конструктів відбувається внаслідок багаторазового повторювання певної поведінки як нормативної. Водночас на основі засад філософії права видно, що цінність виступає в першу чергу концептуальним підґрунтям ухвалення правових актів. Можна формулювати гіпотетичне твердження, що ціннісне підґрунтя нормативізації виникає внаслідок ангажованості певними ціннісними конструктами суб'єктів правот-

ворчості. Дослідник права трансформаційних суспільств Мар'ян Павчнік наголошує, що усі аспекти тлумачення мають однакову цінність, усі їх необхідно враховувати, і лише їх узгоджена оцінка дозволяє знайти правильне рішення. Це позиція, що повністю відповідає основам загальної герменевтики: жоден аспект не може бути ігнорований, і результат інтерпретації є тим надійнішим, чим більше всі аспекти узгоджуються та ведуть до одного й того ж рішення [207, р. 46].

Нормативізація ціннісних структур здійснюється на основі включення до нормативного дискурсу конкретних ціннісних конструктів та їх кластерів. Водночас ідеологічні обґрунтування, які ми бачили на прикладі впливу політичних процесів також присутні. Тобто, умовно кажучи, нормативізації заслуговують в основному цінності абстрактного характеру, які пройшли політико-ідеологічну апробацію. Словенський науковець М. Павчнік з'ясував, що динаміка об'єктивного методу інтерпретації розтягнута між минулим і більш-менш чітко помітним майбутнім, між цими двома «орієнтирами», які необхідно вимірювати та враховувати, якщо він не хоче бути ні історично незграбним (можливо, консервативним), ні ідеологічно далекоглядним (можливо, тоталітарним). Переміщаючись між цими двома точками, його завданням є залишатися вірним принципам правової безпеки та історично сформованій системі цінностей [207, р. 47].

Нормативізація ціннісної системи виступає точкою відліку в процесах її трансформації коли основні ціннісні кластери закріплені в нормативно-правовому полі. Вони набувають стабільного статусу та можуть залишатися незмінними для кількох поколінь громадян. Відповідно зміни полягають в денормативізації окремих ціннісних кластерів. Згідно з М. Павчніком, текст закону не є самостійною одиницею, яку можна тлумачити довільно; його самостійне життя означає лише те, що тлумач не може перекладати відповіда-

льність за розуміння закону на уявного (а іноді досить таємничого та всезнаючого) законодавця. Інтерпретатор пов'язаний зі законом; Однак, його обов'язок – знайти точки опори, які надають сенсу його інтерпретації та обґрунтовують її [207, р. 47].

Ціннісне обґрунтування нормативно-правової діяльності на сучасному етапі є результатом консенсусу демократичного суспільства щодо найбільш поширених та прийнятних кластерів цінностей. При цьому слід брати до уваги, що нормативно-ціннісне підґрунтя проходить трансформаційний процес лише у разі втрати актуальності конкретними ціннісними конструктами та в момент їх публічної публічного заперечення громадськими акторами. М. Павчнік окреслив завдання теорії аргументації, яке полягає не в створенні чи навіть удосконаленні системи цінностей, яка б уможливила однозначне прийняття рішень. Вона може лише надати особам, які приймають рішення, уявлення про природу та структуру юридичних рішень, про елементи, з яких складається юридичне рішення, та про суто можливі юридичні аргументи, що визначають контекст юридичних рішень [207, р. 48].

Нормативізація ціннісної зумовленості політичної поведінки пов'язується із соціальним тлумаченням ціннісного підґрунтя. Соціальне конструювання нормативного визначення поведінки є значенням, яке має середній (медіанний) характер по відношенню крайніх ціннісних кластерів або конструктів, які визнаються такими в публічному дискурсі. Можна зробити припущення, що за відсутності артикуляції соціальна зумовленість правочинного та правотворчого процесу не може відбутись. Людвіг Кірк застерігає від тверджень, що правові норми мають сили, і це не означає, що вони не формуються іншими несоціально сконструйованими нормами та цінностями, але це означає, що за своєю природою вони є повністю продуктом людської навмисної діяльності та не мають статусу, сили чи авторитету, окрім

того, що ми їм надаємо. Потім я стверджуватиму, що це безпосередньо стосується правових норм, які мають те саме джерело та статус [189, р.3].

Таким чином, ціннісна зумовленість нормативізації читається на основі моделі поведінки. Коли ця модель стає загальноприйнятою та визнаною, то норма набуває характеру доцільної такої, що має універсальний загальнообов'язковий характер. Тренди трансформації ціннісної системи виникають тоді, коли ціннісний конструкт або кластер визнається недієвим та недоречним на соціальному рівні. Зокрема, це стосується правил та режимів колегіальної нормотворчості в інститутах влади. Л. Кірк наголошує що ціннісно зумовлені правові норми є особливими лише стосовно типу діяльності, концепція якого вимагає не лише того, щоб діяльність описувалася нейтрально щодо того, чи вона виробляється навмисно, але й того, щоб вона була навмисно реалізована. Якщо це правильно, то для кожного правила, що визначає модель діяльності, має бути тип діяльності, відносно якого він є конститутивним правилом. І це очевидно. Визначте парламентське засідання як таке, що проводиться відповідно до RRO (регулятор регламенту реформ). Тоді RRO є конститутивними для парламентських засідань. Наслідком цього є те, що конститутивні правила регулюють по суті навмисні моделі діяльності [189, р.4].

Механізм нормативізації представлений сучасними правознавцями як процес консенсусного визнання та обопільного дотримання спільного тлумачення ціннісних конструкцій. Саме ситуація, коли ціннісні конструкти визнаються на соціетальному рівні, є вихідною точкою для їх нормативізації. Очевидно, що ціннісна зумовленість поведінки має багаторазові повторення в щоденній практиці для того, аби набути статусу спеціальної та політичної і правової норми. Л. Кірк наводить метафору двох людей, які хочуть грати в шахи, перед проблемою координації. Щоб грати в шахи, вони повинні разом домовитися про те, що саме має грати ролі, визначені правилами. Звичайно,

існують стандартні шахові набори. Але підійде будь-що. Ви можете грати в шахи з кришками від пляшок та картатою скатертиною для пікніка під час поїздки поїздом, якщо ви та ваш опонент погоджуєтесь, що є що. Таким чином, у певному сенсі вони повинні колективно прийняти, що ці речі – пішаки (чорні та білі), коні тощо [189, р. 5].

Важливим контекстом закріплення визнаних кластерів цінностей є ціннісна аутолегітимація чинників прийняття нормативних рішень. Йдеться про переживання цінностей як внутрішньо інтерналізованих, що дає змогу ухвалити конкретні рішення. Відповідно ціннісна зумовленість правотворення проходить особистісний рівень законодавців та управлінців. Польський науковець С. Каспржак стверджує, що судження людини, наділеної владою, повинні бути певними. Влада надається спостерігачами та тими, хто її в когось виявляє. З цим справедливість йде рука об руку з почуттям відповідальності за проголошення правди та за тих, хто її очікує. Слід знати, що авторитет суду має бути автономним та незалежним від інших авторитетів, не можна вважати судом, який звеличує або навіть визнає його ієрархію цінностей. Бути авторитетом означає бути суттєвим, таким чином поєднуючи ефективність практики своєї галузі знань, науки чи мистецтва зі своєю особистістю, щоб одне не могло існувати без іншого [168, р. 74].

Суб'єктивна авторитетність в нормативізації ціннісних кластерів та/або конструктів відіграє роль фільтру запобігання затвердженню недосконалих недостатньо поширених цінностей. Однак суб'єктивність може мати як обмежувальний, так і стимулюючий режим впливу. Особливо наочно це видно на прикладі установчих політичних документів, зокрема, декларацій Незалежності, установчих конституцій, декларації прав і свобод людини на національному та міжнародному рівні тощо. С. Каспржак вбачає, що матеріально цінності, відображені в праві, не сприймаються людиною, але людина може їх пізнати та пережити. Цінності існують самі по собі, які

можна назвати «суттю в собі». Вони просто існують як абсолютні, оскільки їх не торкається сутність пізнання, навчання та переживання. Цінності, якими можемо назвати об'єктами досконалими, оскільки вони не залежать від реальності інтелектуальної істоти, якими є люди. Цінності не є нейтральними у своєму бутті, оскільки вони зазіхають на людську реальність і тут волею людини можуть оновлюватися [168, р.76].

Уречевлення цінностей, тобто символічне втілення їх в конкретні предмети, є одним з етапів нормативізації. Ціннісний кластер стає затвердженим нормативному вимірі, якщо він стосується предметних відносин. Ретроспективним прикладом є скасування рабства, яке ініційоване на основі ціннісної презумпції свободи кожного індивіда. С. Каспржак вважає, що цінність – це внутрішня сутність буття як людини, так і інших істот, а також природи (природного середовища) з її природними багатствами. Цінність реальна та об'єктивна, але окремо не існує жодної зовнішньої сутності, вона є своєрідною «вбудованою» (вбудованою) у предмет. Цінності можуть бути вищими та нижчими [168, р. 77].

В українському контексті тенденції до нормативізації та денормативізації ціннісних конструктів та кластерів набувають значення у контексті військового впливу. Багато процесів просування ціннісних конструктів та кластерів на цьому тлі здійснюється у більш швидкому темпі. Соціальна апробація, артикуляція та нормативізація ціннісних конструктів здобуває швидкий тренд до зміни зі стійких усталених практик ціннісного зумовлення на протилежні. Вітчизняна фахівчиня Юлія Курнишова наголошує, що ззовні стійкість розглядається як непокора, незважаючи на окупацію, облоги, відключення електроенергії та російські воєнні злочини, включаючи систематичне сексуальне насильство, примусові депортації та масові вбивства. Вітчизняні соціологічні дані (Рейтингова група 2022с) вказували на високий рівень стійкості серед українців – 3,9 бала з 5 можливих. У цьому рейтингу стійкість

складається з двох показників: фізичне здоров'я та психологічне благополуччя і комфорт, включаючи інтерес до життя, відчуття корисності, здатність приймати рішення та планувати майбутнє, а також відсутність жалю за минулим. На думку Ю. Курнишової, це цінний емпіричний матеріал, який можна інтерпретувати конструктивістським чином [180].

В українських умовах зміна «кластеру добросусідства» та ціннісного позитивного сприйняття інших націй деформувалися у короткий термін. Ціннісне сприйняття «національного порозуміння» та «співпраці» також було переоцінено в дуже короткі термін. Стан війни радикально змінив об'єктивну і суб'єктивну цінність визнання нормативними конструктивних міжнаціональних відносин з боку українців відносно етнічної групи «росіяни». Ю. Курнишова виявила зміни, які стосувалися ставлення українських громадян до росіян. До війни українці були схильні розрізняти російську державу (яку вважали винуватцем конфлікту) та російське суспільство, яке зазвичай сприймалося як більш дружнє або принаймні нейтральне до українців. Перезапуск війни та усвідомлення того факту, що більшість росіян її підтримує, стерли цю відмінність в українській громадській думці. Зараз українці однаково звинувачують як російське керівництво, так і російський народ (Ілько Кучерів, 2022а), і майже 70% українців мають негативні почуття до росіян (Рейтингова група, 2022d) [180].

При цьому ціннісне ставлення та ціннісна орієнтація до оцінювання росіян та російськомовних громадян України, які займають патріотичну позицію радикально відрізняється від ставлення до росіян, які мешкають на території російської федерації. Це важливий сутнісний аспект еволюції національної системи цінностей. Водночас нормативізація ціннісного сприйняття росіян слугує основою для тверджень про успішність українського націотворення на нових ціннісних засадах. Даний матеріал свідчить про те, що

процес нормативізації відбувся швидко. Тому й на рівні соціального прийняття/ затвердження (поведінкової апробації) та на рівні аутовизнання (нормативної автоапробації) з боку управлінців та законотворців. Ю. Курнишова з'ясувала, що абсолютна більшість українців зараз категорично відкидає ідею про те, що українці та росіяни – це один і той самий народ, ні етнічно, ні політично. Лише 8% респондентів досі підтримують цей російський політичний наратив, тоді як менше року тому, у серпні 2021 року, майже 40% якимось чином погодилися з ним (Рейтингова група, 2022с). Вторгнення 2022 року призвело до зростання загальних антиросійських настроїв в Україні, тоді як масові проросійські настрої серед широкої громадськості зникли набагато раніше [180].

Мовнокультурні кластери цінностей, які зазвичай є підґрунтям ідентичності в умовах сучасної України радикально змінилися протягом короткого часу. Мова як символічна комунікаційна система набула рейтингового значення в контексті екзистенційних загроз соціальному існуванню українського етносу. Кластер мовно-символьної національної ідентичності вийшов на перші позиції у рейтингу кластерів соціального буття. Ю. Курнишова на основі аналізу місцевих електронних петицій відстежила зміну ставлення та сприйняття в суспільстві. У 2022 році найбільше підтриманих петицій вимагали позбутися російської та радянської культурної та політичної спадщини. Більше ніж будь-коли раніше, український народ не хоче жити на вулицях, названих на честь російських видатних діячів та письменників, належати до Православної церкви Московського патріархату чи терпіти пам'ятники російському імперському минулому. Подібні зрушення відбулися й з мовною самоідентифікацією: згідно з опитуваннями, кількість українців, які використовують російську мову, зменшилася з 26% у 2021 році до 15% наприкінці весни 2022 року [180].

Сучасні фахівці відзначають не лише позитивні, але й негативні конотації ціннісного кластеризування мовно-символьних аспектів соціальної ідентичності. Означені ціннісні конструкти, зокрема такі, як збереження та розвиток мови, культури мистецтва за дуже короткий термін перетворилися на політичні абстрактні ціннісні конструкти і кластери. Вони є унікальним для трендовості української цінності системи. Нормативізація новітніх ціннісних конструктів втілилися у продовженні декомунізації у вигляді деімперіалізації символічного простору України. Ю. Курнишова виявила, що після початку вторгнення багато російськомовних українців перейшли на українську мову в повсякденному житті. Для них це був політичний жест, оскільки вони прагнули продемонструвати свою спорідненість з Україною та розірвати зв'язки з Росією. Для багатьох українців ця тенденція надалі переросла в особисте неприйняття російської культури та посилянь на неї в їхньому житті: це проявляється в закликах скасувати уроки російської літератури в шкільних програмах, вимогах заборонити російську популярну культуру (пісні, книги, фільми) та масовій підтримці видалення російських та радянських спогадів з української топоніміки [180].

Нормативізація демократичних цінностей відбулася на міжнародно-правовому рівні. Вимірювання відповідності конкретних держав щодо приєднання до ЄС стало свідченням того, що ціннісні конструкти пройшли апробація та досягли рівня норматизації. Таким чином, відбулось закріплення ціннісних конструктів які відповідали інтересам залучення нових членів до європейської спільноти. Згідно з позицією фахівців ШПЕНД, завдяки дотриманню правил та рекомендацій, окреслених у цих механізмах, країни – кандидати на вступ до ЄС – мають змогу значно підвищити показники розвитку громадянського суспільства, розширити їх права та свободи, окреслити більш якісні критерії формування свідомої нації з метою гармонійного розвитку громадянського суспільства в умовах посттоталітарної трансформації

[16, с.154-155]. Укріплення кластеру демократичних цінностей у топовій частині ціннісної системи в умовах сучасної України на відміну від інших посттоталітарних країн відбувається у важких кризових умовах війни.

Поведінкові маркери, які вказують на утвердження цінностей толерантної поведінки, мультикультурних та гендерно рівних відносин, поступово знаходять підтвердження в ключових суспільних практиках в Україні. До них належать медійне просування утримання від ксенофобської чи деструктивної риторики («мови ненависті»), активна підтримка громадських та волонтерських ініціатив, участь у місцевих або мікрогрупових взаємодіях щодо соціальної згуртованості. Участь в онлайн-дискусіях, поступова нормативізація рівних міжетнічних взаємин та захист гендерних прав також є прикладами прояву цих маркерів. Крім того, пропагування вибору надійних та патріотичних цифрових джерел інформації (офіційних урядових порталів, якісних новинних видань та громадянських платформ) відображає цілеспрямовані зусилля суспільства і держави щодо узгодження індивідуальних та колективних дій з національними інтересами.

Публічні висловлювання підтримки суверенітету, незалежності та європейської інтеграції України також є важливими поведінковими маркерами, доступними для спостереження. Вони проявляються через кампанії в соціальних мережах, участь у цифрових патріотичних заходах та активне поширення патріотичних меседжів. Такі дії демонструють стійкість суспільства, сприяють формуванню національної ідентичності та поглибленню процесу консолідації демократії. Зокрема, фіксується масова патріотична поведінка під час відзначання ключових національних меморіальних днів (День Незалежності, День Прапора, День Збройних Сил, День захисників і захисниць України, вшанування пам'яті загиблих внаслідок російської агресії тощо). Широка онлайн-участь та донаційний онлайн-активізм з початку повномас-

штабного вторгнення слугують потужними поведінковими виразами ціннісно зумовленої суспільної згуртованості та прагнення досягнення національної мети.

Актуалізація громадянських (продемократичних) суспільних цінностей у «ціннісному каталозі» в Україні в умовах воєнного стану та зовнішньої загрози забезпечує цілісне емпіричне розуміння динаміки цінностей. Вона підкреслює необхідність нормативнізації як ідейно-артикульованих, так і прагматичних цінностей через цілеспрямовану комунікаційну політику, громадянську освіту та цифрову взаємодію. Розширення типології цінностей, як буде показано в наступному розділі, надає вагомий аналітичний інструмент для політичних лідерів, громадянського суспільства та академічного середовища. Вона має потенціал для розробки стратегій, що зміцнюють суспільну стійкість, сприяють утвердженню демократичних практик та підвищенню соціальної згуртованості. Орієнтиром (бажаним результатом) трансформації ціннісної системи України є активна участь громадян у цифровому просторі. Проте, на нашу думку, вона має ціннісно ґрунтуватися на толерантності, мультикультуралізмі та гендерній рівності. Саме це формує основу стійкого, згуртованого та демократичного суспільства, здатного подолати сучасні виклики та сформувати сталу європейську перспективу.

Високий рівень функціональності організацій громадянського суспільства є емпіричним свідченням того, що ціннісні установи свободи та демократичного громадянського вибору знайшли закріплення на рівні інституційних практик. Відповідно попри умови і виклики війни, поведінка громадян залишалася проактивною та такою, що відповідає дотриманню вторинного виміру абстрактності демократичних цінностей. Згідно з даними індексу сталості суспільства за 2022 р., відповідно до результатів дослідження «Громадянське суспільство України в умовах війни — 2022», опублікова-

ного у 2023 році ICAP «Єднання», майже 20% ОГС повідомили про переорієнтацію своєї діяльності відповідно до нових викликів у 2022 році. Тільки чверть ОГС, які розпочали діяльність ще до повномасштабної війни, продовжили її у звичних сферах, а більшість ОГС (56%) поєднували пріоритети довоєнної діяльності з новими напрямками, що виникли внаслідок війни. Переважна більшість ОГС (89%) високо оцінювали актуальність напрямку власної діяльності після завершення війни в Україні [21, с.6].

Поряд з перспективністю та сталістю демократичних практик з боку профільних громадських організацій, імплементація ціннісних конструктів свободи вибору та автономії політичної позиції була закріплена на основі соціального благодійної діяльності. Попри ресурсну обмеженість, окремі громадяни та громадські суб'єкти активно долучилися до процесів забезпечення коштами відповідних громадських структур та волонтерських об'єднань. Це свідчить про глибоке ціннісне усвідомлення проактивної демократичної поведінки в умовах екзистенційної загрози суспільству. Згідно з індексом сталості, у 2022 році пожертви від фізичних осіб і представників бізнесу становили важливе джерело доходу благодійних фондів в Україні. Відповідно до результатів дослідження ICAP «Єднання», приблизно 39% ОГС, які розпочали діяльність ще до повномасштабної війни, та 47,5% новостворених ОГС намагалися залучити благодійні пожертви від інших організацій та окремих осіб в Україні. За перший рік війни БФ «Повернись живим» зібрав пожертви на суму 5,7 млрд грн (близько 196 млн дол. США), а БФ Сергія Притули — 4,2 млрд грн (близько 145 млн дол. США). Отримані кошти пішли на покриття витрат фондів на обладнання, навчання, матеріали для тактичної медицини та навіть озброєння для військових [21, с.8].

Нормативізація кластеру демократичних цінностей отримала прояв в конкретних процесах формування соціальної та політичної когезії. Мульти-

плікація ціннісних патернів громадської політичної поведінки знайшла відображення в концептах стійкості українського суспільства в умовах кризи. Емпіричні спостереження та узагальнення статистичних даних довели, що **СТІЙКІСТЬ** – суспільна практика на національному, регіональному та місцевому рівнях, яка створює можливості для подолання викликів і трансформації [62].

Перетворення ціннісного кластеру свободи та громадянського вибору на норми поширеної буденної поведінки забезпечили іншу якість соціальних інтеграційних процесів на новій основі. Зокрема дослідники Українського національного центру політичних досліджень вказують що соціальна згуртованість – стан соціальних зв'язків у суспільстві між суспільними групами (по горизонталі) та між суспільством і владою (по вертикалі). Вимірюється за рівнями довіри та нормами взаємності (розвитком позитивного соціального капіталу); міцністю громадянського суспільства; наявністю інститутів управління конфліктами (наприклад, відповідальна демократія, незалежне судочинство тощо) [62].

Плюралізм ціннісного підґрунтя соціальної когезії дав змогу для варіативності практик соціальної співпраці. Фахівці УЦПД доводять, що стійкість і соціальна згуртованість базуються на спільних підходах і цінностях, розмаїтих моделях взаємодії [62].

Попри в цілому світські настанови соціального згуртування під час війни, на індивідуальному рівні громадяни України демонструють пошук ресурсів соціально-психологічної стійкості на основі звернення до духовних практик та релігійної ідентичності. Згідно з дослідженням індексу сталості за період 12-14 квітня 2024 року, основні складові стійкості Для кожного п'ятого – це релігія/віра в Бога. Це релігія/віра в Бога. Це релігія/віра в Бога [62, с.4].

Тривалий характер війни призвів до масштабних наслідків апробації та активації соціально-адаптаційної функції кластеру демократичних цінностей. Закріплення цінностей «другого порядку» на рівні базових когнітивних та поведінкових процесів в період після Революції Гідності в Україні дозволила сформувати мережну модель взаємопідтримки в умовах повномасштабного вторгнення країни-агресора. Дані 2024 року про основні складові стійкості свідчать, що 69% населення України готові терпіти труднощі через війну задля перемоги стільки часу, скільки буде потрібно, майже кожен п'ятий – від кількох місяців до кількох років і лише кожен десятий – взагалі не готовий. За статтю та регіоном не спостерігається статистично значущих відмінностей у відповідях [62, с.10].

Означене свідчить про свідомий вибір з боку громадян які мають демократичну ціннісну акцентуацію. Регіональний вимір стійкості демократичних цінностей демонструється на рівні довіри до інститутів громадянського суспільства та бажання дієвим чином сприяти їх функціонуванню і розвитку. Згідно з дослідженням основних складових стійкості, серед киян значно вища частка тих, хто вважає волонтерів найбільш ефективними серед суспільних інституцій, серед киян та мешканців Півдня вища частка тих, хто виділяє громадські організації, а мешканці Заходу, частіше за мешканців інших регіонів, називали церкву [62, с.16].

Ціннісний конструкт громадянського вибору та державницької відповідальності забезпечили ідентифікацію громадян з відповідними інститутами та практиками демократичного суспільства. Вказане свідчить про в цілому позитивний характер розгортання процесів демократичної трансформації, які були характерні для країн Балтії та колишньої Вишеградської групи напередодні вступу до Європейського Союзу.

Таким чином, ціннісні кластери, які проходять нормативізацію в Україні в період війни, продемонстрували здатність українського суспільства

гнучко та солідарно реагувати на політичні і військові події. Цінності національної ідентичності на соціальному рівні здобули «топові» рейтингові позиції. Цей феномен визначає можливість швидкої корекції базових соціально-ціннісних конструкцій, які в подальшому фундують нормативну систему. Пришвидшення процесу національної самоідентифікації на новій ціннісній основі є реальним прикладом того, як ціннісні конструкти здобувають універсальне загальносуспільне значення та затверджується на правовому рівні. Водночас більше абстрактні цінності свободи, демократії та політичної участі потребують більшої уваги в розкритті механізмів інтерналізації навіть в умовах війни.

Крім того, військовий стан в Україні значно коригує попередні кореляції співвідношення кластерів цінностей. Властиві для суспільства споживання цінності (зокрема країн ЄС, США, Японії тощо) в умовах екзистенційної загрози поступаються місцем етнокультурним та громадсько-державним цінностям. Висування на перший план означених ціннісних кластерів пов'язане з конвенційною нормативізацією низки цінностей, насамперед патріотизму, захисту державності, єдності суспільства, згуртованості заради спільної мети.

Військова загроза та військові умови об'єктивно обмежують політичний плюралізм в Україні, який в ідеологічний спосіб може посилювати прогрес нормативізації цінностей матеріального добробуту, захисту природного середовища, в цілому гідних умов життя людини. Водночас буремні та масштабні події під час військового стану в Україні засвідчили адаптивність українських кластерів цінностей. Зокрема особистісно-прагматичний кластер, який включає цінності особистісного та родинного добробуту певним чином інтегрувався з громадсько-державним та етико-культурними кластерами че-

рез очевидних взаємозв'язок між соціальними практиками та патернами самообмеження (він мотивує співчуття незнайомим людям та переоцінку особистісних вигід та здобутків).

Висновки до розділу 2

Таким чином, дані, отримані на основі статистичного аналізу та аналізу вторинних емпіричних даних показали, що ціннісна система українського суспільства в цілому подібна до ціннісних систем європейських держав та в цілому до глобальних трендів ціннісного орієнтування. Інституційна мотивація ціннісного оптимуму українського суспільства значно посилилися в період військового стану.

Особистісно-прагматичний кластер на сучасному етапі виявився менш значущим ніж, державно-громадянський. Проте військовий стан і кризові ситуації виявили гнучкість структурної будови ціннісної системи українського суспільства.

Такі цінності етико-культурного кластеру, як належність до української нації, шанування мови та культурної спадщини вивелися потужними мотиваторами самоорганізованої громадянської відповідальності та творчої конструктивної поведінки. Якщо в довоєнний період ціннісна структура українського суспільства складалася з цінностей матеріального добробуту, особистісного успіху, конкуренції тощо та вимагала справедливих умов для економічної діяльності і політичного представництва, то в період після повномасштабного вторгнення російської федерації посилилося значення цінностей свободи, вільного самовиразу колективної самопрезентації тощо.

В українському контексті процес уточнення та зміцнення демократичних соціально-політичних цінностей набув особливої актуальності. Цифровізація суспільства постає ключовим фактором у цьому процесі, який сприяє

новим формам громадянської активності та участі громадськості. Цифрові платформи, до яких належать коворкінги, онлайн-портали консультацій та соціальні мережі, активно використовуються для підтримки громадських ініціатив, сприяння діалогу та координації волонтерських зусиль. Зокрема, в умовах війни в Україні численні краудфандингові кампанії та мережі цифрової підтримки мобілізували ресурси для військових потреб, гуманітарної допомоги та допомоги біженцям. Це емпірично ілюструє, як цифрові інструменти посилюють стійкість та солідарність суспільства.

Також підкреслюється важливість цифрової грамотності, медіаграмотності та критичного мислення. Програми, спрямовані на навчання громадськості дезінформації, пропаганди та дезінформації, служать життєво важливими механізмами для сприяння інформованій громадянській участі. Ці ініціативи в умовах України реалізуються через онлайн-курси, кампанії в соціальних мережах та партнерство держави та місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства. Вони допомагають розвивати суспільство, здатне до критичної взаємодії з інформацією, підтримуючи демократичну стабільність та соціальну згуртованість.

Крім того, ініціативи з розвитку лідерства та гендерної рівності в Україні під час війни стали невід'ємною частиною процесу суспільної трансформації. Ці зусилля спрямовані на розширення можливостей різноманітних груп, сприяння інклюзивній участі та оскарження соціальних норм, що перешкоджають гендерній рівності та соціальній справедливості. Зокрема, навчальні програми для жінок-лідерів та молодих громадських активістів розроблені для виховання нового покоління соціально відповідальних та політично залучених громадян, які можуть зробити свій внесок у консолідацію демократії в період після завершення військових дій.

Водночас кластерна структура ціннісної системи забезпечила високу адаптивність українського соціуму до інформаційних інвазій, спроб пропа-

гандистського впливу та інформаційно-психологічних операцій з боку країни-агресора. Опора на цінності згуртованості, поміркованості, толерантності та співчутливості дала змогу зосередити зусилля суспільства на допомозі Збройним Силам, переміщенням особам, підтримці інфраструктури тощо в умовах нестачі ресурсів та руйнування звичного укладу життя.

Нормативізація цінностей державно-громадянського кластеру (лояльність державі та владі, належність до української етнічної спільноти, захист української мови та культури тощо) є наступним кроком розвитку ціннісної системи українського суспільства. Закріплення ціннісних орієнтацій, які сприяють фокусуванню уваги на цінностях громадянської гідності, соціальної довіри та відповідальності може бути забезпечена через побудову гнучкої та адаптивної інформаційної політики (демонстрації успішних кейсів розбудови державності, трансляції прикладів героїчної (самовідданої) та соціальновідповідальної поведінки).

У подальшому розробка державно-громадянських ціннісних наративів може забезпечити соціалізацію нових поколінь в межах не опціонального (добровільного), а загальнообов'язкового (нормативного) оптимуму цінностей.

РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНА ФІКСАЦІЯ ДИНАМІКИ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1 Стійкість та варіативність новітніх ціннісних кластерів в українському суспільстві

Актуалізація певних кластерів цінності у ціннісній системі українського суспільства є питанням актуальності національної автентичності походження цінностей. Висування на перший план державно-громадянських цінностей потребує підтвердження у вигляді кількісних і якісних досліджень. На їх основі формуються уявлення щодо сталості та адаптивності певного ціннісного масиву.

На даному етапі дослідження доречно звернутися до стійкості та варіативності основних кластерних утворень у складі ціннісної системи сучасного українського суспільства. Саме ознаки зміни ціннісних конструктів у складі кластерів є проявами трендовості у трансформації ціннісної системи.

Кількісний етап емпіричного дослідження концептуалізується як інструмент верифікації динамічних характеристик ціннісної системи українського суспільства, фокусуючись на кластерній архітектоніці цінностей, механізмах їх нормативізації в умовах воєнного стану та пріоритетах утвердження громадянської політичної культури. У межах обраної методологічної стратегії аналіз одновимірних розподілів виходить за межі суто дескриптивної функції, виконуючи роль первинної калібровки емпіричного масиву, дозволяючи інтерпретувати отримані дані крізь призму реальної соціальної структури респондентів, забезпечуючи валідність подальших аналітичних висновків.

Вікова детермінація зміни ціннісних акцентів дає змогу побачити вимір вікових свідомісних зсувів у складі провідних і другорядних кластерів. Вікова детермінація є параметром, який дозволяє побачити варіативність кластерної взаємодії. Саме на тлі вікового розподілу можна побачити, як ціннісний конструкти змінюють свої рейтингове положення.

Соціо-демографічний профіль вибіркової сукупності (N=1200) демонструє виразне зміщення у бік старших вікових когорт, домінує група респондентів віком 60 років і старше (41%), за якою слідують когорти 35-49 років (25%) та 50-59 років (17%). Молодші вікові групи представлені меншою мірою (25-34 роки – 13%, 18-24 роки – 4%), що відображає загальні демографічні тенденції та специфіку доступності респондентів. Гендерна структура масиву характеризується певною асиметрією з превалюванням жінок (61%) над чоловіками (40%).

Регіональний розподіл також дає матеріал для узагальнень щодо видозміни структури ціннісної системи сучасної України. За наслідками проведення емпіричної частини дослідження вдалося з'ясувати регіональні відмінності між пріоритетними ціннісними кластерами. Однак слід зауважити про неповну регіональну репрезентативність сучасної України в нашому дослідженні.

Територіальна репрезентація респондентів, охоплюючи широкий спектр регіонів, виявляє тенденцію до концентрації навколо великих агломерацій та центральних областей. Найвищі частки опитаних фіксуються у Київській (13%) та Дніпропетровській (12%) областях, а також у місті Києві (8%). Регіональний розподіл доповнюється представництвом Харківської та Одеської (по 7%), Львівської та Черкаської (по 6%), Івано-Франківської та Вінницької (по 4%) областей, тоді як інші регіони охоплені з меншою часткою. Така просторова характеристика дозволяє говорити про міжрегіональне охоплення, однак вимагає зваженої екстраполяції загальних висновків,

враховуючи підвищену питому вагу поглядів мешканців Центральної, Східної України та столичної агломерації.

Характеризуючи трендовість кластерного наповнення структури ціннісної системи населення сучасної України, слід звернути увагу і на географічні детермінанти розміщення респондентів. Розподіл між сільським та міським населенням виявився одним з викликів для побудови висновків щодо трендової варіативності ціннісних конструктів та їх кластерів. Особливу увагу викликає соціально-професійна орієнтація респондентів, яка дала змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки у зміні ціннісних конструктів.

Соціально-просторова організація повсякденності респондентів тяжіє до урбанізованих контекстів: сукупна частка мешканців обласних центрів (34%) та інших міст (31%) суттєво переважає частку сільського населення (24%) та мешканців селищ (11%). Структура зайнятості, корелюючи з віковим розподілом, актуалізує контексти соціальної незахищеності та залежності від державних гарантій. Найчисельнішою категорією є непрацюючі пенсіонери (32%), що в поєднанні з працюючими пенсіонерами (8%) формує значний сегмент вибірки. Економічно активне населення представлене працівниками приватного сектору (15%), державного сектору (11%), безробітними (7%), а також меншими групами підприємців (5%), домогосподарок (5%) та самозайнятих (4%). Специфіку воєнного часу відображає наявність у вибірці військовослужбовців (4%), а також студентської молоді (4% сумарно) та державних службовців (1%).

Суттєвим коригувальним чинником трендової зміни ієрархії ціннісних кластерів та чергування та мігрування конкретних ціннісних конструктів стало співвіднесення результатів із соціально-психологічним тлом військового стану.

З огляду на зазначені соціально-демографічні параметри вибірки подальший аналіз одномірних розподілів вимагає врахування не лише структурних детермінант, а й афективно-психологічного тла, що слугує середовищем формування оцінних суджень та нормативних настанов. У межах соціологічного аналізу ціннісної системи емоційний стан респондентів розглядається не як психологічний епіфеномен, а як ключовий інтерпретативний фільтр, крізь який відбувається сприйняття соціальної реальності та актуалізація екзистенційних запитів на безпеку, справедливість, солідарність і легітимацію обмежувальних практик воєнного часу.

Психологічне самоусвідомлення стану на індивідуальному рівні респондентів дозволило з'ясувати мотивацію зміни ціннісних конструктів та кластерів. Соціально-психологічне тло збільшує негативний тиск на вектор трансформації ціннісної системи.

Емпіричні дані щодо самооцінки психоемоційного стану респондентів за ретроспективний період фіксують превалювання деструктивної модальності повсякденного досвіду. Кумулятивна частка респондентів, що ідентифікують свій стан як переважно негативний або скоріше негативний, сягає 51%, що ілюструє високий рівень хронічного стресового навантаження на колективну свідомість. Водночас значущим є сегмент емоційної нейтральності (30%), що може інтерпретуватися як прояв адаптивних стратегій стабілізації психіки, рутинізації кризових умов або свідомого утримання від категоричних оцінок у ситуації високої невизначеності. Позитивний спектр самооцінок є маргінальним: сумарно лише 17% опитаних декларують переважно позитивний або скоріше позитивний стан, при мінімальному рівні невизначеності (2%).

Соціально-адаптивна спроможність ціннісної системи українського соціуму також знаходить свою апробацію на тлі соціально-психологічного свідомісного сприйняття дійсності респондентами.

Домінування негативного афекту створює запит на цінності онтологічної безпеки, контролю та передбачуваності, підвищуючи сенситивність до питань соціальної відповідальності. Разом з тим, наявність стійкого ядра нейтральних оцінок свідчить про процеси нормалізації екстремальних умов, у межах яких відтворення ціннісних пріоритетів відбувається не через мобілізаційні сплески, а через механізми адаптації, самообмеження та прийняття нової соціальної реальності.

Соціально-адаптаційна спроможність ціннісної системи як фокусна точка дослідних процедур нашої роботи спрямована на виявлення ознак фіксації та стабілізації новітніх цінностей. В умовах сучасної України, попри військовий стан, відбувається значна зміна аксіологічних налаштувань в бік ціннісних орієнтацій європейського простору.

Логічним продовженням аналізу адаптаційних механізмів та емоційної нормалізації є звернення до фундаментальної аксіологічної дихотомії «індивідуалізм – комунітаризм». У межах нашого дослідження зазначена вісь розглядається не як ілюстрація однієї канонічної теорії, а як інтегральна категорія широкої міждисциплінарної традиції, де ці полюси визначають базові культурно-нормативні орієнтації, що задають пріоритети морального вибору та регулюють імперативи взаємності у повсякденній взаємодії [1;2]. У кроскультурній соціальній психології та суміжних дисциплінах ці вектори концептуалізуються через діалектику автономії, самодостатності й особистих цілей (індивідуалізм) та обов'язку щодо референтної групи, лояльності й пріоритету спільного блага (комунітаризм). Емпірично ці орієнтації не зводяться до лінійної опозиції, а формують складні структурні поєднання, де індивідуалістичність і колективізм можуть співіснувати в різних соціальних контекстах [202].

Стійкість та варіативність ціннісних конструкцій в рамках емпіричного дослідження демонструється на основі зіставлення узагальнень з поширеними в сучасній соціології поглядами.

Для цілей аналізу доцільно розмежувати два рівні теоретичної експлікації цього феномену. Перший – культурно-психологічний – фокусується на «моделях Я» як незалежних або взаємозалежних сутностях. Цей підхід пояснює варіативність легітимації соціальної поведінки, коли в одних середовищах моральним імперативом стає автономія та самопроєктування, тоді як в інших пріоритет надається взаємній включеності та збереженню соціальних зв'язків. Важливо підкреслити, що в цій традиції індивідуалізм не редукується до егоїзму, а позначає норму персональної відповідальності за життєву траєкторію, натомість комунітарна орієнтація акцентує моральну вагу взаємних зобов'язань та координації дій [176, р. 3].

Узагальнення стосовно трендовості новітніх ціннісних конструктів підтверджують гіпотези макротеретичного рівня. Зокрема, зафіксовано просування ціннісних конструктів свободи спроможності самодостатності на рівень популярності безпекових та вітальних цінностей. В умовах військової небезпеки активується потенціал ціннісних регулятивів, які обґрунтовують проліберальну й продемократичну поведінку.

Другий рівень – політико-філософський і соціологічний – постулює конститутивну роль спільнот у формуванні ідентичності. Тут комунітаризм інтерпретується як визнання неможливості розуміння суб'єкта поза тканиною соціальних відносин і вкорінених практик. Ця позиція виступає критичною відповіддю на атомістичні версії ліберальної антропології, акцентуючи необхідність балансу прав і відповідальностей та відновлення інститутів солідарності [114, р. 248].

Ціннісний кластер громадських цінностей, які охоплюють соціальну взаємодію, громадянську відповідальність, патріотизм та національні інтереси, продемонстрував тенденцію до стійкості, незважаючи на пріоритет цінностей безпеки та виживання в Україні під час війни.

Обрання вектора «індивідуалізм – комунітаризм» як центральної аналітичної осі зумовлене також структурними особливостями пізньомодерного суспільства, де індивідуалізація виступає інституційною програмою організації життєвих шансів. Через ринки праці, освітні системи та культуру самоменеджменту суб'єкт змушений постійно підтримувати «рефлексивний проєкт себе», що переводить моральні оцінки в реєстр особистого вибору. У цій логіці індивідуалістичні цінності є соціально заохочуваними та символічно престижними маркерами компетентності [154, р. 21].

Класичні уявлення сучасної соціології щодо мотивації трансформації ціннісної системи знайшли своє часткове підтвердження.

Ситуація війни як екзистенційної загрози радикалізує дихотомію, переводячи ціннісні орієнтації з латентного стану в режим практичної дії, пов'язаної з виживанням, довірою та розподілом ресурсів. У цьому контексті виникають дві конкурентні гіпотези, які потребують теоретичної верифікації. Перша гіпотеза, що спирається на модернізаційну теорію, припускає, що зростання небезпеки підсилює орієнтацію на фізичну та економічну безпеку, звужуючи коло солідарності до мінімальної спільноти, тобто найближчого оточення [5]. Це корелює з поняттям «цінностей виживання», за Р. Інглгартом, та культурною теорією ризику М. Дуглас і А. Вілдавскі, згідно з якою кризові суспільства можуть легітимувати стратегії захисту «свого» як морально виправдані, навіть якщо вони суперечать абстрактній риториці колективного блага [124, р. 6].

Фіксація ціннісних пріоритетів в нашому дослідженні дозволила обґрунтувати трендовість усвідомлення спільної долі та спільної мети. Ці показники були виявлені в оцінюванні сприяння волонтерству та діяльності в рамках допомога силам оборони.

Друга гіпотеза, навпаки, базується на механізмі спільної долі. В умовах тотальної небезпеки виникає нова надіндивідуальна ідентичність, що посилює кооперацію та нормативні очікування солідарності навіть між незнайомими людьми/ Дослідження колективної стійкості в надзвичайних ситуаціях демонструють, що перехід від модусу «я серед інших» до «ми перед загрозою» активізує комунітарні практики як раціональну відповідь на виклики [126, р.8]. З цієї перспективи війна може тимчасово трансформувати моральну економіку повсякденності, зміщуючи акценти в бік взаємних зобов'язань та спільної відповідальності. Таким чином, аналіз емпіричних даних за цією теоретичною рамкою дозволяє зафіксувати, якою мірою в масовій свідомості нормалізуються автономія та самозахист порівняно з нормами взаємності та солідарності, враховуючи, що співвідношення цих полюсів є динамічним і залежить від інтенсивності загрози та ресурсного потенціалу респондентів.

Стійкість формату ціннісних кореляції забезпечилася через трансформацію індивідуального сприйняття дійсності крізь призму вікового соціально-професійного та регіонального розподілу. Прикметно, що знайшли підтвердження концептуальні положення виголошені на початку дослідження.

Операціоналізація ціннісного полюса індивідуалізму здійснюється через систему емпіричних індикаторів, що охоплюють пріоритет особистої безпеки та добробуту, імператив автономного ухвалення рішень навіть у супереч колективній доксі, інтенсифікацію орієнтації на власні потреби в умовах війни, дистанціювання від тісної взаємозалежності, а також нормативну настанову на самопокладання та зниження пріоритетності участі у спільних

ініціативах. У сукупності цей концептуальний блок фіксує специфічний тип ціннісної раціональності, у межах якої автономія, суб'єктність та самозбереження набувають статусу легітимних принципів соціальної дії в умовах високої ентропії.

Пошук емпіричних свідчень стійкості трендових змін між кластерами цінностей та комплектами ціннісних конструктів всередині кластерів продемонстрував значення автономізації та самодостатності індивідів і груп. Ціннісна мотивованість поведінки була забезпечена на основі автономного пошуку інформації та значущих орієнтирів в актуальному переліку ціннісних альтернатив.

Аналіз одновимірних розподілів засвідчує, що найбільш консолідованим у масовій свідомості є норматив самопокладання. Теза про необхідність розраховувати виключно на власні сили отримує підтримку переважної більшості респондентів (сумарно 70%, з яких 55% висловлюють повну згоду), тоді як рівень незгоди становить лише 14%, а частка нейтральних оцінок – 16%. Корелятивною є висока підтримка епістемічної автономії: 62% опитаних декларують пріоритет самостійного прийняття рішень навіть за наявності розбіжностей із позицією спільноти (45% – повна згода), при цьому лише 13% висловлюють незгоду. Виразним є і праксеологічний пріоритет самозбереження: 59% погоджуються, що у кризових ситуаціях фокус уваги зміщується на власну безпеку та добробут (проти 15% незгодних). Така конфігурація свідчить, що в умовах пролонгованого стресу та екзистенційних ризиків автономія і важливість безпеки функціонують не тільки як ситуативні реакції, а як соціально легітимовані базові установки, що задають граничну межу прийнятних стратегій адаптації.

Концепт індивідуальності та самодостатності ціннісного вибору, який не був експлікований на початку нашого дослідження, виявився достатньо значущим під час інтерпретації фінальних даних емпіричної частини. Саме

індивідуальний вимір формування ціннісної орієнтації забезпечив формування трендів самовдосконалення самопомоги та самопорятунку у кризових умовах.

Водночас показники, що відображають динамічний та реляційний виміри індивідуалізму, демонструють значно вищу дисперсію, вказуючи на глибоку внутрішню диференціацію соціального досвіду. Твердження про посилення орієнтації на особисті потреби під час війни фактично розколює вибірку на три співмірні групи: 37% відзначають посилення такої орієнтації, 36% заперечують це, а 24% займають нейтральну позицію. Це спростовує гіпотезу про тотальну атомізацію суспільства: війна не продукує механічного зсуву в бік приватного інтересу для всіх, а радше актуалізує різноспрямовані траєкторії адаптації, детерміновані ресурсним станом та рівнем включеності у мережі підтримки.

Варіативність ціннісних кластерів та ціннісних конструктів була підтверджена на основі подвійного тлумачення соціальної комедії в умовах військового стану. Солідарна соціально-комунікаційна поведінка стала основою закріплення цінностей виживання та соціального відновлення. Особливо наочно це виявилось на прикладі пріоритетизації приватних і спільних справ українських респондентів.

Аналогічна амбівалентність простежується у ставленні до соціальної взаємозалежності: настанову на уникнення надмірно тісних зв'язків поділяють 42% (з них 30% – цілком згодні), проте суттєва частка (35%) її відкидає, а 20% утримуються від однозначної відповіді. Це відображає двоїсту природу соціального капіталу в кризовий період, коли взаємність може сприйматися одночасно і як ресурс стійкості, і як зона додаткової вразливості. Тенденція до пріоритетизації приватних справ над спільними ініціативами також

є помітною (39%), але не гегемонною, зважаючи на значний відсоток незгодних (30%) та тих, хто обрав нейтральний варіант (27%), що свідчить про збереження латентного потенціалу для колективної дії.

Фіксація ціннісних трендів соціальної взаємодії та взаємодопомоги відбувається на тлі появи новітніх ціннісних конструкцій спільної дії, які актуалізувалися саме в період військових дій в Україні.

Перехід до другого полюса аналітичної дихотомії уможливорює емпіричну верифікацію гіпотези щодо характеру ціннісних зсувів у воєнний період: чи відбувається домінування логік самозбереження й автономії, чи, навпаки, активізуються комунітарні настанови, базовані на солідарності, взаємності та пріоритеті спільного блага. Блок тверджень, спрямованих на вимір комунітарних орієнтацій, операціоналізує низку ключових аспектів: нормативне піднесення спільних дій над індивідуальним інтересом, про-соціальну готовність до підтримки, почуття відповідальності за локальну спільноту, віру у колективну стійкість як ефект об'єднання, мотиваційний вплив прикладів взаємодопомоги та інституціоналізацію підтримки як імперативної моральної норми.

Дихотомія соціалізація – моралізація в рейтинговому переліку ціннісних конструктів та кластерів стала основою для розуміння трендовості спеціальних цінностей згуртованості та взаємопідтримки. Соціальний стимул став репрезентувати прагматичні основи зміни поведінки, тоді як моральний стимул був зосереджений на інтеграції новітніх ціннісних конструктів до існуючої системи цінностей.

Згідно з отриманими даними, комунітарний полюс не лише не поступається індивідуалістичному, а й демонструє винятковий рівень консолідації та моральної легітимації. Найвищі показники підтримки фіксуються стосовно тверджень, де солідарність постає не як прагматична стратегія, а як етичний імператив та екзистенційна умова виживання спільноти. Зокрема, теза

«підтримка інших у складні часи є моральною нормою» отримує майже абсолютний консенсус: 92% респондентів висловлюють згоду, причому 79% – повну згоду, тоді як рівень незгоди є маргінальним (2%), а частка нейтральних оцінок – мінімальною (5%). Аналогічно високим є рівень віри у синергетичний ефект соціальної згуртованості: твердження «я вірю, що об'єднання людей значно підсилює нашу спільну стійкість» підтримують 87% опитаних, з домінуванням максимальної оцінки (77%); незгода становить лише 5%, а нейтральна позиція – 6%. Такі дані свідчать про те, що у масовій свідомості категорія об'єднання функціонує не як риторичний троп, а як соціально раціональний механізм резильєнтності в умовах кризи.

Верифікація трендовості у вигляді варіативності та стійкості ціннісних конструктів була забезпечена на основі розуміння поведінкових процесів соціальної мобілізації. Вона стала тією сферою соціальної практики, де відбулася поведінкова зміна в напрямку досягнення спільного цілераціонального результату.

Війна чітко ідентифікується як каталізатор про-соціальної мобілізації: твердження «під час війни я частіше готовий(а) підтримувати інших, ніж раніше» отримує підтримку 82% респондентів (з них 63% – повна згода). Частка незгодних є незначною (7%), а нейтральних – 9%. Цей показник має важливе значення як індикатор динаміки, фіксуючи суб'єктивно переживане посилення солідарності порівняно з довоєнним періодом. У соціологічній оптиці такий результат корелює з концепцією моральної мобілізації у ситуаціях колективної загрози, коли практики взаємності трансформуються з факкультативних опцій у культурно санкціоновану норму повсякденності.

Окрім цих безпосередніх проявів, дослідження підкреслює необхідність розширення теоретичної бази суспільних цінностей у трансформаційному суспільстві. Це розширення передбачає нюансовану типологію, яка охоплює різноманітність та складність ціннісних орієнтацій у сучасному

українському суспільстві, особливо під тиском зовнішніх загроз та внутрішніх реформ. Розширена типологія розрізняє кілька категорій цінностей, кожна з яких має специфічні характеристики, походження та траєкторії розвитку.

Зокрема, вирішальне значення має розмежування між реальними та проєктивними цінностями. Реальні цінності – це ті, які емпірично спостерігалися та послідовно проявлялися протягом значного періоду, слугуючи стабільною моральною та культурною основою суспільства. Прикладом реальних цінностей в Україні є стала відданість національному суверенітету та незалежності, що було продемонстровано через безкомпромісний опір зовнішній агресії та масову підтримку збереження територіальної цілісності. Такі цінності глибоко вкорінені та підкріплюються масовим колективним досвідом та інституціалізованою соціальною практикою.

На противагу цьому, проєктивні цінності є досить амбітними та орієнтованими на майбутній суспільний розвиток. Вони втілюють ціннісні конструкти, які суспільство прагне культивувати. Йдеться про цифрову інклюзію, інновації та соціальну справедливість. Сучасне прагнення громадян України до цифрової грамотності, технологічних інновацій та розвитку цифрової інфраструктури відображає проєктивну візію суспільства щодо переходу до держави, яка базується на знаннях, інклюзивності та стійкості. Ці цінності менш усталені, але активно пропагуються через урядову політику, освітні ініціативи та громадянські рухи, спрямовані на формування суспільних норм у період повоєнного відновлення.

Крі того, розширення типології цінностей включає набуті та впроваджені цінності. Набуті цінності засвоюються через життєвий досвід та процеси соціалізації. Чисельні практичні кейси демонструють високу залученість окремих осіб та цілих громад, які розвивають резильєнтність в рамках ліквідації наслідків військових дій. Вказане сприяє емпатії, солідарності та

колективному відчуттю мети на макро- і мікрорівні. Такі ціннісні конструкти підкріплюються через особисті розповіді, пам'ять громади та соціальну взаємодію, формуючи суспільне ставлення до патріотизму та громадянського обов'язку.

З іншого боку, впроваджені цінності громадянсько-демократичного кластеру інституціоналізуються та операціоналізуються через формальні практики, політики та стандарти. Вони відображаються в діях державних установ, зміні законодавчої бази та урядових програмах. До прикладу, впровадження Урядом України практик цифрового управління, ініціатив щодо прозорості та антикорупційних заходів є прикладами нормативізації цінностей, спрямованих на сприяння довірі, ефективності та підзвітності в рамках модернізації публічного врядування.

Крім того, розширена типологія розмежовує інноваційні та регресивні цінності. Інноваційні цінності виникають в результаті поточної цифрової трансформації в Україні, яка відкриває нові шляхи для громадянської участі, соціального активізму та надання послуг. Прикладами є поширення цифрових платформ для волонтерства, онлайн-кампанії зі збору коштів на підтримку військових та гуманітарні зусилля, програми цифрової медіаграмотності, розроблені для боротьби з дезінформацією, та ініціативи з розвитку лідерства, що використовують інструменти електронного навчання.

На противагу цьому регресивні цінності зберігаються через дотримання ретроградних соціальних практик, традицій та норм, які можуть перешкоджати суспільному прогресу. До них належать опір змінам, опора на застарілі соціальні ієрархії та соціальні практики, що фіксують уникнення від проявів громадянського обов'язку та/або соціальну ізоляцію. Зокрема, залишкові пострадянські ціннісні норми можуть чинити опір ініціативам щодо національної консолідації. Також опора на традиційні соціальні практики може перешкоджати впровадженню інноваційних моделей громадянської

участі. Визнання та усунення цих регресивних тенденцій є важливим для сприяння збалансованому суспільному розвитку, який відповідає демократичним принципам та принципам прав людини.

Розширення типології цінностей забезпечує комплексну основу для аналізу суспільних змін, особливо в контексті продовження воєнного стану в Україні. Воно підкреслює важливість розуміння як незмінних цінностей, що підтримують суспільство, так і прагнення до інноваційних цінностей, необхідних для адаптації та розвитку. Означене слугуватиме основою для розробки адаптивної соціальної політики, самоврядних ініціатив та програм громадянського залучення, які зміцнюватимуть позитивні ціннісні орієнтації та сприяють суспільній стійкості в повоєнний період.

Особливості забезпечення стійкості та варіативності соціальних цінностей згуртованості та взаємодопомоги були з'ясовані на основі фіксації появи непритаманних ціннісних конструктів та їх ранжування в рамках ціннісних кластерів.

Таким чином у підрозділі було встановлено, що актуалізація державно-громадянського кластеру цінностей відбулася через переорієнтацію частини суспільства на захист національної державності та нації. Належність до української етнічної спільноти стала основою до пробудження національної патріотичної свідомості. Означені цінності змінили пріоритети в ціннісних орієнтаціях більшості населення України в умовах війни.

3.2 Динаміка утвердження цінностей свободи, демократії і громадянського вибору в Україні

Емпіричні виміри динаміки цінностей державно-громадянського кластеру потребують підтвердження у вигляді поведінкових реакцій та уподобань респондентів. У нашому дослідженні ми представляємо низьку емпіричних розвідок, які підтверджують гіпотезу щодо утвердження цінностей громадянського вибору, вільної політичної презентації поглядів і демократичних свобод в умовах військового стану.

Ціннісний кластер демократії затверджується в умовах сучасній Україні як вторинний ціннісний регулятив в порівнянні із життєвими цінностями первинного типу. Попри військовий стан, емпіричний аналіз доводить, що громадяни України пов'язують свій добробут та безпечне існування. Механізм утвердження демократичних свобод реалізується на основі виявлених комунітарних тенденцій.

Окремого аналізу потребує рівень підтримки настанов, що пов'язують комунітаризм із локальним контекстом та громадянською участю. Твердження «я відчуваю відповідальність за добробут моєї громади» підтримують 59% опитаних, тоді як рівень незгоди становить 18%, а нейтральності – 22%. Це вказує на те, що почуття відповідальності за громаду є поширеним, проте менш універсальним, ніж загальні моральні норми допомоги. Спостерігається певний розрив між абстрактною солідарністю та конкретною громадянською відповідальністю, який може бути зумовлений відмінностями у реальному досвіді участі, рівні довіри до локальних інституцій та відчутті політичної ефективності. Водночас мотиваційний потенціал солідарності залишається високим: 70% респондентів погоджуються, що приклади взаємодопомоги стимулюють їхню громадську активність (проти 11% незгодних та

16% нейтральних). Отже, взаємодопомога функціонує і як практичний інструмент, і як символічний ресурс мобілізації.

Ціннісний конструкт свободи проходить апробацію на межі індивідуальних та колективних ціннісних мотивації. Його кореляція з демократичним підтипом свободи ґрунтується на основі перевірочних питань, які встановлюють свідомість демократичної орієнтації та усвідомлення її значення. У дослідженні виявлено, що демократія як цінність є поширеною мотивацією починаючи з періоду повномасштабного вторгнення.

Найбільшу дискусійність у межах блоку викликає нормативно-ієрархічне твердження, що протиставляє індивідуальні та колективні інтереси: «спільні дії людей у громаді є важливішими за індивідуальні інтереси» підтримують 57% респондентів, 17% висловлюють незгоду, а 23% займають нейтральну позицію. Таке співвідношення маркує межі комунітарної домінантності. Якщо у площині етики допомоги та віри в єдність консенсус є майже повним, то у питанні ієрархізації пріоритетів спостерігається зростання невизначеності та латентного опору. Воєнна солідарність мислиться переважно як норма кооперації та взаємної підтримки, а не як готовність до беззастережного підпорядкування приватних інтересів колективним. Комунітаризм у масових уявленнях набуває форми практичної солідарності, а не тотального розчинення індивідуального в колективному.

Прояви взаємозв'язку між трендом свободи і громадянського вибору проявляється на основі готовності до публічної репрезентації власної громадянської позиції. Ціннісний конструкт громадянського вибору пов'язується із демократією як ціннісною умовою відповідної поведінки. У досить цікавий спосіб ціннісні настанови свободи утверджуються поряд з позитивними очікуваннями громадян щодо спільної дії. Відповідно знижується абстрактна кваліфікація демократичної ціннісної орієнтації як чинника зміни поведінки.

Ціннісні норми регулюють публічний простір, де суспільство проводить межі допустимого різноманіття поглядів під час війни, що демонструють такі індикатори, як очікування громадян від лідерів думок та готовність людей спілкуватися з тими, чиї погляди відрізняються від власних. У першому випадку йдеться про механізми легітимації цінностей через запит до комунікаційних посередників, у другому – про соціально-психологічні кордони «спільноти своїх» та здатність до співіснування з відмінними поглядами, що слугує маркером стійкості демократичної нації в умовах екзистенційної загрози.

Встановлення трендовості ціннісного кластеру демократії здійснюється на основі розкриття міркувань та позицій за принципом протилежного. Респонденти розглядають свободу вибору не лише як абстрактну цінність бажану реальність, але як необхідно умову подальшого життя. При цьому вони розрізняють якість цінності вбачаючи порушення принципів демократичного вибору як чинник заперечення громадянських свободи.

Аналіз ієрархії очікувань щодо ціннісної трансляції з боку лідерів думок виявляє чітко артикульований суспільний запит на етичну та комунікативну гігієну публічної сфери. Домінантною позицією, яку обирає більше половини респондентів, є вимога прозорості, чесності та недопущення маніпуляцій (53%). Цей показник є симптоматичним і задає центральну норму легітимної комунікації у стані війни, де інформування та переконання мають базуватися не лише на ефективності, а й на етичній бездоганності, виключаючи викривлення та цинічні політтехнології. Пріоритетність такого запиту над суто мобілізаційними гаслами свідчить про високу чутливість соціуму до проблеми довіри як фундаментального ресурсу колективної резильєнтності.

Кластер демократичних цінностей як закріплений структурний елемент системи цінностей в сучасній Україні демонструється на основі наближеності респондентів до ціннісних очікувань та орієнтацій які виявляють прагнення до демократичної політики. Позитивна цінність на оцінка публічного лідерства дає змогу встановити уявлення громадян не лише про необхідність вільного вибору але й про наявність відповідної інфраструктури. Ціннісний конструкт демократичного лідерства визначає поведінку підтримки відповідних кандидатів на виборні посади. Саме публічність як додаткова цінність дає змогу побачити стійкість демократичних пріоритетів респондентів.

Водночас, значущим залишається функціональний вимір публічного лідерства. Від суб'єктів впливу очікується підтримка солідарності, єднання та згуртованості (34%), а також мотивація до практичних дій – волонтерства, допомоги та захисту громади (31%). Публічна комунікація концептуалізується як інструмент соціальної мобілізації та координації зусиль. Релевантною залишається і трансляція норми взаємності: 27% респондентів вважають важливим акцентування на взаємодопомозі, що закріплює її статус як повсякденного морального стандарту. Запит на повагу до автономії та особистої свободи людини (22%) вказує на те, що навіть в умовах воєнного стану цінності індивідуальної суб'єктності не витісняються повністю з нормативного поля. Натомість теми громадянської відповідальності (17%) та підтримки ментального здоров'я (16%), хоча й присутні, наразі сприймаються як менш пріоритетні порівняно з наративами чесності та консолідації.

Стійкість демократичних цінностей демонструється на основі життєдіяльності. Ціннісний кластер прийняття чужинців або сторонніх людей також є маркером потенційної регуляції поведінки на основі свободи громадянського вибору. Оскільки демократичне політичне середовище визначає толерантне ставлення до політичного різноманіття, то готовність прийняти

думку іншого його її громадський вибір є ознакою прогресивної трендової трансформації ціннісної системи.

Рівень готовності до інтеграції інакодумців у приватне соціальне коло окреслює інший, більш ригідний вимір нормативного порядку. Кумулятивна частка респондентів, що декларують неготовність («точно ні» або «скоріше ні») прийняти у коло знайомих людей з відмінними поглядами, становить 41%, переважаючи частку тих, хто демонструє відкритість (33% сумарно для позицій «точно так» і «скоріше так»). Значний сегмент амбівалентних оцінок («і так, і ні» – 24%) може відображати ситуативність критеріїв прийнятності, залежну від гостроти розбіжностей та їх тематичного наповнення. Такий патерн вказує на те, що попри запит на демократичну прозорість, на рівні повсякденності фіксуються жорсткі межі ідеологічної терпимості як захисна реакція спільноти, що перебуває у стані війни. Підвищена нормативна чутливість та потреба у моральній однозначності призводять до стигматизації інакодумства як потенційної загрози колективній єдності.

Емпіричні дані стосовно стійкості демократичних цінностей корелюється з поширеними уявленнями щодо укорінення ціннісних конструктів толерантності та спільної діяльності для значної частини опитаних. При цьому розбіжності лише підтверджують базовою думку про трендовий прогрес демократичного вибору.

Беручи до уваги зафіксовану амбівалентність нормативного поля, де високий запит на солідарність співіснує зі звуженням меж толерантності, наступний етап дослідження фокусується на глибинному рівні ціннісної системи – базових цінностях, що детермінують поведінкові стратегії респондентів. Теоретичною рамкою для цього блоку слугує концепція мотиваційних типів цінностей Ш. Шварца, яка дозволяє операціоналізувати ключові ціннісні домени: самостійність, гедонізм, досягнення, владу, безпеку, конформність, традицію, доброзичливість та універсалізм [236, p.170].

Співвіднесення кластеру базових вітальних цінностей та вторинних абстрактних цінностей демократичного кластеру дозволяє побачити їх стійкість та варіативність. Зокрема свобода діяти або утриматися від дії є смисловою точкою переходу від буденних цінностей до соціальності в сфері політики.

Отримані дані демонструють виразну домінанту цінностей, пов'язаних із автономією, онтологічною безпекою та моральною взаємністю. Цінність самостійності, операціоналізована як «свобода вибору та дій відповідно до власних рішень», отримує виняткову частоту ствердної відповіді: 86% респондентів визнають її значущою, причому 70% обирають максимальну оцінку. Корелятивною є висока актуалізація цінності безпеки («особиста безпека та стабільність життя»), яку 87% опитаних вважають пріоритетною, також із домінуванням максимальної значущості (70%).

Цінності цілеспрямованої спільної дії та колективної поведінки, спрямованої на відстоювання певних позицій та зміни в суспільному врядуванні, демонструють тенденцію до укріплення через зв'язок з вітальними цінностями соціальності. Звичність та стандартність громадського вибору та свободи поряд з комунітарною консенсусно зумовленою поведінкою дозволяють стверджувати про укріплення демократичних цінностей.

Паралельно фіксується помітний комунітарний вектор. Цінність доброзичливості («допомога іншим у оточенні») демонструє найвищий рівень консолідації: 92% значущості (4-5), з них 74% – максимальна оцінка. Цінність універсалізму («захист прав інших людей і рівність можливостей») також посідає провідні позиції: 85% підтримки, де 63% припадає на максимальну оцінку. Такий профіль показує, що у повсякденному моральному порядку одночасно закріплюються, з одного боку, автономія як принцип самовизначення, а з іншого – орієнтація на захист інших і готовність до підтримки як соціально схвалюваний стандарт поведінки.

Продемократичні цінності укріплюється через досить несподіваний елемент ціннісної структури яким є ціннісний консерватизм. Його наявність є маркером перевірки щодо політичної толерантності та узгодженості. Готовність приймати особу з іншими поглядами дозволяє стверджувати про подальші перспективи кластерів демократичних цінностей у ціннісній системі українського суспільства.

Значущим елементом ціннісного профілю є консервативні настрої. Цінність традиції («повага до традицій родини, культури чи громади») визнається пріоритетною для 90% респондентів, при цьому 74% надають їй максимальної ваги. Цінність конформності («виконання правил і уникнення поведінки, що може зашкодити іншим») підтримують 81% опитаних, з них 66% – максимально. Така комбінація вказує на зростання запиту на соціальний порядок, передбачуваність та мінімізацію ризиків через дотримання норм.

Ставлення до інститутів влади та зовнішню оцінку власної політичної поведінки та громадянського вибору проявляється в зіставленні кластеру індивідуальних та колективних цінностей. Проте військовий стан вносить істотні корективи в ціннісну підтримку діяльності, яка прямо не пов'язана з вітальними потребами та завданнями виживання.

На противагу цьому, індивідуалістські цінності самоствердження демонструють суттєво меншу значущість. Цінність досягнення («визнання власних досягнень іншими») вважають важливою 47% респондентів, тоді як 25% оцінюють її як малозначущу, а 26% займають нейтральну позицію. Цінність влади («високий статус і авторитет») має ще нижчий статус: лише 39% підтримки проти 29% низьких оцінок. Цінність гедонізму («задоволення від життя, комфорт») посідає проміжне положення: 61% значущості, але з помітною часткою нейтральних (22%) та низьких (14%) оцінок, що в умовах

війни може відображати одночасну потребу в компенсаторних практиках і обмеження можливостей для них.

Ціннісне затвердження демократичних інституцій як умов громадського вибору проявів політичної свободи та продемократичних уявлень і позицій підкріплюється широкою обізнаністю в значенні демократичних практик та дотриманні демократичних норм. Це означає, що респонденти готові побачити кластеризовані демократичні цінності у нормативній рамці та підтримувати їх на подальший період.

Таким чином, наведені емпіричні дані демонструють як змінюється пріоритетність провідних та додаткових цінностей у відповідь на зміни рівня військової загрози. Було виявлено, що на початку повномасштабного вторгнення Росії українське суспільство надавало більшого значення патріотизму, громадянській самопожертві та політичній єдності. Починаючи з 2022 року, спостерігається помітний зсув у бік цінування громадянських свобод, особистих досягнень, лідерства та матеріального добробуту.

В умовах воєнного стану цінності не лише декларуються, а й постійно реферується до існуючого режиму обмежень, репертуарів соціальної дії та необхідності узгодження приватних інтересів із рішеннями державних інституцій. Суб'єктивне сприйняття меж легітимності воєнних обмежень, уявлення про ефективні способи відстоювання ціннісних позицій та домінуючі моделі взаємодії в системі «індивід – держава» дозволяють реконструювати практичний вимір демократичних цінностей в умовах загрози.

Емпіричні дані формують цілісну картину кореляції абстрактних вторинних демократичних цінностей та цінностей життєдіяльності для громадян сучасної України. В умовах війни вони не суперечать між собою. Це дозволяє вважати, що існує стійкий тренд до засвоєння цінностей свободи та громадянського вибору українському суспільстві.

Таким чином, процес утвердження демократичних цінностей в Україні набув незворотнього характеру. Соціальним підґрунтям актуалізації цінностей даної кластерної групи став захист національної ідентичності та кореляції соціальна особистісних життєвих цілей індивідів та груп з інтересами відстоювання національного суверенітету і територіальною цілісності України.

3.3 Кількісне та якісне оцінювання соціально-адаптаційної спроможності ціннісної системи українського суспільства

Динамічна характеристика ціннісної системи українського суспільства проявляється у функціях, які забезпечують його стабільність та відтворюваність. Адаптивність до викликів військового стану та кризових явищ в економіці й соціальній сфері на рівні гіпотези забезпечується через дотримання ціннісно зумовлених норм поведінки. Відповідно є можливість розгорнути панораму емпіричних свідчень підтримки цінностей державно-громадянського кластеру на рівні різних соціальних груп та в ситуаціях невимушеного та об'єктивного збирання соціологічної інформації.

Адаптаційна спроможність української системи цінностей в умовах війни показала свою спроможність. Попри наявність обмежень автономії індивіда цінності спільної громадянської дії не ставляться під сумнів. Ба більше, існує запит на посилення легітимного управлінського контролю з огляду на специфіку загроз.

Самооцінка ступеня обмеження прав і свобод засвідчує, що для більшості респондентів воєнний досвід супроводжується відчутним звуженням простору індивідуальної автономії. Кумулятивна частка опитаних, які фік-

сують наявність обмежень, становить 55%, причому для третини респондентів (33%) цей процес має радикальний характер. Натомість 27% опитаних не відчують суттєвих обмежень, а 17% займають амбівалентну позицію, що може свідчити про нерівномірність дії обмежувальних заходів у різних сферах життєдіяльності або про внутрішню дилему між визнанням їхньої функціональної необхідності для безпеки та констатацією звуження правового поля. Мінімальний рівень невизначеності (1%) підтверджує високу актуальність цієї проблеми для повсякденного досвіду. У контексті попередніх результатів це відчуття формує напружений контекст, де раніше зафіксована висока значущість автономії вступає у конфлікт із запитом на порядок та інституційний контроль.

Соціально-адаптивна спроможність ціннісної системи демонструється на основі трендів взаємозв'язку агентності та інституційної ідентичності. Належність до волонтерського руху або схвалення його здобутків і діяльності є важливим ціннісним маркером невимушеної стихійної саморегульованої адаптивності до викликів соціальної нестабільності, невпевненості та ризикованості.

Репертуари відстоювання власних цінностей демонструють домінування практик, інтегрованих у повсякденну агентність та горизонтальні зв'язки, над інституційно-конфліктними чи медійними формами. Найбільш затребуваною стратегією є демонстрація позиції через конкретні вчинки, на кшталт донатів, допомоги, волонтерства – 42%, що засвідчує пріоритет етики дії над етикою декларації. Показово, що другою за значущістю є стратегія уникання конфліктних ситуацій при збереженні внутрішньої вірності принципам (34%). Це вказує на те, що відстоювання цінностей значною мірою переміщується у внутрішній реєстр самодисципліни та особистої стійкості, не обов'язково вимагаючи публічної маніфестації. Роль соціальних мікрогруп залишається вагомим: підтримка волонтерських ініціатив (29%) та

обговорення ціннісних орієнтирів у колі близьких (28%) підтверджують, що ціннісна позиція відтворюється через локальні практики взаємності.

Емпіричне дослідження підкреслює динамічну еволюцію ціннісних структур в українському суспільстві, особливо в контексті воєнного стану та посилення зовнішніх загроз. Воно розкриває появу нових, складних кластерів цінностей, які слугують базовими елементами для залучення громадських волонтерів, соціальної стійкості та соціальної згуртованості під час кризи. Означені кластери цінностей характеризуються набором масових поведінкових патернів, до яких належать відданість спільній справі, усвідомлене почуття колективної відповідальності, взаємодопомогу, професіоналізм, прозорість та чутливість до потреб інших. Такі ціннісні засади проявляються в різних конкретних практиках, прикладами яких є широка мобілізація волонтерських груп, скоординовані зусилля з розподілу допомоги та розвиток громадських ініціатив, спрямованих на підтримку вразливих верств населення, постраждалих від військових дій та кризових явищ.

Стан агентності та громадянської залученості є важливим маркером розгортання (закріплення) кластеру демократичних цінностей у ціннісній системі. Попри обмеження воєнного стану, респонденти усвідомлюють значення виборних процедур у повоєнний період. Кількісний вимір та якісна експертна оцінка підтверджують, що демократичні практики входять до ціннісної картини більшості громадян України.

Інституційні та процедурні канали громадянської участі обираються рідше, але залишаються значущими: участь у виборах або громадських консультаціях підтримують 19%, звернення до органів влади через петиції та звернення – 16%. Форми прямої публічної конфронтації й медійної самопрезентації мають близькі й відносно нижчі частки: висловлювання позиції в соціальних мережах і долучення до мирних протестів чи публічних акцій обирають по 14%. У такий спосіб формується специфічний тип агентності

воєнного часу, відстоювання цінностей переважно інтерпретується як практичний внесок і підтримка горизонтальних ініціатив, де особистий вчинок одночасно реалізує і автономну суб'єктність, і солідарну відповідальність.

Корелятивність загальнонаціональних потреб укріплення демократичних цінностей у системі підтверджується на основі адаптаційних ознак поведінки. Зокрема йдеться про адаптацію громадян до можливих суперечок та політичної незгоди. Ці ситуації вважаються швидше нормативними ніж надзвичайними.

Нарешті, аналіз стратегій взаємодії у ситуаціях конфлікту інтересів індивіда та вимог держави дозволяє уточнити баланс між нормативною лояльністю та автономним самовизначенням. Домінуючою моделлю поведінки є пошук компромісу (36%), а ще 28% респондентів вказують на ситуативну залежність своїх дій, що свідчить про відсутність жорстких універсальних правил та високу адаптивність.

Навіть відносно спірні дані стосовно пріоритетності ціннісних кластерів та ймовірності зміни поведінки в рамках ціннісного громадянського вибору дозволяють уявити адаптованість значної частини громадян України до нового актуалізованого ціннісного кластеру. Симптоматичним є те, що варіанти та альтернативи поведінки закріплюються незалежно від потреб і вимог ситуації. На індивідуальному рівні вони репрезентуються як частина загальної життєвої агентності.

Показово, що стратегії часткової пріоритетності, з акцентом на інституційні вимоги або на власні інтереси, мають ідентичні частки (по 11%). Така особливість підкреслює, що поле взаємодії не є поляризованим і не редукується до односторонньої лояльності чи односторонньої автономії, швидше йдеться про різні варіанти взаємного пристосування, де інституційні вимоги й приватні інтереси по-різному зважуються залежно від ситуації. Категоричні позиції (повна лояльність – 7%, повний пріоритет інтересів – 5%) є

найменш поширеними. Отже, граничні варіанти поведінки є менш поширеними, а домінує прагматична логіка узгодження та ситуативної оцінки, що можна розглядати як індикатор соціальної адаптації до складного нормативного середовища війни, коли потреба в інституційній координації співіснує з необхідністю зберігати агентність у приватних рішеннях.

В цілому емпіричні дані стосовно адаптивності ціннісної системи показали спроможність ціннісних кластерів забезпечувати сталу поведінку громадян.

Узагальнюючи результати предметного аналізу, кількісний етап емпіричного дослідження підтвердив свою евристичну роль як інструмент верифікації динамічних характеристик ціннісної системи українського суспільства.

Набуті емпіричні дані показали, що адаптивність ціннісної системи прямо впливає на пристосованість індивідів і груп до ризикової соціальної дійсності. Це говорить про позитивний тренд ціннісного подолання розпачу, розгубленості та безпорадності першого періоду повномасштабного вторгнення.

Інтерпретація емпіричних даних підкріплюється соціально-подієвим контекстом сучасної України. Протягом останніх періодів воєнного стану численні волонтерські організації відіграли ключову роль у наданні гуманітарної допомоги, медичній допомозі та підтримці переміщених осіб. Ця діяльність ілюструє цінність відданості колективній меті, а саме – забезпеченню добробуту громадян України, та демонструє важливість взаємодопомоги у сприянні суспільній стійкості. Ініціативні інновації у комунікації та організації стали вирішальними для підтримки довіри громадськості та забезпечення ефективності цих волонтерських зусиль. Прикладом є використання цифрових платформ та каналів соціальних мереж для координації волонтерської діяльності, поширення інформації та ефективної мобілізації ресурсів.

Такі практики не лише зміцнюють існуючі суспільні зв'язки, але й допомагають формувати нові кластери спільних цінностей, що ґрунтуються на патріотизмі, солідарності та громадянській відповідальності.

Ключовим тлом, на якому розгортається нормативізація цінностей, є афективно-психологічна модальність повсякденного досвіду. Домінування негативного емоційного фону в поєднанні зі значущим сегментом нейтральності свідчить про синергію хронічного стресового навантаження та адаптаційних механізмів рутинізації кризи. Ціннісні пріоритети формуються не тільки під впливом ідеологічних доктрин, скільки через прагнення відновити онтологічну безпеку, контроль та передбачуваність у реальності, де війна трансформується із короткострокового шоку на сталу соціальну умову існування.

Соціально-адаптивна функція ціннісної системи утверджується у рівновазі протилежних ціннісних альтернатив. Дане дослідження продемонструвало зважене ставлення респондентів до можливих змін та спроможності реалізувати власні потреби у взаємодії з іншими агентами.

На цьому підґрунті простежується не поляризація, а напружене співіснування двох ціннісних полюсів – автономії та солідарності. Особистісно-прагматичні орієнтації виявляються найбільш консолідованими у формі самопокладання та автономії рішень, що фіксує граничну межу соціальної легітимності індивідуалізму як стратегії виживання. Водночас комунітарний полюс демонструє надвисокий рівень моральної легітимації у площині взаємодопомоги та віри в синергію спільних дій.

Функціональність адаптивної спроможності проявилася у гнучкості добору ціннісних регулятивних поведінки в умовах безпрецедентної загрози та ситуації невизначеності. Швидка нормативізація конструктивних цінностей соціальної когезії показало, що добір ціннісних конструктів здійснюється на раціонально-критичній основі.

Проте аналіз виявляє межу ціннісної конвертації: солідарність у масовій свідомості функціонує переважно як практична норма горизонтальної кооперації, а не як готовність до повної ієрархічної підпорядкованості приватного інтересу колективному. Це резонує із якісними даними, що описують соціум як солідарний у моменти гострої кризи, але водночас фрагментований та уражений дефіцитами інституційної довіри.

Прояв соціально-адаптаційної спроможності ціннісної системи був виявлений на основі побудови пріоритетності задіяння регулятивного потенціалу ціннісних конструктів.

Підсумковий зріз базових цінностей за методикою Ш. Шварца підтверджує, що війна перебудовує ієрархію мотивацій, не замінюючи їх повністю. У ядрі ціннісної системи зберігаються високі оцінки самостійності та безпеки, які діалектично доповнюються імперативами доброзичливості та універсалізму. Посилення значущості норм традиції та конформності виступає культурно-нормативною відповіддю на загрозу, виконуючи функцію стабілізації соціального порядку. Натомість статусно-ієрархічні мотивації втрачають свою центральність, поступаючись цінностям, що підтримують колективну життєстійкість та етичну взаємність.

Проведені емпіричні дослідження показали, що соціальна адаптивність у доборі оптимальних кластерів була забезпечена на основі гнучких механізмів агентності. Автономне обрання власної ролі в процесах суспільної взаємодії засвідчили можливість реалізувати цільову модель оптимальної самореалізації в складних умовах невизначеності та втрати значення довоєнних імперативів соціального успіху та функціональності. При цьому провідні ціннісні орієнтири не втратили прагматичного характеру, що свідчить про їх високу відповідність міркуванням оптимальності та раціональності на індивідуальному і груповому рівні.

У практичному вимірі ціннісні орієнтації втілюються у специфічну модель агентності воєнного часу. Для неї характерні такі риси:

1) Пріоритет практичної агентності, коли відстоювання цінностей відбувається насамперед через предметні вчинки (донати, волонтерство), а не через інституційні чи протестні канали.

2) Етична заземленість солідарності, коли підтримка інших сприймається як повсякденний моральний стандарт, що допомагає адаптуватися до реальності.

Висновки стосовно емпіричних даних підтвердили агрегування ціннісною системою середовища конструктивної соціальної поведінки в умовах загроз і невизначеності.

3) Стратегія ситуативного компромісу, коли у відносинах з державою домінує прагматичне зважування інтересів, що дозволяє зберігати індивідуальну суб'єктність при визнанні необхідності інституційної координації.

Адаптація до життєвих загроз стала виміром доцільності дотримання вторинних абстрактних демократичних цінностей. При цьому традиційні та закріплені моральні регулятиви залишилися дієвими та ефективними запобіжниками розпаду когезії та асоціальної поведінці.

Синтез цих рис розкриває складну динаміку: соціум висуває високі етичні вимоги до публічного дискурсу, але водночас демонструє звуження порогу толерантності на мікрорівні. Нормативізація у воєнний час відбувається не лише через солідарність, а й через посилення критеріїв правильного світогляду як умови безпеки. У підсумку, сформована ціннісна система, де автономія поєднується із практичною взаємністю, становить емпіричну основу для розуміння легітимності соціального порядку в умовах тривалої екзистенційної загрози.

Егоїстичні або однобічні прагматичні міркування посіли незначне місце серед ціннісних регулятивів соціальної поведінки в Україні. Це дозволяє

стверджувати, що ціннісна система оперативно запропонувала валідні ціннісні конструкти, які вплинули на поведінку в очікуваний спосіб та відповідно до результатів розвитку, які визнаються спроможними стосовно перспектив демократичного розвитку.

У звіті Українського інституту пам'яті стосовно результатів загальнонаціонального репрезентативного опитування щодо інтересу громадян України до історії України вказано, що у 2023 році 40,9% опитаних завжди постійно беруть участь у щорічних шануваннях пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років у четверту суботу листопада. (Слайд номер п'ять звіту) [2].

У звіті за телефонним опитуванням 2024 року Українського інституту національної пам'яті було встановлено, що 61,4% респондентів беруть участь у щорічних вшануваннях пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років у четверту суботу листопада сторінка 26. Однак, згідно з тим же телефонним опитуванням 2024 року кількість тих, хто взагалі не брав участі в заходах із вшанування Голодомору збільшилася та сягла з 24,09 % у 2023 році до 38,5% у 2024 році [3].

При цьому зросла кількість тих, хто писав і пише матеріали і спогади соціальних мережах або медіа з 3,9 % опитаних в 2023 році до 4,9% у 2024 році [3, с. 27].

Натомість у звіті щодо проведення телефонного опитування з'ясувалося, що ставлення українців до комеморативних практик. Другий рік поспіль спостерігаються досить високі показники готовності населення до змін в рамках процесів декомунізації та деколонізації і підтримка сягає 77% [3].

Трендовість просування до топової рейтингової частини ціннісного кластеру спільної дії на основі цінностей вільного громадянського вибору видно в оцінюванні відповідей за п'ятибальною шкалою «зовсім не згоден», а п'ять – «повністю згоден». Простежується зростання цінностей індивідуа-

лізму, оскільки 55% опитуваних відповіли, що кожна людина повинна розраховувати перш за все тільки на себе. Також опитані надають перевагу самостійним рішенням, навіть якщо це не збігається позиція колективу чи громади 45%. Наявність індивідуалістичної орієнтації та обрання відповідного кластеру свідомої громадянської дії підтверджується позицією щодо піклування респондентів про власну безпеку і добробут на основі власних зусиль 42% опитаних [3].

Вказане свідчить, що індивідуальні мотивації мають стійкий характер та стимулюють відповідну поведінку на другому рівні ціннісних орієнтацій (див. рис. 1).

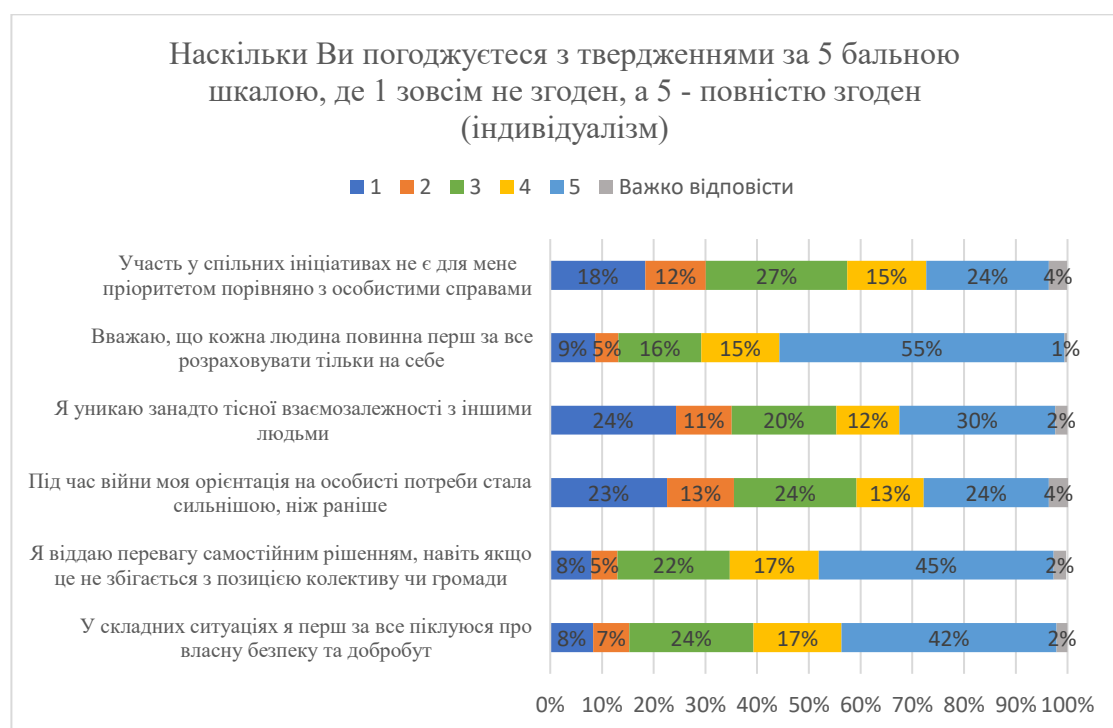

Рисунок 1 Розподіл відповідей на запитання «Наскільки Ви погоджуєтеся з твердженнями за 5 бальною шкалою, де 1 зовсім не згоден, а 5 - повністю згоден (індивідуалізм)» (за даними авторського соціологічного дослідження).

Комунітаристські стимули та регулятиви доповнюють розуміння індивідуалістичних налаштувань громадян сучасних кризових умовах України. 79% опитаних визнають підтримку інших у складні часи моральною нормою. При цьому 41% вважає спільні дії в інтересах громади важливішими за індивідуальні інтереси. Також 77% опитаних визнають підсилення спільної стійкості на основі об'єднання людей (див. рис. 2). Таким чином, рівень індивідуалізму відповідає за ціннісний кластер безпеки та виживання, тоді як комунітаристські тенденції відображають зростання рівня громадянської самосвідомості та обрання групи цінісних конструктів демократичного клас-теру.

Рисунок 2 Розподіл відповідей на запитання «Наскільки Ви погоджуєтесь з твердженнями за 5 бальною шкалою, де 1 зовсім не згоден, а 5 - повністю згоден (комунітаризм)» (за даними авторського соціологічного дослідження).

Просування кластеру демократичних цінностей до верхньої частини ціннісних пріоритетів підтверджується на основі опитування щодо трансляції цінностей лідерами думки. При цьому топовими цінностями найважливішими значущими виступають прозорість, чесність та недопущення маніпуляцій. Їх розрізняють як пріоритетні 53% опитування опитаних. Відповідно в ціннісних мотиваціях демократичного громадянського кластеру існує зв'язок з буденними ординарними уявленнями щодо якостей учасника суспільно-політичної діяльності. Вирішальним чинником обрання кластеру є довіра. Вона виступає первинним ціннісним конструктом в оцінці бажаних рис лідерів думки. Зокрема, громадяни очікують від лідерів мотивації до дій в рамках волонтерства допомоги та захисту громади. За це виступає 31% опитаних. Ще 17% висловилися за пріоритетність підтримки громадянської відповідальності. Разом це становить 48%, що означає стійкість тренду громадянських ціннісних мотивації які переважають міркуванням особистої безпеки та добробуту (див. рис. 3).

Варіативність цінностей громадсько-політичної участі та громадянського вибору ціннісній системі сучасної України підтверджується поглядами людей які виступають проти прийняття до кола своїх знайомих людей з іншими поглядами. Зокрема, сукупна частка тих, хто точно не буде толерувати інші погляди або швидше за все не буде становить разом 41%. При цьому кількість нейтральних відповідей становить 24% а тих хто буде толерувати 33%. Це означає, що в умовах війни ціннісні пріоритети демократичної інклюзії та сприйняття альтернативних точок зору поступаються обережності та пильності (див. рис. 4).

Рисунок 3 Розподіл відповідей на запитання «Які цінності, на вашу думку, мають транслювати відповідальні лідери думки під час війни?» (за даними авторського соціологічного опитування).

Підтвердження тренду щодо закріплення кластеризації цінностей демократичного блоку знаходить дані, які свідчать, що індивіди бажають мати свободу вибору та діяти відповідно власних рішень (70% опитаних). При цьому ця ж група опитаних як ключовий пріоритет розглядають допомогу іншим у своєму оточенні (74%). Тим часом особиста безпека та стабільність життя цікавлять 70% опитувань (див. рис. 5). Отже, за умов хисткого балансу означені цінності та їх кластеризація вимагають подальшого дослідження та підтвердження. Однак, навіть на цьому етапі є зрозумілим, що переважна більшість людей віддає перевагу поєднанню свободи і безпеки.

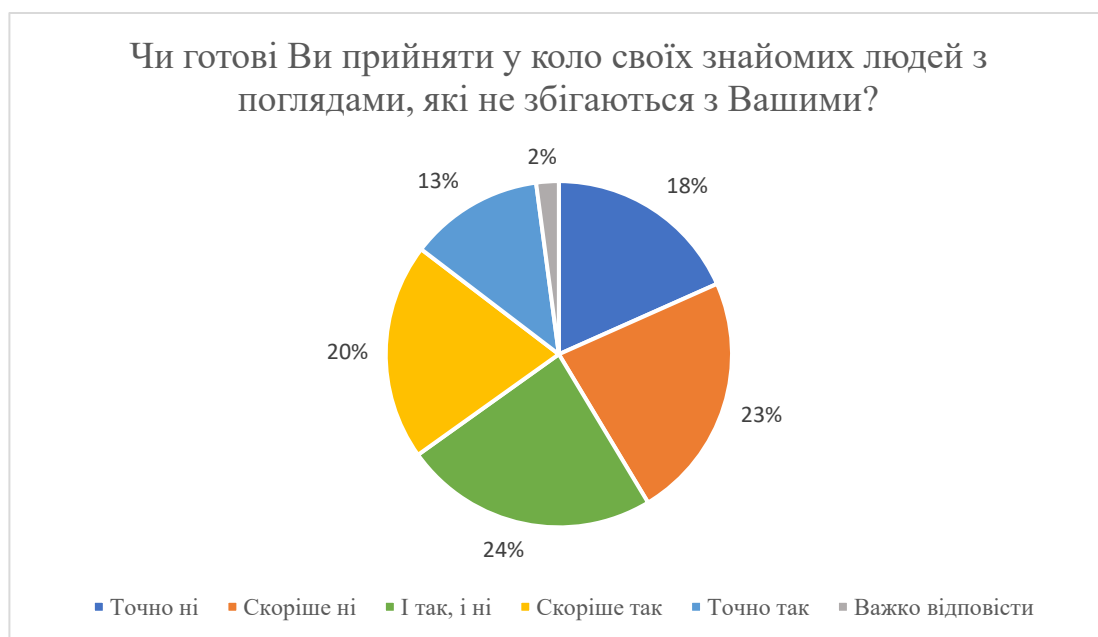

Рисунок 4 Розподіл відповідей на запитання «Чи готові Ви прийняти у коло своїх знайомих людей з поглядами, які не збігаються з Вашими?» (за даними авторського соціологічного дослідження).

Дані дослідження продемонстрували, що в сучасній Україні 55% опитаних вважають, що права та свободи людини стали більш обмеженими під час війни. При цьому труднощі з визначенням мають лише 1% громадян (див. рис. 6). На нашу думку, це говорить про те, що цінності громадської діяльності мають значну підтримку серед населення України навіть в умовах війни, та перебувають у важливій (провідній) частині ціннісного спектру.

Рисунок 5 Розподіл відповідей на запитання «Оцініть наскільки наведені нижче твердження для Вас є значущими у Вашій поведінці та повсякденних діях? (за 5-ти бальною шкалою, де 1 – зовсім не значимо, 5 – дуже значимо)» (за даними авторського соціологічного дослідження).

Найбільш обґрунтованим свідченням закріплення демократичних цінностей серед провідних мотивацій поведінки сучасних українців є дані, які демонструють, що 42% громадян згодні на підтримку волонтерських ініціатив та благодійності на основі власних вчинків. Але оптимізм певним чином обмежується через обмежену кількість респондентів які бажали висловлювати свою публічну позицію в соціальних мережах лише 14%. При цьому ті ж 14% можуть долучитися до мирних протестів та публічних акцій (див. рис. 7). Вірогідним є те, що це одна і та сама група. Імовірно також, що мова може йти про усвідомлення громадянами важливості цінностей поміркованості та

самообмеження в умовах військової загрози. Проте ця стійкість громадсько-політичних демократичних цінностей залишається на високому рівні.

Рисунок 6 Розподіл відповідей на запитання «Чи відчуваєте Ви, що під час війни Ваші права та свободи стали більш обмеженими?» (за даними авторського соціологічного дослідження).

Поміркованість та здатність до самообмеження ірраціонального сприйняття дійсності підтверджується даними про 36% громадян, які намагаються знаходити компроміс між власним інтересами та вимогами державних інституцій. Це свідчить про наявність рефлексивної основи обрання ціннісних конструктів та їх кластерів. При цьому 28% респондентів зазначають, що їх реакція на дії влади може залежати від конкретної ситуації (див. рис. 8). Отже, значна група населення залишає за собою можливість реагувати на неправомірні дії державних установ публічного врядування. Компроміс самообмеження та рефлексивність є показниками, які дозволяють стверджу-

вати про свідоме обрання ціннісних конструктів продемократичного характеру. Однак, наявність певної групи тих, хто не визначився, або обмежена кількість прибічників компромісу, говорять про варіативність подальших сценаріїв трендовості трансформаційної ціннісної системи сучасної України.

Рисунок 7 Розподіл відповідей на запитання «Які дії Ви вважаєте необхідними для відстоювання своїх цінностей?» (за даними авторського соціологічного дослідження).

Просування ціннісних конструктів громадянського вибору до числа актуальних ціннісних орієнтацій засвідчується ставленням українських громадян до державної політики національної пам'яті. Цей кейс демонструє взаємозв'язок між первинними та вторинними ціннісними імпульсами зміни поведінки. Йдеться про можливість логічного взаємозв'язку між ціннісно зумовленими переконаннями та проєктивними діями.

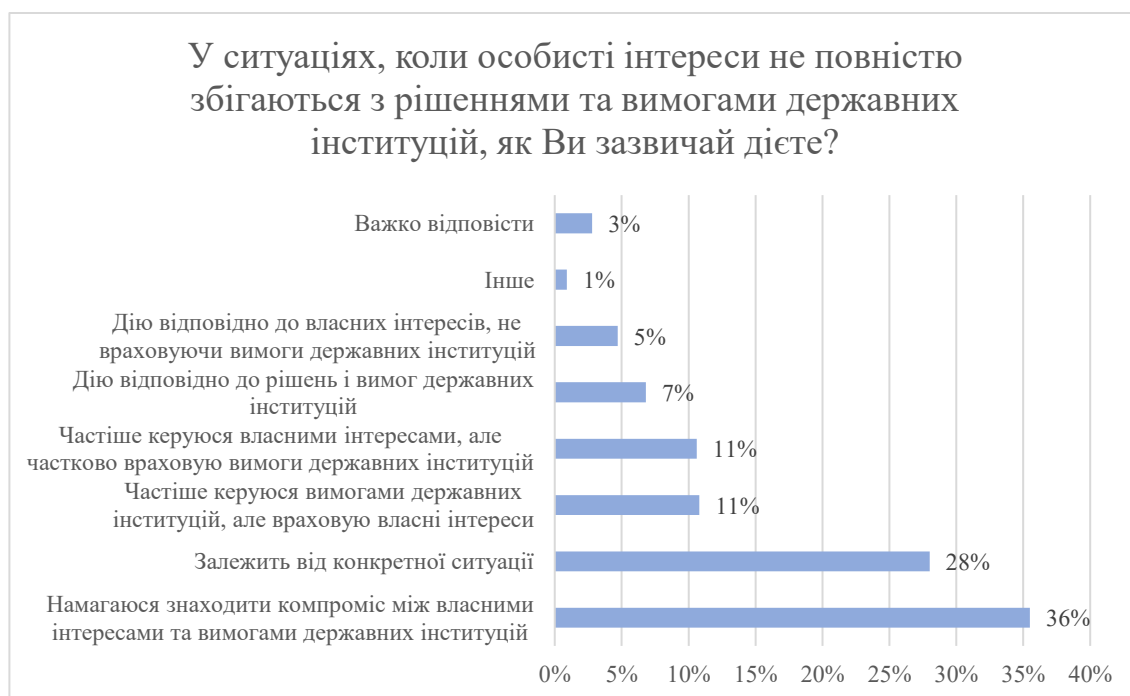

Рисунок 8 Розподіл відповідей на запитання «У ситуаціях, коли особисті інтереси не повністю збігаються з рішеннями та вимогами державних інституцій, як Ви зазвичай дієте?» (за даними авторського соціологічного дослідження).

У ставленні українців до діяльності УІНП на основі телефонного інтерв'ю 2024 року виявлені такі особливості:

- підвищення рівня впізнаваності УІНП у розрізі річного порівняння;
- досить низька кількість опитаних, яким добре знайома специфіка діяльності УІНП і які активно за нею стежать;
- підвищення рівня довіри до інформації, яка виходить від УІНП;
- зміни громадської думки в бік підтримки ініціатив від держави у сфері відновлення та збереження національної пам'яті [6, с. 36].

На рівні ціннісно зумовленої підтримки макросуспільних процесів видно, що українське суспільство більш усвідомлено ставиться до демократичних практики політичного неймінгу. Зокрема, це видно на прикладі підтримки політики декомунізації та її наступного етапу – деколонізації.

Українське суспільство демонструє прояви підтримки процесів деколонізації та деколонізації. Кардинальних змін у розрізі порівняння відповідей за 2023 і 2024 роки не виявлено, але другий рік поспіль спостерігаємо досить високі показники готовності населення до цих змін, які перевищують 70%[6].

Ціннісні пріоритети у вигляді кластеру демократичних цінностей знаходять підтвердження на основі сучасних методів соціальної діагностики. Зокрема, йдеться про нормативізацію такого комплексного ціннісно зумовленого ареалу як політика національної пам'яті.

Підтримка дій держави у сфері відновлення та збереження національної пам'яті є комплексною стратегічною поведінкою, яка засвідчує комплексну інтерналізацію ціннісних конструктів та в цілому відповідного кластера до ціннісної системи. Про це йдеться в Аналітичній записці за результатами проведення загальнонаціонального репрезентативного опитування методом телефонного інтерв'ю 2025, проведеного Інститутом національної пам'яті. Зокрема, зацікавлення викликає відповідь на питання «чи підтримуєте ви дії держави у сфері відновлення та збереження національної пам'яті за останні 10 років?». Цього року показник тих, хто цілком підтримує дії держави, значно виріс і становить 53%. Для порівняння: цілковиту підтримку в минулому, 2024 році, висловлювали 36,1%. Це свідчення того, що ті дії, які робить держава у сфері відновлення та збереження національної пам'яті за останні 10 років, із кожним роком мають усе більш упевнену підтримку [4, с. 8].

Цікавим підтвердженням глибинності інтерналізації ціннісного кластеру демократії є перевірка неупередженості ставлення громадян до практик колонізації.

У відповідь на питання «Чи має, на вашу думку, деколонізація поширюватись також на спадок австро-угорської імперії?» 36% опитаних не замислювались над цим запитанням, 38,8% вважають, що цілком або частково

деколонізація має поширюватись і на спадок Австро-Угорської імперії. А 21,6% вважають, що не має [4, с.17].

Означене доводить, що ціннісні конструкти політичної неупередженості визначають ставлення до складних політичних дилем.

На рівні ціннісної зумовленості локальної політичної ідентичності наявні дані про рівень «занурення» (включеності до контексту) громадян до локальної політичної спадщини. Зокрема, асоціативність ціннісних ідентифікаторів проявилася у визначенні ціннісно-персоналізованого виразу локальної ідентичності. Зокрема, у відповідь на питання чим для вас передусім сьогодні є місто Полтава? Було з'ясовано, що для 48,4% полтавців Полтава – це батьківщина Івана Котляревського і Симона Петлюри. 11,6% вважають, що Полтава – це місто козацької спадщини. Для 9,6% це місто кулінарних традицій (галушки) [4].

Як бачимо, ціннісна налаштованість полтавців має ретроспективно-культурний, політико-патріотичний та буденний ціннісний виміри. Розбіжність демонструє наявність демократичного середовища різноманіття.

Трендовість української ціннісної системи у вигляді ціннісної орієнтація як чинник реакції на динамічні суспільно-політичні події продемонстрована у Звіті загальнонаціонального репрезентативного опитування 2023 рік Фонд Ілька Кучеріва. Зокрема, у відповідь на питання Чи вважаєте ви дії Росії в Україні після повномасштабного вторгнення геноцидом українців? Це однозначно геноцид 80,3% [26]. Означена ціннісна оцінка є свідченням реагування опитаних на екзистенційні загрози та залучення ціннісного підходу до аналізу поточних подій. Подібна аналітична спроможність на буденному (ординарному рівні) є ознакою ціннісно зумовленої поведінки.

При цьому опитані явно усвідомлюють різницю між ціннісною кваліфікацією прямої екзистенційної загрози та ідентифікацією конкретних дій.

Те, що події російсько-української війни з боку країни-агресора носять характер воєнні злочини, які мають ознаки геноциду. Про це стверджують 12,4% [26]. Це вказує, що ціннісна зумовленість українців не є афективною чи ідеологічно зумовленою.

Стратегічний вплив на перспективні ціннісні орієнтації відображений у ставленні респондентів до повернення історичних назв населеним пунктам? Зокрема, повністю позитивно висловилися 48,9%. Натомість повністю негативно відповіли лише 5,4% опитаних [26]. Це свідчить про усвідомлене ставлення до процесів державно-політичного неймінгу як процесу, що зустрічає суспільну підтримку, яка є також способом висловлення поведінкової позиції.

Також рух до нормативізації кластеру демократичних (громадянських) цінностей в ціннісній системі України простежується через свідчення підтримки дій держави у сфері національної пам'яті за останні 10 років. Ці дії цілком підтримує 31,4%. Симптоматичним є низький, але не статистично-похибковий показник протилежної позиції. Зовсім не підтримує держполітику пам'яті лише 5,5% [5]. Це демонструє, що ціннісні конструкти пройшли кластеризацію та нормативізацію шляхом демократичного визнання на альтернативній основі.

У підсумку слід підкреслити важливість соціально-адаптивної функції системи цінностей, яка передбачає підтримку стабільності ціннісних орієнтацій в умовах кризових викликів та суспільних трансформацій. Її ключові емпіричні виміри включали поведінкову стабільність (надання переваги конструктивній та альтруїстичній поведінці над деструктивною та егоїстичною), передбачуваність ціннісно-орієнтованих реакцій серед регіонального та місцевого населення, існування «ціннісних пактів» в етнокультурному та професійному контекстах, а також стабільність ціннісних квот, незважаючи на нестабільне медіа- та комунікаційне середовище. Особливу увагу було

приділено унікальним особливостям, що спостерігалися у воєнній Україні з 2022 року, та кризовому розвитку суспільства.

Отже, емпіричні вимірювання показали, що соціально-адаптивна функція ціннісної системи українського суспільства реалізувалася у вигляді дотримання мінімуму демократичних цінностей (якими стали свобода, плюралізм, досяжність забезпечення прав і свобод) попри обмеження військового стану. Кількісні та якісні дані показали, що групи опитаних, попри суттєве занепокоєння щодо власних життєвих перспектив, демонструють високі показники підтримки громадянської відповідальності, активно підтримують волонтерський рух та Збройні Сили України. Особливо прикметним стало підвищення рівня соціального альтруїзму та соціальної співчутливості громадян, які висловлювали підтримку цінностей державності та територіальної цілісності попри негативний інформаційне тло.

Висновки до розділу 3

Таким чином, цілісна картина динаміки трансформації ціннісної системи українського суспільства відобразила мінливість співвідношення основних кластерних груп. Стійкість цінностей державно-громадянського кластеру забезпечилася, з одного боку масовою підтримкою на індивідуальному та груповому рівні цінностей власної державності та захисту національної незалежності на початку повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році.

З подальшим розгортанням військових дій спостерігалось явище варіативності та опціональності підтримки державно-громадянських цінностей. Водночас рівень підтримки залишався стабільно високим. Отримання респондентами зваженої та неупередженої інформації з різних джерел, яке за-

безпечило демократичне політичне середовище України сформувало позитивну опціональність (або вибірковість обрання) цінностей певного кластеру.

Можна стверджувати, що сталість підтримки демократичних цінностей та цінностей патріотичної національної ідентичності були зумовлені середовищем вільного вибору індивіда. Певне послаблення актуальності теми громадянських свобод було зумовлене зміщенням ціннісних акцентів на погіршення побутових умов та зростання загрози для особистісної безпеки та безпеки членів родин. Але навіть попри це державно-громадянські цінності залишаються в пріоритеті.

Ціннісна система доби незалежності дозволила українським громадянам зробити ціннісний вибір в бік конструктивної поведінки та оптимістично оцінити стратегічні перспективи України. Також вона стала своєрідним демпфером для адаптації психологічного стану в умовах негативного впливу руйнівних подій та відомостей про втрати під час війни.

Було продемонстровано, що основною тенденцією трансформації системи цінностей в українському суспільстві в умовах викликів воєнного стану є поступовий зсув від пострадянської матриці цінностей суспільства до основоположних ціннісних конструктів незалежної державності. Ця тенденція характеризується змінами у відносній важливості та структурному значенні різних ціннісних кластерів у системі. Примітно, що спостерігається зростання важливості кластерів, пов'язаних з громадянським вибором, таких як індивідуальна свобода та автономія, ідеологічна та політична ідентичність, що корениться в патріотизмі, а також соціальної згуртованості, що охоплює взаємодопомогу, співчуття та соціальну відповідальність, та національної ідентичності, включаючи український менталітет, культуру та мистецтво. І

навпаки, значення кластерів, пов'язаних з матеріальним добробутом, особистим успіхом, місцевою (регіональною) ідентичністю громади, розвагами та гедонізмом, зменшилося.

В цілому аналіз динамічних характеристик ціннісної системи сучасного українського суспільства дозволив з'ясувати, що ресурси соціальної адаптивності молодого покоління виявилися більш значними. Це підтверджується масовою підтримкою молоддю політичного курсу України на євроінтеграцію та подальшу модернізацію держави.

ВИСНОВКИ

Ціннісна система сучасної України перебуває в процесі динамічних перетворень, спричинених воєнною загрозою. Міждисциплінарний дискурс та сучасні соціологічні розробки сформулювали уявлення про механізми утвердження ціннісних конструктів та їх поєднання провідні домінантні кластери. Специфіка цінностетворення, кластеризації та нормативізації цінностей українського суспільстві відображає подвійний процес трансформації в рамках державотворення та розбудови політичної нації. Якщо в період до війни за Незалежність України (починаючи з 2014 року) ціннісна система розвивалася за напрямками, пов'язаними з загальними трендами інших суспільств, то починаючи з 2022 року посилюються тренди соціальної адаптації та збереження спільноти. В рамках встановлення основних трендів трансформацій ціннісної системи сучасної України було здійснено дослідні процедури, які дозволили сформулювати такі висновки.

1. Розкриття сучасного стану міждисциплінарних дискусій щодо конституції системи цінностей перехідного суспільства вимагає комплексної та інтегративної аналітичної основи, яка синтезує знання сучасної фундаментальної соціологічної теорії, галузевих соціологічних досліджень, а також філософських та правових досліджень. Такий підхід є життєво важливим для розуміння динамічних процесів, через які суспільні цінності обговорюються, реконструюються та інституціоналізуються в періоди глибоких соціальних змін, які характеризуються політичними потрясіннями, економічною реструктуризацією та культурною трансформацією. З точки зору сучасної фундаментальної соціологічної теорії, акцент робиться на визнанні суспільства як складної, багатовимірної системи, де система цінностей функціонує як відображення колективної свідомості, так і як визначальний фактор соціальної

згуртованості та стабільності. Теорії, запропоновані Максом Вебером і Талкоттом Парсонсом, виявили важливість соціальної інтеграції, яка забезпечується спільними цінностями, нормами та моральними рамками, які підлягають постійному перекалібруванню в перехідних контекстах. Ці теоретичні парадигми підкреслюють необхідність аналізу того, як суспільні актори орієнтуються в напрузі між традицією та інноваціями, стабільністю та змінами, і як колективні ідентичності переформовуються у відповідь на нові соціальні реалії.

Галузеві соціології сприяють нюансованому розумінню значення освіти, економіки, політики та культури у переосмисленні ієрархій цінностей. Вони підкреслюють важливість галузево-специфічних процесів, які впливають на суспільні системи цінностей. Галузеві соціологічні концепції демонструють, що процес реконструкції системи цінностей є за своєю суттю децентралізованим, багатовимірним та контекстно-залежним, що вимагає міждисциплінарного підходу, який охоплює взаємодію між різними сферами соціальної життєдільності.

Філософські дослідження надають критичне розуміння концептуальних основ формування цінностей, підкреслюючи важливість нормативних теорій, моральної філософії та епістемологічних міркувань у розумінні того, як цінності виправдовуються, оскаржуються та пріоритезуються.

Сучасні правові теорії пояснюють, що право функціонує як відображення суспільних цінностей, а також як механізм їх забезпечення та поширення, особливо в періоди суспільних потрясінь, коли правові реформи слугують ключовими інструментами для консолідації нових нормативних порядків. Міждисциплінарна дискусія також враховує вплив глобалізації, цифровізації та транснаціональних нормативних регулювань, які вносять нові складнощі в локальні та національні конфігурації цінностей під час суспільних трансформацій.

2. Методологія дослідження цінностей українського суспільства

була зумовлена предметністю трансформаційної ціннісної системи українського суспільства, яка має динамічний вимір. Відповідно було досліджено ціннісну структуру системи як сукупності кластерів ціннісних конструктів на основі системного та функціонального визначення наявних елементів. Класичні уявлення щодо ціннісної системи суспільства були доповнені наслідками авторського емпіричного дослідження ранжування ціннісних конструктів в рамках кластеру «громадянсько-демократичних цінностей». Зазначений кластер був обраний як провідний перелік поширених ціннісних конструктів щодо яких проводилися моніторингові та репрезентативні дослідження. Умови війни в Україні виступали динамічним тлом для експлікації нюансів ціннісного сприйняття соціально-політичної дійсності. Чинники політичних соціальних та економічних процесів тлумачилися як когерентна основа стимулювання обрання та трендового ранжування ціннісних конструктів.

Системологія трансформації цінностей українського суспільства в даному дослідженні розроблялася на основі принципів ціннісного креаціонізму, зумовлених біхевіоризмом, структурним функціоналізмом, концепціями цілераціональної дії тощо.

Розробка методології вивчення цінностей українського суспільства в контексті поточних політичних та соціально-економічних трансформацій вимагала комплексного та інтегративного підходу, який синтезує теоретичні основи, емпіричні методи дослідження та контекстуальний аналіз, що ґрунтуються на принципах системного підходу. Така методологія на нашу думку, в цілому врахувала складну, багат шарову природу системи суспільних цінностей, їх динамічну еволюцію у відповідь на кризові структурні зміни та взаємозалежність з політичними інститутами, економічними системами, культурними ідентичностями та траєкторіями української історичної пам'яті.

Системний підхід, що ґрунтується на теорії систем та положенняї кібернетики, підкреслює взаємозв'язок та взаємозалежність різних соціальних підсистем, визнаючи, що цінності українського суспільства не є ізольованими явищами, а вбудовані в ширші соціальні, політичні та економічні структури та перебувають під їхнім впливом. З теоретичної точки зору, методологія була закріплена на моделях формування та зміни цінностей, таких як теорія базових людських цінностей Ш. Шварца, яка забезпечує універсальну основу для визначення основних ціннісних вимірів, а також на моделях, специфічних для пострадянських та перехідних суспільств, які підкреслюють вплив історичної спадщини, політики ідентичності та соціально-економічних перетворень.

Емпірична частина методології включала синтез методів. Були поєднані якісні методичні засоби (глибинні інтерв'ю, фокус-групи та дискурс-аналіз, з кількісними методами соціологічної діагностики: опитуваннями, соціальними показниками та контент-аналізом ЗМІ та офіційних документів. Таке поєднання підвищило надійність та валідність результатів і дозволило отримати нюансоване розуміння того, як суспільні цінності формуються, обговорюються та інституціоналізуються в різних соціальних верствах та регіонах України.

3. Обґрунтування значення політичних, економічних та соціальних процесів на формування й трансформацію ціннісної системи визначалася на основі факторного аналізу. Ціннісна система українського суспільства в умовах повномасштабного вторгнення країни-агресора трансформується на основі чинників та процесів, які проявилися у довоєнний час. Проте військова криза значно динамізувала процеси соціальної згуртованості, сформувала жорсткі альтернативи між цінностями першого та другого порядку, сприяла чіткій акцентуації між кластерними сукупностями ціннісних конструктів.

Вплив політичних, економічних та соціальних процесів в Україні як факторів формування та трансформації сучасної системи цінностей українського суспільства являє собою складне явище, яке вимагає комплексного та міждисциплінарного аналізу, що ґрунтується на соціально-політичній теорії, економічній соціології та культурології. Ці процеси діють як динамічні та взаємопов'язані чинники, що постійно змінюють суспільні цінності, норми та колективні ідентичності на тлі поточних системних змін, геополітичної напруженості та внутрішніх реформ. У політичному плані траєкторія розвитку України від пострадянської незалежності до її сучасного стану відображає значну трансформацію в управлінні, демократизації та побудові національної ідентичності. Політичний процес також вносить суперечки щодо історичної пам'яті, мовної політики та територіальної цілісності, які відіграють важливу роль у формуванні колективних ідентичностей та суспільних пріоритетів. З економічної точки зору, перехід України від централізовано планової економіки до ринково-орієнтованої системи породжує зміни в суспільних цінностях, пов'язаних з індивідуальними досягненнями, економічним успіхом, соціальною мобільністю та матеріальним добробутом. Соціально-економічні процеси також сприяють регіональним відмінностям у системах цінностей, з відмінностями між міськими та сільськими районами, а також між західною та східною частинами України, що відображає різноманітний історичний досвід та соціально-економічні реалії. Крім того, соціальна стратифікація, міграція та урбанізація породжують нові соціальні ідентичності та ціннісні орієнтації, підкреслюючи індивідуальну автономію, різноманітність та глобальну взаємозв'язок. Взаємодія між цими процесами підкреслює важливість зовнішніх впливів, таких як міжнародні організації, політика європейської інтеграції та транснаціональні нормативні вимоги, які служать каталізаторами переналаштування цінностей шляхом просування демократичних норм, верховенство права та стандарти захисту прав людини.

Емпіричні дослідження, включаючи опитування громадської думки, дискурс-аналіз та етнографічні дослідження, пропонують розуміння того, як ці процеси конкретно впливають на суспільні установки, поведінку та соціальні норми.

4. Кластеризація цінностей українського соціуму в ході дослідження презентувалася як процес групування ціннісних орієнтацій, який був виявлений на основі двовимірних репрезентативних досліджень. Однак розробка емпіричного матеріалу показала, що в переліках кластерних сукупностей можуть бути присутніми ціннісні конструкти з різних рівнів різних кластерів. Умови повномасштабної війни показали, що кластеризація може прискорюватися або уповільнюватися хвилеподібним чином. Емпірична частина дослідження виявила, що сприйняття кластеру громадянсько- демократичних цінностей забезпечується в українському суспільстві попри обмеження на політичну діяльність. Отже, конструкти кластеру демократичних цінностей інтерналізувалися до ціннісної системи на первинному рівні.

Процеси кластеризації також формуються механізмами соціалізації, включаючи сім'ю, систему освіти, засоби масової інформації та середовище однолітків, які слугують каналами для передачі нормативних орієнтацій та посилення або оскарження існуючих кластерів. Кластеризація цінностей також залежить від процесів соціальних змін, включаючи урбанізацію, технологічний прогрес та демографічні зрушення, які сприяють появі нових кластерів, які наголошують на інноваціях, відкритості та космополітизмі. Ці нові кластери кидають виклик традиційним ціннісним групам, що призводить до складної співвіднесення нормативних орієнтацій, які співіснують та взаємодіють у суспільному середовищі.

Емпіричні дослідження з використанням репрезентативних опитувань, фокус-груп та дискурс-аналізу показали, що ці кластери не є статичними, а

характеризуються плинними межами, перекриттями та потенціалом для інтеграції або поляризації залежно від соціально-політичних подій та зовнішніх впливів. Особливості української ціннісної кластеризації також включають співіснування модерністських та традиціоналістських кластерів, які відображають напругу між модернізаційними амбіціями та бажанням зберегти культурну спадщину.

5. Нормативізація ціннісних кластерів в Україні була ідентифікована на основі аналізу документів. Аналіз семантичної структури законодавчих актів закріплення ціннісних конструктів як нормативних показників бажаної та результативної соціальної поведінки. На основі вторинних джерел було встановлено, що нормативізація ціннісних конструктів відбувається через визнання значення ціннісних конструктів у короткі терміни. Кейс інституалізації національної пам'яті продемонстрував, що громадянський вибір сприяв схваленню державного політичного неймінгу в рамках деконунізації та деколонізації.

Специфіка нормативізації ціннісної структури українського суспільства в умовах воєнного стану являє собою складне та багатоскладове явище, яке відображає динамічну взаємодію між суспільними нормативними рамками, культурною спадщиною, соціально-політичною стійкістю та вимогами, що виникають внаслідок сучасних викликів безпеці. Воєнний стан, як державно-правовий та адміністративний режим, фундаментально змінює нормативне середовище, надаючи пріоритет державній безпеці, суверенітету та громадському порядку над певними громадянськими свободами та нормативним плюралізмом, тим самим породжуючи значні зрушення в суспільних ціннісних орієнтаціях та нормативних очікуваннях. Нормативізація ціннісної структури українського суспільства в цьому контексті характеризується посиленням традиційних цінностей, таких як патріотизм, стійкість та солі-

дарність, а також посиленням акцентом на колективній ідентичності та національному суверенітеті, які слугують основоположними стовпами суспільної згуртованості в умовах зовнішніх загроз та внутрішніх потрясінь. Введення воєнного стану посилює суспільне визнання важливості безпеки, дисципліни та соціальної відповідальності. Як наслідок, посилюються нормативні очікування, пов'язані з підтримкою дій державної влади, колективним обов'язком та пріоритетом національних інтересів над індивідуальними свободами, що призвело до перекалібрування нормативних пріоритетів відповідно до вимог воєнного часу.

Суспільна система цінностей за умов воєнного стану також демонструє трендовість підвищеного почуття недовіри до зовнішніх та внутрішніх ворогів, сприяючи нормативним установкам, що підкреслюють пильність, лояльність та патріотизм, що підкріплюються медійною політикою, наративами ЗМІ та мобілізацією громадянського суспільства. Ці нормативні орієнтації впливають на сприйняття людьми легітимності, влади та соціальної відповідальності, тим самим формуючи поведінку, що відповідає вимогам воєнних умов.

6. Емпіризація трансформаційних процесів ціннісної системи сучасного українського суспільства в умовах війни проявилася прагматизацією ціннісних настанов орієнтацій та пріоритетів. Якщо в попередні періоди української незалежності ціннісна тема трансформувалася на основі переходу від соціалістичної до ринкової економіки, то у період війни за Незалежність значно актуалізувалися ціннісні конструкти, які відображають орієнтацію населення громадян України на практики соціальної згуртованості та взаємодії. В межах авторського дослідження нами було виявлено, що кластер громадянсько-демократичних цінностей здобув високий рівень актуалізації попри наявність значних побоювань стосовно власної безпеки та добробуту.

Основними емпірично виявленими трендами трансформації ціннісної системи сучасної України стала зміна співвідношення ціннісного кластеру добробуту та безпеки та кластеру громадянсько-демократичних цінностей. Також в рамках емпіричного дослідження було виявлено, що громадяни України незалежно від регіону долучається до практик соціальної згуртованості та схвалюють соціально відповідальну поведінку. Взаємодія кластерів «добробуту та безпеки» і «громадянсько-демократичного» забезпечила сталість та спроможність підтримки дій влади та громадянського суспільства в умовах збільшення тривалості війни починаючи з 2022 року.

Зокрема, в емпіричній частині нашого дослідження було виявлено, що респонденти висловлюють згоду щодо етично зумовлених мотивацій підтримки інших у складні часи 92% опитаних. Це вказує на емпірично підтверджену ціннісну синергію тренду актуалізації ціннісної згуртованості та підтримки загальнонаціональної резилієнтності в умовах військової загрози. Просоціальна громадянська мобілізація стала індикатором динаміки, який зафіксував здатність українських громадян демонструвати ціннісно зумовлену солідарність 82% респондентів. Емпіризація трансформації системи цінностей в Україні розкрилася на основі даних про готовність до практичних дій волонтерства взаємодопомогу та захисту громади (31% респондентів). Органічне поєднання цінностей соціальної безпеки та громадянсько-демократичних цінностей було виявлене на основі емпіричних показників щодо ставлення свободи вибору та дії громадян відповідно до власних рішень, яку 86% респондентів визначили як досить значущу.

Важливим аспектом емпіризації трансформації ціннісної системи стало те, що українські громадяни досить чітко фіксують наявність обмежень особистого простору та свободи дій (55% опитаних). Гіпотеза дослідження щодо синергетичного утвердження високої пріоритетності соціально-безпекових та громадянсько-демократичних цінностей знайшла своє

підтвердження в емпіричному показнику домінуючої моделі поведінки в ситуаціях конфлікту інтересів індивіду та вимог держави. Згідно з даними опитування, більшість громадян виступають за пошук компромісу та схиляються до ситуативних залежності своїх дій (36% та 28% опитаних).

Емпіричне відображення трансформації цінностей також включає вивчення ролі організацій громадянського суспільства, ЗМІ та освіти у формуванні комунітарних нормативних орієнтацій та сприянні демократичній свідомості. Емпіричні дослідження показують, що активна участь громадянського суспільства корелює з «вищим» рівнем громадянських знань, політичної ефективності та ціннісної відданості демократичним принципам. Емпіричні дані також демонструють, що суспільне сприйняття європейських прагнень України зміцнює нормативні зобов'язання щодо демократії, прав людини та громадянських свобод, сприяючи формуванню ціннісного середовища, яке сприяє реформам та консолідації демократії.

7. Динамічні характеристики *соціально-адаптаційної спроможності ціннісної системи українського суспільства* на рівні авторського емпіричного дослідження розкрилися на основі виявлення домінантної характеристики моральної підтримки інших у складні часи 79% опитаних. Крім того, респонденти виявили більшу готовність підтримувати інших під час війни, ніж у «довоєнний період» (63%).

Накладання цінностей соціальної безпеки на громадсько-демократичний кластер виявилася у оцінці громадянами трансляції відповідальності лідерів думки під час війни. Як було виявлено, 53% опитаних виступають за прозорість чесність та недопущення маніпуляцій з боку лідерів думки. Це свідчить, що попри гнучкість, компромісність та готовність до співпраці, громадяни України виступають за високий рівень громадянської відповідальності в суспільстві, виразно вважають цей показник одним з першочергових.

Специфіка соціальної адаптивності ціннісної системи сучасної України в умовах війни відобразилася у поєднанні значущості громадянської поведінки та особистої безпеки та стабільності життя. Зокрема, в дослідженні було виявлено, що захист прав інших людей та рівень можливостей підтримує 63% опитаних. У той же час, особисту безпеку та стабільність життя визначають як важливу ціннісну характеристику 70% опитаних. Ці високі показники демонструють, що цінності особистої безпеки та добробуту не набагато перевищують за важливістю та пріоритетністю цінності свободи вибору та громадянської толерантності і самореалізації. На цій емпіричній основі доречно вести мову про унікальний досвід утвердження української моделі соціально-адаптаційної спроможності ціннісної системи суспільства.

Таким чином, соціально-адаптаційна спроможність ціннісної системи сучасної України проявилася в утвердженні ціннісних конструктів громадянського вибору та особистої свободи в умовах обмежень на політичну діяльність та медійну публічну критику. Попри ці обмеження, ціннісна регуляція поведінки громадян сформувалася на основах патріотизму, взаємодопомоги, благодійної діяльності. Просування ціннісного кластеру громадянського вибору до провідної частини ціннісного підґрунтя суспільства свідчить про сприйняття українськими громадянами демократичних цінностей як невід'ємної складової планування особистісного та соціального майбутнього в період після повоєнного відновлення.

Динамічні характеристики соціально-адаптивної здатності системи цінностей українського суспільства становлять складну та мультипредметну галузь соціологічних досліджень. Вона вимагає подальшого всебічного аналізу розвитку, адаптації та впливу системи цінностей на соціальну поведінку за різних соціально-політичних, економічних та культурних умов. Соціа-

льно-адаптивна здатність системи цінностей українського суспільства визначається її спроможністю зазнавати значущих змін, стійкості та трансформації у відповідь на внутрішні виклики та зовнішній тиск, зберігаючи при цьому цілісність та стабільність. Одним з ключових проявів соціально-адаптивної здатності цієї системи є емпірично зафіксовані позитивні зрушення в підтримці базових демократичних соціально-ціннісних та поведінкових орієнтацій (патріотизм, громадянська відповідальність, толерантність та відкритість).

Емпіричні дані свідчать про те, що воєнна криза в Україні викликала імплементацію продемократичних та проєвропейських ціннісно-нормативних орієнтацій, які інтенсивно вбудовуються в суспільний дискурс та громадянську практику українського суспільства. Цей зсув відображає масову адаптивну поведінкову реакцію, спрямовану на переосмислення значення національної ідентичності та сприйняття демократичних принципів як провідних суспільних цінностей. Крім того, динамічні емпіричні прояви ціннісного вибору громадян включають посилення громадянської активності (передусім, онлайн-активізму) та добровільної участі в організаціях громадянського суспільства. Вони поступово перетворюються на дієві механізми соціальної адаптації.

Поширення досвіду успішної автономної діяльності волонтерських рухів, низових соціальних ініціатив та цифрового активізму в рамках підтримки Сил Оборони України демонструє здатність українського суспільства мобілізувати колективні ресурси, сприяти солідарності та спільно створювати інституційно-нормативні рамки, які узгоджуються з демократичними та громадянськими орієнтирами Об'єднаної Європи. Наведені прояви свідчать про високий ступінь суспільної стійкості, в рамках якої соціальні зусилля

громадян компенсують інституційну мінливість суспільства та сприяють нормативним інноваціям, які відображають успішну трансформацію національній ідентичності громадян сучасної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична записка за результатами проведення загальнонаціонального репрезентативного опитування методом телефонного інтерв'ю. Український Інститут Національної Пам'яті. Компанія «Оперативна соціологія». 2025 рік.
URL:https://drive.google.com/file/d/1I7rmSB3JKwY08Ydjap5_5F83reXLvVbE/view?usp=sharing
2. Аналітичний звіт за результатами проведення загальнонаціонального репрезентативного опитування методом особистого інтерв'ю (Face To Face). Український Інститут Національної Пам'яті. Компанія «Оперативна соціологія». 2023 рік. URL:https://drive.google.com/file/d/1_P8z0bACMi-M1Q5ferGKhcZfsydSHCj2/view
3. Аналітичний звіт за результатами проведення загальнонаціонального репрезентативного опитування методом телефонного інтерв'ю (CATI). Український Інститут Національної Пам'яті. Компанія «Оперативна соціологія». 2024 рік.
URL:https://drive.google.com/file/d/1oRQLuCV_n_NJWNIOW-TZj0Nya55dJcTb/view?pli=1
4. Аналітичний звіт за результатами проведення загальнонаціонального репрезентативного опитування методом телефонного інтерв'ю (CATI). Український Інститут Національної Пам'яті. Компанія «Оперативна соціологія». 2025 рік. URL:
https://drive.google.com/file/d/1I7rmSB3JKwY08Ydjap5_5F83reXLvVbE/view?usp=sharing
5. Аналітичний звіт за результатами проведення фокус-групового соціологічного дослідження. Український Інститут Національної Пам'яті. Компанія «Оперативна соціологія». 2023 рік. [URL:](#)

https://drive.google.com/file/d/1RK1VS4Exg1aStjJD_0hAZbcbQ-KbBJCA/view?usp=sharing

6. Аналітичний звіт за результатом опитування методом телефонного інтерв'ю (САТІ) в містах Київ, Львів, Одеса, Дніпро. Український Інститут Національної Пам'яті. Компанія «Оперативна соціологія». 2024 рік. URL: <https://drive.google.com/file/d/1oRnLbw5TioE3NNgTCW5McCYjPEJuVKn3/view?pli=1>

7. Бабенко Н. Б., Масюк Н. В. Соціологічна інтерпретація результатів дослідження ціннісних орієнтацій студентської молоді в Україні. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. - 2013. Вип. 30. 192-198.

8. Бадер С. О. Проблема формування ціннісно-сміслових орієнтацій особистості у соціологічних вимірах. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. 2019. № 3. С. 5-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2019_3_3

9. Батрун І. Формування загальнолюдських цінностей та громадянських якостей особистості в умовах НУШ. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2021. Вип. 5. С. 76-83.

10. Беляєва В. Індивідуалізація ціннісної свідомості українців: методи емпіричного вимірювання та результати їх застосування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2023. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, Methods. (51), 49-57. <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2023-51-05>

11. Бліхар М. П. Ціннісні орієнтації студентської молоді України: соціологічний аналіз проблеми. *Вісник Львівського університету*. Серія соціологічна. 2011. Вип. 5. С. 106-125.

12. Бочелюк В. В. Соціально-психологічні підходи до вивчення ціннісних орієнтацій особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Психологія. 2012. Вип. 44(2). С. 28-37. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2012_44\(2\)__6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2012_44(2)__6).
13. Ванджурак Р. В. Аксіологічний аспект розсуду суб'єктів правозастосування (питання цінностей в правозастосуванні). *Ампаро*. 2024. № 4. С. 24-35.
14. Васютинський В. О. Ціннісне порозуміння українців у соціально-психологічному контексті долаття бідності як стилю життя. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2016. Вип. 37. С. 72-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2016_37_8.
15. Вербецька Т. О. Ціннісні преференції в соціологічному дискурсі *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 65-66. С. 56-64.
16. Влада і громадянське суспільство у країнах світу: досвід взаємодії: Монографія / за ред. чл.-кор. НАН України О. М. Майбороди. Київ: Пі-Енд НАН України, 2025. 472 с.
17. Грущинська Н. М. Деякі питання глобальних проблем в змінній системі цінностей сучасного світу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2023. Вип. 18. С. 15-21.
18. Глинянська О. В. Свобода як ціннісна основа правової держави. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_81.
19. Гордієнко Н. М. Ціннісні передумови життєвого шляху випускників інтернатних навчальних закладів (за матеріалами соціологічного дослідження) *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 65-66. С. 71-77.

20. Гоцалюк А. А., Морська Н. Л., Кондратюк-Антонова Т. В. Цінності та права людини як основа міжкультурного діалогу в сучасному світі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. Вип. 51. С. 44-49.
21. 2022. Індекс сталості організацій громадянського суспільства. Звіт по Україні. Жовтень 2023. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/doslidzhennia?start=12>
22. Дейнега І. Косар Н., Демко М. Маркетинг цінності: навч. посіб. Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Рівне : Волинські обереги, 2025. 274 с.
23. Демократія, безпека та соціальне становище: думка респондентів в Одеській області у 2023 році. Фонд «Демократичні ініціативи». URL: <https://dif.org.ua/article/demokratiya-bezpeka-ta-sotsialne-stanovishche-dumka-respondentiv-v-odeskiy-oblasti-u-2023-rotsi>
24. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Правовий нігілізм як феномен ціннісного відношення до права. *Гуманітарний часопис*. 2006. № 3. С. 34-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2006_3_7.
25. Єрмоленко А. Балінченко С., Бистрицький Є., Бойченко М. Війна як виклик для моральних цінностей/ Філософська думка. - 2025. № 1. С. 7-65.
26. Звіт за результатами проведення загальнонаціонального репрезентативного опитування. 21.07 – 18.08.2023 р. Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» 2023 рік. URL: <https://dif.org.ua/article/analitichniy-zvit-za-pidsumkami-opituvannya-viynamir-peremoga-maybutne>
27. Зінченко В. В. Соціально-ціннісні моделі філософії освіти і менеджменту виховання в інструменталізмі прагматизму і неопрагматичній концепції. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 1. С. 82-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2014_1_10.

28. Іванова Н. В. Ціннісний зміст «духовного» в реалізації смислів життя індивіда: соціально-філософський аналіз. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 66. С. 26-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2016_66_4.
29. Ідентичність громадян України: тенденції змін. Соціологічне опитування. Центр Разумкова (червень 2024р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>
30. Кізілова К. О. Соціальний капітал: структура, динаміка та джерела в Україні.: автореф. дис. ... к. соц. н. : 22.00.04 - Спеціальні та галузеві соціології. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2021.
31. Комих Н. Г. Соціологічний вимір ціннісної компоненти екологічної культури. *Молодий вчений*. 2015. № 6(3). С. 105-108. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_6\(3\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_6(3)_27)
32. Котенко М. Положення юридичного позитивізму та соціологічного типу праворозуміння як пізнавальної основи вивчення ціннісно-правових аспектів інтелектуальної власності. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 4. С. 3-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lastte_2021_4_3.
33. Кривошеїн В. Ментальні ризики влади в ракурсі опозиції «ми» – «вони». *Наукові записки ІПЕНД*. 2018. Випуск 2(88). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kryvoshein_mentalni.pdf
34. Кривошеїн В., Дзега В., Нинюк І. Вплив політичних партій на демократичну відповідальність у публічному управлінні: порівняльний аналіз. *Наукові перспективи. Серія «Управління державою»*. 2024. № 2(44). С. 318–330. DOI : [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2\(44\)-318-330](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2(44)-318-330).

35. Кузьмук О. М., Любчук В. В. Ціннісні орієнтації випускників шкіл: за результатами якісного соціологічного дослідження. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 3. С. 94-98.
36. Маковецький А. М. Ціннісні орієнтації української молоді та їхня трансформація: досвід соціологічного аналізу. *Вісник Львівського університету*. Серія соціологічна. 2008. Вип. 2. С. 330-337.
37. Марченко О. Право як ціннісно–нормативна система: темпоральний аспект. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 75. С. 213-216. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_75_90.
38. Матюхін Д. А. Ціннісний вимір стилю життя сучасної молоді в контексті релігійної приналежності: соціологічний аналіз. *Грані*. 2018. Т. 21, № 2. С. 44-51.
39. *Межі інституційної спроможності: як працює влада в Україні*. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2025. 40 с.
40. Мельничук В. В. Ціннісна сутність природи в контексті розвитку соціальної держави (філософсько-релігійний аспект). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 1. С. 12-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrs_2011_1_4.
41. Мельніков А. Можливості дослідження ціннісно-нормативних трансформацій українського суспільства з позиції екзистенціальної соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2013. № 2. С. 52-72.
42. Молчанова О. Б. Соціально-психологічні особливості та ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді (за матеріалами соціологічного дослідження). *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер. : Соціологія. - 2010. Т. 146, Вип. 133. С. 94-98.
43. Найда І. Патріотизм у системі державних цінностей молоді *Літопис Волині*. 2023. Чис. 28. С. 355-359.

44. Настрої закарпатців 2025 року: оцінка безпекової ситуації, бачення майбутнього і ключові виклики регіону. Соціологічне опитування. Фонд «Демократичні Ініціативи». URL: <https://dif.org.ua/article/nastroi-zakarpattsiv-2025-roku-bachennya-maybutnogo-i-klyuchovi-vikliki-regionu>
45. Невмержицька О.М. Цінність як поняття: теоретичні основи. URL:<https://grani.org.ua/index.php/journal/article/download/256/243/>
46. Ніколенко В. Чинники самореалізації та життєвого успіху особистості в сучасному суспільстві (кейс лідерів громадської думки). DOI10.26565/2077-5105-2022-28-06 URL:<https://periodicals.karazin.ua/usoc-jour/article/download/24363/22501/>
47. Огаренко Т. О. Інституційні та ціннісно-нормативні засади регуляції соціально-правових відносин. *Європейські перспективи*. 2013. № 4. С. 10-15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_4_4.
48. Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро: монографія: в 2 томах /В. В. Кривошеїн, О. Ю. Висоцький, В. В. Ніколенко та ін.; за заг. ред. професора В. В. Кривошеїна. Том 1. Д.:Видавництво ДНУ, 2018. 289 с.
49. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024р.) Соціологічне опитування. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>
50. Оцінка громадянами ситуації в країні, бачення шляхів вирішення безпекових проблем (січень–лютий 2026р.) Соціологічне опитування. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-bachennya-shlyakhiv-virishennya-bezpekovykh-problem-sichen-lutyi-2026r>

gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-bachennia-shliakhiv-vyrishennia-bezpekovykh-problem-sichen-liutyi-2026r

51. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, оцінка проблем, що існують в українському суспільстві (листопад 2025р.) Соціологічне опитування. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-otsinka-problem-shcho-isluiut-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2025r>

52. Пандемія COVID-19 в Україні: соціальні наслідки. Монографія [В. Степаненко та ін.] ; НАН України, Ін-т соціології, Нац. фонд дослідж. України. Київ : Інтерсервіс, 2021. 403.

53. Панчук Н., Долинська Л. Соціальна справедливість в системі життєво - професійних цінностей студентів закладів вищої освіти різних спеціальностей. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Серія 12 : Психологічні науки. 2025. Вип. 27. С. 113-126.

54. Паращевін М. Відмінності ціннісних орієнтацій православних і греко-католицьких віруючих України (дані соціологічних досліджень) *Українське релігієзнавство*. 2015. № 73. С. 269-274.

55. Підтримка громадянами України демократичних цінностей, оцінка рівня демократії в країні. Бачення майбутнього України, зовнішньополітичні орієнтації громадян (листопад 2025р.) Соціологічне опитування. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidtrymka-gromadianamy-ukrainy-demokratychnykh-tsinnosti-otsinka-rivnia-demokratii-v-kraini-bachennia-maibutnogo-ukrainy-zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-lystopad-2025r>

56. Презентація результатів загальноукраїнського соціологічного дослідження. Український інститут національної пам'яті. Компанія «Оперативна соціологія» 2024 рік.

57. Савчинський Р. О., Демків О. Б. Інтерпретація ціннісних категорій учителями шкіл: соціологічна розвідка в контексті реформування сучасної української школи. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2019. Вип. 81. С. 109-126.

58. Сальнікова С., Климюк А. Масове кіно як чинник ціннісних орієнтацій студентів (за результатами соціологічного дослідження). Соціологічні студії. 2018. № 2. С. 45-53.

59. Свобода, безпека, достаток: думка українців під час війни Соціологічне опитування. Фонд «Демократичні ініціативи». URL: <https://dif.org.ua/article/svoboda-bezpeka-dostatok-dumka-ukraintsiv-pid-chas-viyni>

60. Сокур'янська Л. Ціннісне поле особистості як прояв амбівалентності індивідуальної свідомості. URL: <https://sau.in.ua/app/uploads/2019/06/Ukrainian-Sociology-in-the-21th-Century.pdf>

61. Соловей А. А. Ціннісний характер соціальної справедливості у трудовому праві. *Право і суспільство*. 2017. № 3 (2). С. 97-101. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2017_3\(2\)__23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2017_3(2)__23).

62. Стійкість та згуртованість українського суспільства під час війни. Періодичний звіт. (Випуск 9. Жовтень - грудень 2023 р.) *Український національний центр політичних досліджень*. <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/doslidzhennia/stijkist-ta-zgurtovanist-ukrajinskogo-suspilstva-pid-chas-vijni-periodichnij-zvit-vipusk-9-zhovten-gruden-2023-r>

63. Суспільно-політична солідарність в Україні у повоєнний період: прогностні оцінки. Аналітична доповідь / за ред. академіка НАН України О. О. Рафальського, чл.-кор. НАН України О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2025. 56 с.
64. Тельнова Г. В. Роль маркетингу публічних закупівель через призму формування суспільної цінності. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2025. Вип. 1. С. 154-158.
65. Тимошенко О. І., Левченко Л. О. Політичні цінності демократії, плюралізму, стабільності як формотворча складова політики. *Політикус*. 2025. Вип. 3. С. 90-96.
66. Тимошик М. Моральні цінності та історичні критерії нагородження в міжнародних відносинах. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2025. Вип. 19. С. 115-122.
67. Трутень А. В. Виховання ціннісного ставлення до водних ресурсів студентів аграрних закладів вищої освіти: автореф. дис. ... д.філософ : 011 - Освітні, педагогічні науки / А. В. Трутень ; Національний університет біоресурсів і природокористування України. 2021. 18 с.
68. Турпак Н. Особливості розробки проблеми української ментальності філософами Київської школи (соціально-ціннісні аспекти). *Українознавство*. 2020. № 3. С. 147-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2020_3_12.
69. Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути. Всеукраїнське опитування. Фонд «Демократичні ініціативи». <https://dif.org.ua/article/ukraina-edina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavni-atributi-vseukrainske-opituvannya>
70. Українське суспільство та європейські цінності. Звіт за результатами соціологічного дослідження. Gorshenin Institute. 2017.

URL:http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/JEvropeiski_cinnosti_tables_and_diagrams_MR_.pdf

71. Устинов Д. М. Принципи та підходи загальнотеоретичного дослідження легалізації окремих цінностей цифрового середовища. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 53-60.

72. Федоренко М. О. Харизма і цінності в політичній соціології М. Вебера. *Нотатки сучасної науки*. 2022. № 1. С. 12-13.

73. Филипович Л. О., Титаренко В. В. Релігія як цінність і релігійні цінності: релігієзнавчі і соціологічні виміри. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2021. Вип. 1(1). С. 71-86.

74. Філенко І. О. Специфіка ціннісно-смислової регуляції процесів соціально-психологічної адаптації. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 25. С. 565-581. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2014_25_46.

75. Фудерер Т. О. Українська мова, як цінність: поколіннєвий аспект. Київ : Арт Економі, 2020. 239 с.

76. Ходус О. В. Феномен соціальної аномії та його інтерпретація в умовах сучасного українського суспільства: автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.01 / Ходус Олена Володимирівна ; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. Х., 2000. 19 с.

77. Хрустальова М. С., Хрустальов Ф. С. Ціннісні орієнтації та сімейні цінності школярів (за даними соціологічних досліджень). *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2017. Вип. 76. С. 114-122.

78. Хуткий Д. О. Особистісні риси та ціннісні орієнтації студентів-соціологів НАУКМА. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2014. Вип. 8. С. 51-59.

79. Чернищенко І. Вербалізація ціннісних концептів у соціально-політичному та соціологічному дискурсі української мови. *Наукові записки*

[Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Сер. : Філологічні науки. 2010. Вип. 89(1). С. 362-370.

80. Шамрай В. Війна як знецінення цінностей у глобальному світі. *Філософська думка*. 2023. № 4. 5 – 20.

81. Щербань А. Д. Історична трансформація ціннісних орієнтацій особистості: соціологічний аспект. *Габітус*. 2016. Вип. 1. 11 – 15.

82. Які цінності стоять за рішеннями українців вдаватися (або не вдаватися) до корупції? Соціологічне опитування. Фонд «Демократичні ініціативи» 2018. URL:<https://dif.org.ua/article/yaki-tsinnosti-stoyat-zarishennyami-ukraintsiv-vdavatisya-abo-ne-vdavatisya-do-koruptsii>

83. Яковлева Л. І., Юшкевич Ю. С., Кольцов В. М. Дискурс щодо європейської інтеграції України: ідентичності, цінності, інститути. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. Вип. 51. 150 – 155.

84. Abbott P., Wallace C., Lin K., Haerpfer C. The Quality of Society and Life Satisfaction in China. *Social Indicators Research*. Springer. Nature Link 2016. 127. 653–670.

85. Abegaz M.B., Debela K.L., Hundie R.M. The effect of governance on entrepreneurship: From all income economies perspective. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. 2023. 12. 1 – 23.

86. Ahunov M., Van Hove L. National culture and financial literacy: international evidence. *Journal of Applied Economics*. 2020. Vol. 52 No. 21. 2261–2279. doi: <https://doi.org/10.1080/00036846.2019.1688241>.

87. Alesina A., Ferrara E.L. Ethnic diversity and economic performance. *Journal of Economic Literature*. 2005. Vol. 43 No. 3. 762–800. doi: <https://doi.org/10.1257/002205105774431243>.

88. Almeida J.F., Machado F.L., Costa A.F. Social classes and values in Europe. *Portuguese Journal of Social Science*. 2006. 5(2). 95–117.

89. Antón J.I., Grande R., Muñoz de Bustillo R., Pinto F. Gender Gaps in Working Conditions. *Social Indicators Research*. 2023. 166. 53–83.
90. Aren S., Nayman H. The effect of individual cultural values and phantasy on risky investment intention. *Journal of Economic and Administrative Sciences*. 2021. Vol. 39 No. 4. 847–866. doi: <https://doi.org/10.1108/JEAS-06-2021-0111>.
91. Badri M.A., Alkhaili M., Aldhaheeri H., Yang G., Albahar M., Alrashdi A. Exploring the Reciprocal Relationships between Happiness and Life Satisfaction of Working Adults—Evidence from Abu Dhabi. *International Journal of Environmental Research*. Public Health 2022. 19. 357 – 365.
92. Banerjee R. On the interpretation of World Values Survey trust question-global expectations vs. local beliefs. *European Journal of Political Economy*. 2016. Vol. 55. 491–510. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2018.04.008>.
93. Banton C. Economic Value: Definition, Examples, Ways To Estimate. URL: <https://www.investopedia.com/terms/e/economic-value.asp>
94. Barro R. J., Lee J. W. A new data set of educational attainment in the world, 1950-2010. *Journal of Development Economics*. 2013. Vol. 104. 184–198. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2012.10.001>.
95. Bartolini S., Sarracino F. The Dark Side of Chinese growth: Declining social capital and well-being in times of Economic Boom. *World Development*. 2015. 74. 333–351.
96. Bartram D. Age and Life Satisfaction: Getting Control Variables under Control. *Sociology*. 2020. 1. 421–437.
97. Becchetti L., Conzo G. The Gender Life Satisfaction/Depression Paradox. *Social Indicators Research*. 2022. 160. 35–113.
98. Bednarek-Gilland A. *Researching Values with Qualitative Methods Empathy, Moral Boundaries and the Politics of Research* Farnham. Ashgate.

2015. 122 p. URL:<https://www.perlego.com/book/1635991/researching-values-with-qualitative-methods-empathy-moral-boundaries-and-the-politics-of-research-pdf>

99. Bednarek-Gilland A. Cultures of the Past and the Past in our Cultures Miscellanea. *Anthropologica et Sociologica*. 15/2. 9-12014. URL:https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/miscellanea-anthropologica-et-sociologica/2014-tom-15-numer-2/miscellanea_anthropologica_et_sociologica-r2014-t15-n2-s9-12.pdf

100. Bellinger N., Kriekhaus J., Son B. The political economy of life satisfaction: democracy, national wealth, and personal income. *International Journal of Public Opinion Research*. 2024. Vol. 36 No. 1. doi: <https://doi.org/10.1093/ijpor/edae001>.

101. Beugelsdijk S. A note on the theory and measurement of trust in explaining differences in economic growth. *Cambridge Journal of Economics*. 2006. Vol. 30 No. 3. 371 – 387. doi: <https://doi.org/10.1093/cje/bei064>, available at: <http://www.jstor.org/stable/23601677>

102. Beutel A.M., Marini M.M., Gender, Values. *American Sociological Review*. 1995. 60 (3). 436 – 444.

103. Bieliaieva V. Individualisation of Value Consciousness of Ukrainians: Methods of Empirical Measurement And Results of Their Application. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University*. Series Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology. Theory. Methods. 2023. (51). 49–57. URL:<https://doi.org/10.26565/2227-6521-2023-51-05>.

104. Bonar J. The theory of moral sentiments, by Adam Smith, 1759., *Journal of Philosophical Studies*. 1926. Vol. 1 No. 3. 333–353.

105. Booth D.E. Post-materialism's social class divide: experiences and life satisfaction. *Journal of Human Values*. 2021. Vol. 27 No. 2. 141–160. doi: <https://doi.org/10.1177/0971685820946180>.

106. Borg I., Bardi A., Schwartz SH. Does the Value Circle Exist Within Persons or Only Across Persons? *Journal of Personality and Social Psychology*. 2017. 85(2). 151–62.
107. Borg I., Hermann D., Bilsky W., Pöge A. Do the PVQ and the IRVS scales for personal values support Schwartz's value circle model or Klages' value dimensions model? *Measurement Instruments for the Social Sciences*. 2019. 1(1). 22 – 27.
108. Borg I. Age- and gender-related differences in the structure and the meaning of personal values. *Personality and Individual Differences*. 2019. 138. 336–43.
109. Borkowski M. Trust and economic development on the example of European economies in 2017-2020: PLS-SEM modeling. *Quality and Quantity*. 2024. 1-24. doi: <https://doi.org/10.1007/s11135-024-01854-5>.
110. Boudon R. *The Origin of Values: Sociology and Philosophy of Beliefs*. Transaction Publishers. 2001. 345.
111. Chernysh N. *Present-day sociology: tendencies and prospects of development*. URL:<https://sau.in.ua/app/uploads/2019/06/Ukrainian-Sociology-in-the-21th-Century.pdf>
112. Cieciuch J., Schwartz S.H. The Number of Distinct Basic Values and Their Structure Assessed by PVQ-40. *Journal of Personality Assessment*. 2012. 94(3). 321–328.
113. Collins P.R., Lee J.A., Sneddon J.N., Döring A.K. Examining the consistency and coherence of values in young children using a new Animated Values Instrument. *Personality and Individual Differences*. 2017. 104. 279–285.
114. Crawford A., Etzioni A. The spirit of community: rights, responsibilities, and the communitarian agenda. *Journal of Law and Society*. 1996. Vol. 23. No. 2. P. 247–262.

115. Cuneo M. W. Values and Meaning: Max Weber's Approach to the Idea of Ultimate Reality and Meaning. *Ultimate Reality and Meaning*. 1990. 13(2). 84–95. URL:<https://doi.org/10.3138/uram.13.2.84>
116. Datler G., Jagodzinski W., Schmidt P. Two theories on the test bench: Internal and external validity of the theories of Ronald Inglehart and Shalom Schwartz. *Social Science Research*. 2013. 42(3). 906–925.
117. Davidov E., Meuleman B. Explaining Attitudes Towards Immigration Policies in European Countries: The Role of Human Values. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2012. 38 (5). 757–75.
118. Deirmentzoglou G.A., Agoraki K.K., Patsoulis P. The nexus between cultural values and perceptions of corporate sustainable development. *Social Responsibility Journal*. 2024. Vol. 20 No. 2. 224-242. doi: <https://doi.org/10.1108/SRJ-09-2022-0373>.
119. Delhey J. From materialist to post-materialist happiness? National affluence and determinants of life satisfaction in cross-national perspective. *Social Indicators Research*. 2010. Vol. 97 No. 1. 65-68. doi: <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9558-y>.
120. Dembitskyi S., Kyrychenko R., Salnikova S., Sydorov M. The Value Dimension of Public Opinion in Ukraine During the Full Scale War and Its Role for Post-War Reconstruction. *Sociological Studios*. 2022. 42-56. doi: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2022-02-42-56>.
121. Denton P.H. The End of Democracy. *Essays Philosophical*. 2015. 16. 70–88.
122. DeYoung C.G., Tiberius V. Value Fulfillment from a Cybernetic Perspective: A New Psychological Theory of Well-Being. *Personality and Social Psychology Review*. 2022. 27. 3–27.

123. Döring A.K., Blauensteiner A., Aryus K., Drögekamp L., Bilsky W. Assessing values at an early age: the Picture-Based Value Survey for Children (PBVS-C). *Journal of Personality Assessment*. 2010.92(5).439–48.
124. Douglas M., Wildavsky A. Risk and culture: an essay on the selection of technological and environmental dangers. *Berkeley: University of California Press*. 1982. 221 p.
125. Dorn D., Fischer J.A.V., Kirchgässner G., Sousa-Poza A. Direct democracy and life satisfaction revisited: New evidence for Switzerland. *Journal of Happiness Studies*. 2007. 9. 227–255.
126. Drury J., Carter H., Cocking C., Ntontis E., Tekin Guven S., Amlot R. Facilitating collective psychosocial resilience in the public in emergencies: twelve recommendations based on the social identity approach. *Frontiers in Public Health*. 2019. Vol. 7. Art. 141. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/publichealth/articles/10.3389/fpubh.2019.00141/full>
127. Drury J., Ntontis E. A social identity model of collective resilience in emergent groups. *The power of collective resilience against political violence and repression*. ed. by G. Acar Yasemin, B. Küllezi, S. Penic. London: Routledge. 2025. 13–30.
128. Ek A. Cultural values and productivity. *Journal of Political Economy*. 2024. Vol. 132 No. 1. 295–335. doi: <https://doi.org/10.1086/726239>.
129. El Husseiny I.A., Al Samman A., Mansour S., Ibrahim F. How do cultural values affect economic growth? An empirical evidence from world values survey (1994–2021). *Review of Economics and Political Science*. 2025. Vol. 10 No. 6. 414–441. doi: <https://doi.org/10.1108/REPS-02-2023-0012>
130. Elgar F.J., Davis C.G., Wohl M.J., Trites S.J., Zelenski J.M., Martin M.S. Social capital, health and life satisfaction in 50 countries. *Health Place*. 2011. 17. 1044–1053.

131. Elshout S. World Values Survey. In: *Humanities DDSSSa*. 2013. 234 – 256.
132. ESS European Social Survey. URL: <http://www.europeansocialsurvey.org/>. 2024 February 28.
133. Ethics of Artificial Intelligence The Recommendation. *UNESCO*. URL: <https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics?hub=355>
134. Fernandez R., Fogli A. Culture: an empirical investigation of beliefs, work, and fertility. *American Economic Journal: Macroeconomics*. 2009. Vol. 1 No. 1. 146 – 177. doi: <https://doi.org/10.1257/mac.1.1.146>.
135. Fetvadjiev V.H., He J. The longitudinal links of personality traits, values, and well-being and self-esteem: A five-wave study of a nationally representative sample. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2019.117(2). 448 – 467.
136. Frijns B., Hubers F., Kim D., Roh T.Y., Xu Y. National culture and corporate risk-taking around the world. *Global Finance Journal*. 2022. Vol. 52. 100 – 710. doi: <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2022.100710>.
137. Fung H.H., Ho Y.W., Zhang R., Zhang X., Noels K.A., Tam K-P. Age differences in personal values: Universal or cultural specific? *Psychological Aging*. 2016.31(3). 274–286.
138. Glaeser E.L., Laibson D.I., Scheinkman J.A., Soutter C.L. Measuring trust. *The Quarterly Journal of Economics*. 2000. Vol. 115 No. 3. 811-846. doi: <https://doi.org/10.1162/003355300554926>.
139. Gouveia V.V., Milfont T.L., Guerra V.M. The functional theory of human values: From intentional overlook to first acknowledgement—A reply to Schwartz (2014). *Personality and Individual Differences*. 2014. 68. 250–253.

140. Goyder J., Leiper J. M. The Decline in Survey Response: A Social Values Interpretation. *Sociology*. 1985. 19(1). 55-71. URL:<https://doi.org/10.1177/0038038585019001006>
141. Granato J., Inglehart R., Leblang D. The effect of cultural values on economic development: theory, hypotheses, and some empirical tests. *American Journal of Political Science*. 1996. Vol. 40 No. 3. pp. 607-631. doi: <https://doi.org/10.2307/2111786>.
142. Haerpfer C., Inglehart R., Moreno A., Welzel C., Kizilova K., Diez-Medrano J. et al. *World values survey wave. 7. (2017-2020) cross-national data-set*. 2020. URL:<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>
143. Hanson J.K. Cultural values and economic growth: a new look at past finding. *Annual meeting of the Midwest Political Science Association*. Palmer House Hilton. 2009. Chicago. IL. pp. 2-5. April. URL:<https://scholar.google.com/citations?user=x5QXDGsAAAAJ&hl=en>
144. He J., van de Vijver FJR. Self-presentation styles in self-reports: Linking the general factors of response styles, personality traits, and values in a longitudinal study. *Personality and Individual Differences*. 2015.81.129–134.
145. Heinich N. A Pragmatic Redefinition of Value(s): Toward a General Model of Valuation. Theory. *Culture & Society*. 2020. 37(4). 75–94. URL:<https://doi.org/10.1177/0263276420915993>
146. Hoellger C., Sommer S., Buhl H.M. Intergenerational value similarity and Subjective Well-Being. *Journal of Family Issues*. 2021. 44. 610–632.
147. Holton R., Turner B.S. Max Weber on Economy and Society, Routledge. London. 1989. 346.
148. Homocianu D. The LIVES4IT approach on access to documentation resources, education, training and research. In *Proceedings of the 6th Interna-*

tional Conference on Information Science and Information Literacy. Sibiu. Romania. 21–23 April 2015. Volume 4. URL:https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2602711

149. Homocianu D., Dospinescu O., Sireteanu N.A. Exploring the Influences of Job Satisfaction for Europeans Aged 50 + from Ex-communist vs. Non-communist Countries. *Social Indicators Research*. 2022. 159. 235–279.

150. Homocianu D., Plopeanu A.P., Florea N., Andrieș A.M. Exploring the patterns of job satisfaction for individuals aged 50 and over from three historical Regions of Romania. An inductive approach with respect to triangulation, cross-validation and support for replication of results. *Applied Sciences*. 2020. 10. 25 – 73.

151. Huntington S.P. The clash of civilizations? In Crothers L. and Lockhart. C. (Eds). *Culture and Politics*. Palgrave Macmillan. New York. 2000. 35 – 41. doi: https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6_6.

152. Hutcheon P. Value Theory: Towards Conceptual Clarification. *The British Journal of Sociology*. 1972. 23(2). 172–187.

153. Inglehart R. Trust between nations: primordial ties, societal learning and economic development, in Reif, K. and Inglehart. R. (Eds). *Eurobarometer*. Palgrave Macmillan. London. 1991. doi: https://doi.org/10.1007/978-1-349-21476-1_9.

154. Inglehart R., Baker W. E. Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*. 2000. Vol. 65. No. 1. P. 19–51.

155. Inglehart–Welzel Cultural Map. World Values Survey. URL:<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>

156. Iovcheva A., Reichardt D. Democratic values in times of war: the case of Ukraine. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI* DOI: 10.26693.ahpsxxi2023.si.048

157. Jackman R.W., Miller R.A. The poverty of political culture. *American Journal of Political Science*. 1996. Vol. 40 No. 3. 697–716. doi: <https://doi.org/10.2307/2111790>.
158. Jakobsen S. B. The value of political values. An exploration into the communication of political values by coalition government parties. *PhD Thesis*. 2015. URL: https://phd.au.dk/fileadmin/PhD_thesis_Sinne_Brandt_Jakobsen.pdf
159. Johnson N.D., Mislin A.A. Trust games: a meta-analysis. *Journal of Economic Psychology*. 2011. Vol. 32 No. 5. 865 – 889. doi: <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.05.007>.
160. Jordaan J.A. Economic freedom, post-materialism and economic growth. *Social Sciences and Humanities Open*. 2023. Vol. 7 No. 1. 100 – 416. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100416>.
161. Joshanloo M. There is no temporal relationship between hedonic values and life satisfaction: A longitudinal study spanning 13 years. *Journal of Research in Personality*. 2021.93.104 – 125.
162. Joshanloo M., Jovanović V. The relationship between gender and life satisfaction: Analysis across demographic groups and global regions. *Arch. Women and Mental Health*. 2020. 23. 331–338.
163. Jung M.H. A Study on the Correlation between Social Class and Life Satisfaction Perceived by the Korean Elderly. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*. 2020. 7. 543–553.
164. Kafka K.I., Kostis P.C. Post-materialism and economic growth: cultural backlash, 1981-2019. *Journal of Comparative Economics*. 2021. Vol. 49 No. 4. pp. 901-917. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jce.2021.04.001>.
165. Kaiser C., Trinh N.A. Positional, mobility, and reference effects: How does social class affect life satisfaction in Europe? *European Sociological Review*. 2021. 37. 713–730.

166. Kanagaretnam K., Lee J., Lim C.Y., Lobo G. Societal trust and corporate tax avoidance. *Review of Accounting Studies*. 2018. Vol. 23 No. 4. 1588–1628. doi: <https://doi.org/10.1007/s11142-018-9466-y>.
167. Kapás J. How cultural values affect economic growth: a critical assessment of the literature. *Ekonomika Misaio Praksa*. 2017. Vol. 26 No. 1. 265 – 285. URL: <https://hrcak.srce.hr/183562>.
168. Kasprzak S. The Values And The Rules Of Law. *Roczniki Nauk Prawnych* Tom XXIX. Numer 3. 2019. DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rnp.2019.29.34>. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/1753802.pdf>
169. Kassenboehmer S.C., Haisken-DeNew J.P. Heresy or enlightenment? The well-being age U-shape effect is flat. *Economic Letters*. 2012. 117. 235–238.
170. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. *Draft Policy Research Working Paper*. 2010. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/wgi.pdf> (accessed on 22 January 2020).
171. Kautish P., Khare A., Sharma R. Influence of values, brand consciousness and behavioral intentions in predicting luxury fashion consumption. *JPBM*. 2020.30(4).513–31.
172. Keane L., Pacek A., Radcliff B. Organized labor, democracy, and life satisfaction: A cross-national analysis. *Labor Studies Journal*. 2012. 37. 253–270.
173. Keng K.A., Jung K., Jiuan T.S., Wirtz J. The influence of materialistic inclination on values, life satisfaction and aspirations: An empirical analysis. *Social Indicators Research*. 2000. 49. 317–333.
174. Khan M., Jianhua Z., Saim H., Mohsin B. Cultural values and economic growth in Asia: an empirical analysis. *International Journal of Business and Social Science*. 2010. Vol. 1 No. 2. pp. 15–27.

175. Kim Y., Lee J. Social values and economic dynamics. Author links open overlay panel. *Journal of Economic Dynamics and Control* Volume 53. April 2015. 69 – 84 URL:<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165188915000093>
176. Kim U., Triandis H. C., Kagitcibasi C., Choi S.-C., Yoon G. *Individualism and collectivism: theory, method, and application*. Thousand Oaks. CA. SAGE Publications. 1994. 338.
177. Kong D., Piao Y., Zhang W., Liu C., Zhao Y. Trust and corporate social responsibility: evidence from CEO's early experience. *Economic Analysis and Policy*. 2023. Vol. 78 No. 1. pp. 585-596. doi: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2023.04.003>.
178. Korsgaard S., Anderson A. R. Enacting entrepreneurship as social value creation. *Sagepub*. Volume 29. Issue 2 URL:<https://doi.org/10.1177/0266242610391936> URL:<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0266242610391936>
179. Kostenko N., Makeyev S. Place and Time of Sociology. URL:<https://sau.in.ua/app/uploads/2019/06/Ukrainian-Sociology-in-the-21th-Century.pdf>
180. Kurnyshova Y. *Ukraine at War: Resilience and Normative Agency*. DOI: <https://doi.org/10.51870/UXXZ5757>. URL:<https://cejiss.org/ukraine-at-war-resilience-and-normative-agency>
181. Leduc G., Billaudet L., Engström E., Hansson H., Ryan M. Farmers' perceived values in conventional and organic farming: A comparison between French, Irish and Swedish farmers using the Means-end chain approach. *Ecological Economics*. 2023. 207. 107 – 767.
182. Lee J.A., Sneddon J.N., Daly T.M., Schwartz S.H., Soutar G.N., Louviere J.J. Testing and extending Schwartz refined value theory using a best–worst scaling approach. *Assessment*. 2019. 26(2). 166–80.

183. Leijen I., van Herk H., Bardi A. Individual and generational value change in an adult population, a 12-year longitudinal panel study. *Scientific Reports*. 2022. 12(1). 178 – 244.
184. Leijen I., van Herk H. Health and Culture: The Association between Healthcare Preferences for Non-Acute Conditions, Human Values and Social Norms. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. 18(23).128 – 208.
185. Levine R., Renelt D. A sensitivity analysis of cross-country growth regressions. *The American Economic Review*. 1992. Vol. 82 No. 4. 942–963. URL: <http://www.jstor.org/stable/2117352>
186. Lindeman M., Verkasalo M. Measuring values with the Short Schwartz's Value Survey. *Journal of Personality Assessment*. 2005. 85(2). 170–178.
187. Lidskog R., Sundqvist G. Environmental Expertise as Group Belonging: Environmental Sociology Meets Science and Technology. *Studies Nature and Culture*. 2018.13(3). 309-331 URL: <https://doi.org/10.3167/nc.2018.130301>
188. Loubser R., Steenekamp C. Democracy, well-being, and happiness: A 10-nation study. *Journal of Public Affairs*. 2017. 17. 16 – 46.
189. Ludwig K. The Social Construction of Legal Norms In *Social Ontology, Normativity and Law*. eds. M. Garcia-Godinez, R. Mellin, R. Tuomela, De Gruyter. 2020. 179-208. URL: <https://philarchive.org/archive/LUDTSC>
190. Łużyński W. The Moral Principles of Democracy: Reflections based on Catholic Social Teaching. *Cuadernos salmantinos de filosofía*. 2019. 46. 309–322.
191. Mann M. *The Sources of Social Power*. Cambridge University Press. Cambridge. 1986. 248.

192. Markus H. R., Kitayama S. Culture and the self: implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*. 1991. Vol. 98. No. 2. 224–253.
193. Martin J. L., Lembo A. Response to Vaisey. *Sociological Forum*. Vol. 37. No. 1. March 2022 DOI: 10.1111/socf.12790. URL: <https://static1.squarespace.com/static/627f527a849f8a12d52f1280/t/6282ad8f42aa125f797692bc/1652731280251/Martin+%26+Lembo+2022+%28response+to+vaisey+USE%29.pdf>
194. McClelland D.C. Achievement and entrepreneurship: a longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1965. Vol. 1 No. 4. 389–392. doi: <https://doi.org/10.1037/h0021956>.
195. Miles A. The (Re)genesis of Values. *American Sociology Review*. 2015. 80(4). 680–704.
196. Moon H.R., Perron B. Testing for a unit root in panels with dynamic factors. *Journal of Econometrics*. 2004. Vol. 122 No. 1. 81–126. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2003.10.020>.
197. Myrdal G. Twenty years of the united nations economic commission for Europe. *International Organization*. 1968. Vol. 22 No. 3. 617 – 628. doi: <https://doi.org/10.1017/S0020818300013746>.
198. Nunn N. Culture and the historical process. *Economic History of Developing Regions*. 2012. Vol. 27 No. sup1. 108–126. doi: <https://doi.org/10.1080/20780389.2012.664864>, URL: <https://hdl.handle.net/10520/EJC126771>
199. Oishi S., Diener E., Lucas R.E., Suh E.M. Cross-Cultural Variations in Predictors of Life Satisfaction: Perspectives from Needs and Values. *Cultural Well-Being*. 2009. 38. 109–127.

200. Okazaki S., Mueller B. Cross-cultural advertising research: where we have been and where we need to go. *International Marketing Review*. 2007.24(5).499–518.
201. Orviska M., Caplanova A., Hudson J. The impact of democracy on well-being. *Social Indicators Research*. 2014. 115. 493–508.
202. Oyserman D., Coon H. M., Kimmelmeier M. Rethinking individualism and collectivism: evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*. 2002. Vol. 128. No. 1. 3–72.
203. Pacek A., Radcliff B. Assessing the Welfare State: The Politics of Happiness. *Perspective Politics*. 2008. 6. 267–277.
204. Parks-Leduc L., Feldman G., Bardi A. Personality traits and personal values: a meta-analysis. *European Sociological Review*. 2015. 19(1). 3–29.
205. Parsons T. The Place of Ultimate Values in Sociological Theory. *International Journal of Ethics*. 1935. 45(3). 282–316.
206. Parsons T. *The Social System*. Free Press. NY.1991. 568.
207. Pavčnik M. Interpretation as a Value (RE)Construction of the Legal Norm. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2017. 9. 10.1515/bjlp-20160011. URL: https://www.researchgate.net/publication/314110117_Interpretation_as_a_Value_REConstruction_of_the_Legal_Norm/citation/download
208. Pfaff T., Hirata J. Testing the Easterlin hypothesis with panel data: the dynamic relationship between life satisfaction and economic growth in Germany and the UK. (May1, 2013). 2013. *SOEP paper*. No.554. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2268546>.
209. Piketty T. *Capital in the Twenty-First Century*. The Belknap Press of Harvard University Press. 2014. 67 – 78.
210. Platteau J.P. Community imperfections. *Annual Bank Conference on Development Economics*. World Bank. Paris. 2000. 55 – 66.

211. Pryor F.L. National values and economic growth. *American Journal of Economics and Sociology*. 2005. Vol. 64 No. 22. 451-483. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.2005.00375.x>.
212. Puranen B. CentER data. *Dutch version of the World Values Survey*. Round 2011-2012. Tilburg: CentERdata. 2014. 34 – 41.
213. Rahimi A., Garshasbifakhr S., Asayesh H. Investigating the effect of trust on economic growth in developed and developing (Generalized Method of Moments (GMM) approach). *Journal of Development and Capital*. 2022. Vol. 7 No. 1, pp. 101-120, doi: <https://doi.org/10.22103/JDC.2022.18687.1183>.
214. Rajani N.B., Skianis V., Filippidis F.T. Association of environmental and sociodemographic factors with life satisfaction in 27 European countries. *BMC Public Health*. 2019. 19. 534 – 578.
215. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. *UNESCO*. URL: <https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics?hub=355>
216. Reinecke J., Ansari S. The Politics of Values and Value Creation. *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*. 2013. URL: https://www.researchgate.net/publication/274064765_The_Politics_of_Values_and_Value_Creation/citation/download
217. Research Methodology in Sociology. *Primus Civil Services Academy*. URL: <https://primusias.com/research-methodology-in-sociology/>
218. Ritwik B. On the Interpretation of World Values Survey Trust Question: Global Expectations vs. *Local Beliefs Discussion Paper*. No. 9872 April 2016. URL: <https://docs.iza.org/dp9872.pdf>
219. Roberts D.R., Bahn V., Ciuti S., Boyce M.S., Elith J., Guillera-Arroita G., Hauenstein S., Lahoz-Monfort J.J., Schröder B., Thuiller W., et al. Cross-validation strategies for data with temporal, spatial, hierarchical, or phylogenetic structure. *Ecography*. 2017. 40. 913–929.

220. Robinson O.C. Values and adult age: findings from two cohorts of the European Social Survey. *European Journal of Ageing*. 2012.10(1).11–23.
221. Rokeach M. *The nature of human values*. The Free Press. 1973. 346.
222. Roth F. Reassessing the relationship between trust and growth. *Hamburg Discussion Papers in International Economics*. No.14. 2024. URL: <https://hdl.handle.net/10419/280902>
223. Rudolf R., Bethmann D. The paradox of wealthy nations' low adolescent life satisfaction. *Journal of Happiness Studies*. 2023. Vol. 24 No. 1. 79 – 105. doi: <https://doi.org/10.1007/s10902-022-00595-2>.
224. Sagiv L., Roccas S., Cieciuch J., Schwartz SH. Personal values in human life. *Nature Human Behaviour*. 2017. 1(9). 630–639.
225. Sagiv L., Roccas S. How do values affect behavior? Let me count the ways. *Personality and Social Psychology Review*. 2021. 25(4). 295–316
226. Sagiv L., Schwartz S.H. Personal values across cultures. *Annual review of psychology*. 2022. 73(1). 517–46.
227. Scherpenzeel A.C. «True» longitudinal and probability-based Internet panels: evidence from the Netherlands. *Social and behavioral research and the Internet*. Routledge. 2018. 77–104.
228. Schwartz S.H., Bardi A. Value Hierarchies Across Cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2001. 32(3). 268–90.
229. Schwartz S.H., Bilsky W. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990. 58(5). 878–91.
230. Schwartz S.H., Bilsky W. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990.58(5).878–91.

231. Schwartz S.H., Cieciuch J., Vecchione M., Davidov E., Fischer R., Beierlein C., et al. Refining the theory of basic individual values. *Journal of personality and social psychology*. 2012.103(4). 663 – 701.
232. Schwartz S.H., Cieciuch J. Measuring the Refined Theory of Individual Values in 49 Cultural Groups: Psychometrics of the Revised Portrait Value Questionnaire. *Assessment*. 2022. 29(5).1005–1019.
233. Schwartz S.H., Rubel T. Sex differences in value priorities: Cross-cultural and multimethod studies. *Journal of personality and social psychology*. 2005.89 (6).100 – 110.
234. Schwartz S.H. A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. *Questionnaire Development Package of the European Social Survey*. 2003. 259–290. URL: www.Europeansocialsurvey.org
235. Schwartz S.H. Basic individual values: Sources and consequences. *Handbook of value: Perspectives from economics, neuroscience, philosophy, psychology and sociology*. 2016. 84. 26 – 31.
236. Schwartz SH. Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. Measuring attitudes cross-nationally: *Lessons from the European Social Survey*. 2007. 169.169–203.
237. Schwartz S.H. Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. Measuring attitudes cross-nationally: *Lessons from the European Social Survey*. 2007.161–93. URL: [https://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60281-6)
238. Sen A. How does culture matter. in Rao V. and Walton M. (Eds). *Culture and Public Action*. Stanford University Press. 2004. 37-58.
239. Sifakis J. Value Systems and Society. In: *Understanding and Changing the World*. Springer. Singapore. 2022. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-19-1932-9_8

240. Sirgy M.J., Gurel-Atay E., Webb D., Cicic M., Husic-Mehmedovic M., Ekici A., Herrmann A., Hegazy I., Lee D.J., Johar J.S. Is materialism all that bad? Effects on satisfaction with material life, life satisfaction, and economic motivation. *Social Indicators Research*. 2013. 110. 349–366.

241. Smallenbroek O., Stanciu A., Arant R., Boehnke K. Are values stable throughout adulthood? Evidence from two German long-term panel studies. *PLoS One*. 2023.18(11).88 – 198.

242. Social and Human Sciences. *UNESCO*. URL: <https://www.unesco.org/en/social-human-sciences>

243. Social Cohesion in Ukrainian Society: challenges and barriers for vulnerable groups. Opora. URL: <https://oporaua.org/en/viyna/social-cohesion-in-ukrainian-society-challenges-and-barriers-for-vulnerable-groups-25748>

244. Social processes. *UNESCO*. URL: <https://www.unesco.org/en/query-list/s/social-processes>

245. Sokuryanska L. Value Field Of A Person As The Manifestation Of The Individual Consciousness Ambivalence. URL: <https://sau.in.ua/app/uploads/2019/06/Ukrainian-Sociology-in-the-21th-Century.pdf>

246. Spear R., Lautermann C. The ambiguities of (social) value creation: towards an extended understanding of entrepreneurial value creation for society. *Social Enterprise Journal*. 2013. Vol. 9 No. 2 pp. 184–202. doi: <https://doi.org/10.1108/SEJ-01-2013-0009>

247. Stattin H., Amnå E. Basic Values Transform Political Interest into Diverse Political Values, Attitudes and Behaviors. *Journal of Youth and Adolescence*. 2022. Jul 8.51(11).2205–2218. doi: 10.1007/s10964-022-01654-w

248. Steinert S. Sociology and Value. In: *Interdisciplinary Value Theory*. Palgrave Macmillan, Cham. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-10733-7_3

249. Swank D. Culture, institutions, and economic growth: theory, recent evidence, and the role of communitarian polities. *American Journal of Political Science*. 1996. Vol. 40 No. 3. 660-679. doi: <https://doi.org/10.2307/2111788>.
250. Swedberg R. Max Weber's vision of economic sociology. *The Journal of Socio-Economics*. 1998. Vol. 27 No. 4. 535-555. doi: [https://doi.org/10.1016/S1053-5357\(98\)80006-1](https://doi.org/10.1016/S1053-5357(98)80006-1).
251. Tabellini G. Presidential address: institutions and culture. *Journal of the European Economic Association*. 2008. Vol. 6 No. 3. pp. 255-294. doi: <https://doi.org/10.1162/JEEA.2008.6.2-3.255>.
252. Tabellini G., Harari M. The effect of culture on the functioning of institutions: evidence from European regions. *CESifo DICE Report*. 2009. Vol. 7 No. 1. 13-19.
253. The Body as a Social Construction. *Seneca notes* URL: <https://senecalearning.com/en-GB/revision-notes/a-level/sociology/aqa/5-1-1-the-body#the-body-as-a-social-construction>.
254. Tuulik K., Õunapuu T., Kuimet K., Titov E. Rokeach's instrumental and terminal values as descriptors of modern organisation values. *IJOL*. 2016.5(2).151–61.
255. Uslaner E.M. *The Moral Foundations of Trust*, Cambridge University Press, Cambridge. 2002. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614934>.
256. Uslaner E.M. *Corruption, Inequality, and the Rule of Law: The Bulging Pocket Makes the Easy Life*, Cambridge University Press, Cambridge. 2008. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511510410>.
257. Values in Research. *Seneca Methodical Paper*. URL: <https://senecalearning.com/en-GB/revision-notes/a-level/sociology/aqa/1-2-5-values-in-research>

258. Values Theory And Research. *Skidmore College*. URL: <https://www.skidmore.edu/campuslife/karp/book-chapters/Values-Theory-and-Research.pdf>
259. van Herk H., Schoonees P.C., Groenen P.J.F., van Rosmalen J. Competing for the same value segments? Insight into the volatile Dutch political landscape. *PLoS One*. 2018. 13(1). 44 – 68.
260. Van Hoorn A. Cultural determinants of human capital accumulation: evidence from the European Social Survey. *Journal of Comparative Economics*. 2019. Vol. 47 No. 2. pp. 429-440. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jce.2019.01.004>.
261. Veenhoven R. Happiness: Also Known as “Life Satisfaction” and “Subjective Well-Being”. In *Handbook of Social Indicators and Quality of Life Research*; Land K., Michalos A., Sirgy M.J., Eds.; Springer: Dordrecht. The Netherlands. 2012.
262. Veenhoven R. *The Study of Life-Satisfaction*. Eötvös University Press: Budapest, Hungary. 1996. URL: <http://hdl.handle.net/1765/16311>
263. Verme P. Happiness, freedom and control. *Journal of Economic Behavior & Organization*. Organ. 2009. 71. 146–161.
264. Vilar R., Liu JH-f, Gouveia V.V. Age and gender differences in human values: A 20-nation study. *Psychology and aging*. 2020. 12(2).248–57.
265. Weber M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Unwin Hyman. London. 1905. 456.
266. Weiss L., Hobson J.M. States and Economic Development: A Comparative Historical Analysis. *Polity Press*. Cambridge. 1995. 6-7.
267. Welzel C., Inglehart R. Liberalism, post-materialism, and the growth of freedom. *International Review of Sociology*. 2005. Vol. 15 No. 1. 81-108. doi: <https://doi.org/10.1080/03906700500038579>.

268. Williams G. *Data Mining with Rattle and R. The Art of Excavating Data for Knowledge Discovery*. Springer. Berlin.Heidelberg. Germany. 2011. 269–291.
269. Wise B. J. Our Value System: Where We Get It and How It Shapes Us. URL:<https://medium.com/@blakejwise/our-value-system-where-we-get-it-and-how-it-shapes-us-765c95df446b>
270. Xiao J.J., Tang C., Shim S. Acting for happiness: Financial behavior and life satisfaction of college students. *Social Indicators Research*. 2009. 92. 53–68.
271. Xing T., Ya W., Tingxian M., Mingcheng H. Meta-Analysis of the Relationship between Meaning in Life and Subjective Well-being: A Cross-Cultural Perspective. URL:<https://ijarped.com/index.php/journal/article/view/1081>
272. Yerbosynova B., Ismatova S. Formation Of Values. *American Journal of Advanced Scientific Research (AJASR)* 2025. February. ISSN: 2195-1381 Vol. 2. Issue 10. 44-48.
273. Yin K. On the Human Rights Implications of the Whole-Process People's Democracy. *Journal of Human Rights*. 2022. 21. 71 – 91.
274. Yoo S., Ye L. National culture and tax avoidance of multinational corporations. *Sustainability*. 2019. Vol. 11 No. 24. p. 694 – 706. doi: <https://doi.org/10.3390/su11246946>.
275. Zhang F., Zhang C., Hudson J. Housing conditions and life satisfaction in urban China. *Cities*. 2018. 81. 35–44.
276. Zhang Y., Yan Z.-J., Soong F.K. Cross-validation based decision tree clustering for HMM-based TTS. In *Proceedings of the 2010 IEEE International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing*. Dallas. TX. USA. 14–19 March 2010. 4602–4605.

Наукові праці, у яких викладені основні положення дисертації:

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Денисенко, Д. Ціннісна система українського суспільства: академічні дослідження. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2023. Вип. 99. С. 17-26. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/99/2.pdf>.

2. Кривошеїн, В., Денисенко, Д., Балійчук, В. Зміни в системі цінностей громадян України зі статусом внутрішньо переміщених осіб. *Грані*. 2024. Т. 27, № 2. С. 101-108. DOI: <https://doi.org/10.15421/172437>. (Здобувач Денисенко Д. Г. виконав основний обсяг емпіричної та аналітичної роботи: розробив дизайн дослідження, організував і провів збір та аналіз емпіричних даних, підготував основні розділи тексту та сформулював висновки. Науковий керівник Кривошеїн В. В. забезпечив концептуальне й теоретико-методологічне обґрунтування дослідження, визначив його мету, завдання та гіпотези, здійснив наукову інтерпретацію результатів і загальне наукове редагування. Співавтор Балійчук В. А. здійснив аналіз наукових джерел, аналітичний супровід емпіричної частини, узагальнення результатів дослідження та оформлення бібліографічного апарату.)

3. Денисенко, Д. Ціннісна дихотомія «індивідуалізм-комунітаризм» у контексті повсякденності війни. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2025. Т. 8, № 2. С. 123-130. DOI: <https://doi.org/10.15421/342549>.

4. Денисенко, Д. Екзистенційний поворот та нова солідарність: трансформація ціннісних орієнтацій українців в умовах війни (за матеріалами якісного дослідження). *Грані*. 2026. Т. 29, № 1. С. 253-262. DOI: <https://doi.org/10.15421/172682>.

Додаткові праці

5. Денисенко Д.Г. Ціннісна кластеризація: підходи до вивчення. *Збірка матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціологічні читання»* (м. Дніпро, 6 жовтня 2023 року). Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2023. С. 103-108.

6. Денисенко Д.Г. Ціннісна система сучасної України: кластерний вимір. *Збірка матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціологічні читання»* (м. Дніпро, 18 жовтня 2024 року). Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2024. С. 65-67.

7. Денисенко Д.Г. Соціально-теоретичні основи ціннісної орієнтації. *Збірка матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціологічні читання»* (м. Дніпро, 4 грудня 2025 року). Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2025. С. 115-117.